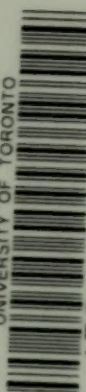
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01499758 9

EX LIBRIS
ІВАНА
ЛУЧКОВА

ГРАМАТИКА

РУСЬКОЇ МОВИ.

УЛОЖИЛИ

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ І ФЕДІР ҐАРТНЕР.

ТРЕТЄ ПЕРЕРОБЛЕНЕ ВИДАНЄ.

ВІДЕНЬ 1914.

НАКЛАДОМ ВЛАСНИМ.

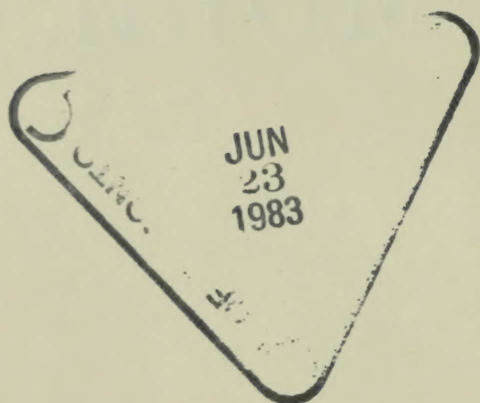

Ц. і к. придворна і унїверситетська друкарня Адольфа Гольцгавзена
в Відні.

ВВЕДЕНЄ.

Мова.

Все, що ми́слимо, мо́жемо ви́разити і дру́гим лю́дям ви́явити, видаючи́ із се́бе ро́том пе́вні зву́ки. Сей ви́раз ми́слий зву́ками назива́ємо мо́вою. Люди, що жиють при ку́пі, виража́ють звича́йно свої ми́сли одна́ково, і длятого розуміють себе́ докла́дно; а́ле чим да́льші лю́ди від се́бе і чим ме́ньше ма́ють із собо́ю ді́ла, тим частійше поди́буємо взагалі відміни в вира́жуваню, так що чим раз тя́жше, ба і неможли́во бува́є їм порозуміти ся. Відти беру́ть ся у ріжних наро́дів ріжні мо́ви, н. пр. українська, по́льська, російська, німе́цька.

Всеж таки́ мо́ви сусі́дних місце́востий або і то́ї само́ї місце́вости ча́сто стоя́ть від се́бе дале́ко; є воно́ так длято́го, що цілі наро́ди, роди́ни або поодино́кі лю́ди жиють поміж чужи́ми наро́дами порозки́дувані, н. пр. поміж Українцями Мадя́ри, Вірме́ни, Німці, Поля́ки, Москалі, Жиди́.

Ко́жда мо́ва зміня́є ся з часо́м пово́ли і без переста́нку, так що на́ша вла́сна мо́ва, чим давнійша, тим ме́ньше для нас зрозуміла. Да́вні мо́ви, що ни́ми вже жа́ден на́рід не гово́рить, і котрі задля то́го вже не зміняють ся, називають ся мертвими, н. пр. лати́нська, євре́йська, церко́вно-словя́нська.

Осьвіче́ні наро́ди та́кже і пи́шуть своє́ю мо́вою, і в тій пи́саній мо́ві прийма́є ся з часо́м яка́сь одна́ устано́ва, чим та мо́ва більше або ме́ньше відступа́є від звича́йної мо́ви. Отся́ письме́нна мо́ва спільна ціло́му на́родови; відміни на́родної мо́ви як до око́лиць називають ся го́ворами, н. пр. гу́цульський, бойківський, ле́мківський го́вір.

Українці (Русини), Словяни.

Українського (ру́ського) на́роду раху́є ся око́ло 34 міліо́ни душ. З то́го жиють в Австро-Угорщині 3,819.000; в Ро́сиї жиє́ око́ло 30,000.000, а в и́ньших края́х око́ло пів міліо́на.

Украї́нська мо́ва є мо́ва словя́нська. До мов словя́нських нале́жать ще: в Галичині́—по́льська; крім то́го: бі́лоруська, роси́йська (моско́вська), лужи́цько-се́рбська, че́ська, відта́к слові́нська, се́рбсько-хорва́тська і болга́рська.

Церковно-словянська мова.

Ти́сяч лі́т то́му з вершко́м, як зача́ли впе́рше по словя́нськи писа́ти; тоді́ апо́столи Словя́н Кири́ло і Мето́дій перекла́ли в великомора́вській держа́ві (863—885) сьвяте́ письмо́ і богослуже́бні кни́ги з гре́цької мо́ви на словя́нську. Мо́ву ту уважа́ють болга́рською і назива́ють задля то́го староболга́рською. Отсю́ словя́нську слу́жбу Бо́жу приня́ли тако́ж Болга́ри, Се́рби і Русь; а́ле ко́ждий із сих наро́дів змінй́в зві́льна по сво́єму стару́ словя́нську церко́вну мо́ву.

Так ви́робила ся і на Ру́си своя́ церко́вно-словя́нська мо́ва, що ще і тепе́р захо́вує ся в церко́вних кни́гах. Отся́ церко́вно-словя́нська мо́ва, хоть вона́ не украї́нська а лиш зукраї́нщена, ужива́ла ся зда́вна аж у 19-те столі́тє у Русинів (з мали́ми ви́ї́мками) і в письмі́.

Письменники українські.

Пе́рші письме́нники, що поча́ли писа́ти живо́ю і чи́стою украї́нською мо́вою, зрозумі́лою всі́м Украї́нцям, не лиш поодино́ким уче́ним, були́ на Украї́ні Іва́н Котляре́вський († 1838), в Галичині́ Маркія́н Шашке́вич († 1843) і кружо́к єго́, на Букови́ні Юрій Федько́вич († 1888). Найважні́йші украї́нські письме́нники є відта́к на Украї́ні Григо́рій Кві́тка (Основя́ненко), Тара́с Шевче́нко, Пантелеймо́н Кулі́ш, Ма́рко Вовчо́к (Ма́рія Марко́вич), Степа́н Руда́нський, Олекса́ндер Кони́ський, Миха́йло Стари́цький, Леоні́д Глі́бов, Іва́н Нечу́й-Леви́цький, Пана́с Ми́рний, Васи́ль Чайче́нко (Бори́с Грінче́нко), Володими́р Самі́йле́нко, Миха́йло Коцюби́нський, Аґата́нґел Кри́мський, Миха́йло Груше́вський; в Галичині́ Анті́н Могильни́цький, Корни́ло Устіяно́вич, Володими́р Барві́нський, Володими́р Навро́цький, Євге́ній Желехо́вський, Омеля́н Огоно́вський, Омеля́н Парти́цький, Іва́н Франко́, Васи́ль Стефа́ник, Богда́н Ле́пкий; на Букови́ні Си́дір Воробке́вич (Дани́ло Мла́ка) і О́льга Кобиля́нська.

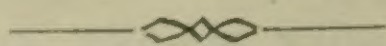

ЧАСТЬ ПЕРША.

ЗВУКИ.

Звуки мовні.

Мо́ва склада́є ся із слів, слова́ із зву́ків; н. пр. *Трава́ росте́ на ни́ві*; слова́: *трава́, росте́, на, ни́ві*; зву́ки: **т**, **р**, **а**, **в**, **а**, **р**, **о**, **с**, **т**, **е**, **н**, **а**, **н**, **и**, **в**, **і**. 1.

Зву́ки мо́вні витво́рюють ся через рі́жне уста́влюванє і пору́шуванє при́ладів мо́вних. При́лади мо́вні є отсї: горта́нка, в котрі́й почина́є ся го́лос, рот зі всїма́ своїми ча́стями, з гу́бами (уста́ми), зуба́ми, язи́ком, піднебі́нєм, і я́ма носова́.

Коли́ видаємо́ лише́ го́лос більше або ме́ньше отво́реним ро́том, то повстають голосівки́, н. пр. **а**, **е**, **о**; а коли́ примкну́вши або звузи́вши рот, ви́творимо в нїм ше́лест, то повстають шелестівки́ н. пр. **п**, **т**, **к**, **с**, **х**.

Голосівки.

Змежи голосіво́к звучи́ть **а** найповнїйше, **і** найто́ньше і найви́сше, **у** найглу́хше і найгру́бше. 2.

А звуча́ть голосівки́ так рі́жно через те, що ми рі́жно уставля́ємо рот, коли́ через не́го пропуска́ємо го́лос (гл. 3). Ми стяга́ємо спі́дну ще́ку розмаїто за ни́зько в доли́ну, ро́бимо уста́ми (гу́бами) отві́р з розмаїтим ви́дом і підно́симо хребе́т язи́ка розмаїто за висо́ко до піднебі́ня або стяга́ємо єго́ розмаїто за ни́зько в зад до го́рла; поро́жне мі́сце, яке́ таки́м чи́ном повстає́ в ро́тї, а яке́ з то́ї причи́ни завсі́ди бува́є розмаїто за вели́ке і з розмаїтим ви́дом, надає́ го́лосови розмаїту дзві́нкість, а тота́ дзві́нкість особли́во при **а**, **і** і **у** найбі́льше від се́бе відмі́нна; **и** не є такий тонки́й звук як **і**, **е** не таке́ по́вне як **а**, **о** не таке́ гру́бе як **у**.

Бува́є, що рот ще ина́кше уставля́ють, і тоді́ повстають ще и́ньші зву́ки (голосівки́,) які́ чу́ти в рі́жних око́лицях і у рі́жних наро́дів.

3. В украї́нській мо́ві ма́ємо отсї голосівки́:

і
і^{1}
и
е
а^{1}
а . . . .
а^{2}
о
.
о^{1}
у^{1}
у

Голосівки́ уло́жені тут в такі́м поря́дку: чим да́льше на пра́во, тим ме́ньший отві́р ро́та і тим ме́ньше поро́жне мі́сце в ро́тї; чим більше в доли́ну, тим ни́зше поло́женє язи́ка. З перехо́дом від **а** до **і** прибира́ють уста́ вид щели́ни, з перехо́дом від **а** до **у** вид мало́го ко́ла, причі́м гу́би заразо́м тро́ха подаю́ть ся напере́д (як при сви́станю).

Бу́квами **і**, **и**, **е**, **а**, **о**, **у** (без чисе́л) означи́ли ми в та́блиці сї звуки, які́ в ру́ськім звича́йно під си́ми знака́ми розумі́ють ся, коли́ вони́ наголо́шені. Коли́ж вони́ не наголо́шені, то в вимо́ві не чу́ти ї̈х так я́сно і чи́сто, а мі́сце вимо́ви пересува́є ся, так що н. пр. **е** часто вже не **е** а **и** (ду́же зближене до **и**), **о** вже не **о** а о^{1} або у^{1} (збли́жене до **у**): *несе́* (= ма́йже *нисе́*), *менї* (= *минї*), *до до́му* (= *ду до́му*). Перед *м* і *н* вимовля́ють ся голосівки́ тро́хи через ніс.

і^{1} озна́чує *і*-звук в дво́звуках *ий*, *ей*, *ай*, *ой*, *уй*, т. зн. таке́ *і*, при котрі́м не підно́сить ся язи́ка так висо́ко, як при звича́йнім *і*. В украї́нськім виража́ють сей звук в письмі́ не зо́всїм докла́дно знако́м *й*, котри́й одна́к пе́рвісно означа́в не „j" а „i"; в нїме́цькім, гре́цькім докладнї́йше таки́ знако́м *і*, н. пр. Kaiser, Leib . . .

а^{1} = *а* в дво́звуку *ай*, а^{2} = *а* в дво́звуку *ав*; тамте́ набли́жує ся тро́хи до *е*, а се до *о*.

у^{1} = *у* в дво́звуках *ів*, *ив*, *ев*, *ав*, *ов*, т. зн. тако́му *у*, при котрі́м не стяга́є ся язи́ка так ду́же в доли́ну, як при звича́йнім *у*. В украї́нськім виража́ють сей звук в письмі́ не зо́всїм докла́дно знако́м *в*, а то з то́ї причи́ни, що *в* в таки́х слова́х як *кров*, *пра́вда* перейшло́ в у^{1}; в нїме́цькій мо́ві стоїть на тім мі́сцї *у*, н. пр. kaufen . . .

4. З одно́ю голосі́вкою мо́же тї́сно сполучи́ти ся дру́га голосі́вка, як н. пр. *і* із *о* в *ой*, *у* із *о* в *ов*; такі́ тїсні́ сполу́ченя двох голосі́вок назива́ємо **дво́звуками**. В таки́х сполу́ченях завсі́ди одна́

голосівка вимовляє ся сильнійше і лиш та виходить чисто і ясно, а дру́га нї.

5. В українській мо́ві ма́ємо двозвуки:

1. **такí, де пéрша голосівка наголо́шена:**

а) *ий, ій, ай, ой, уй*, н. пр. *бий, клій, край, твій, куйга*;

б) *ів, ив, єв, ав, ов, ув*, н. пр. *ковалів, нив, мéвчи, дав, пишів, був*;

2. такí, де дру́га голосівка наголо́шена: *я, є, ю* (як їх вимовляємо по *р*), н. пр. *ряд, вірє, грюкати*.

Шелестівки.

6. Зпоміж шелестівóк одні повстають, як заперти рот на якімнебу́дь місцї і потім, видихаючи повітре, прорвати нараз замкненє (шелестівки прори́вні): *п, б, т, д, к, ґ*. Замкненє мо́же утворити ся:

1. обома́ гу́бами: *п, б*,

2. кінцéм язи́ка за зуба́ми: *т, д*,

3. **хребто́м язи́ка на піднебіню: *к, ґ*.**

Із сих прори́вних шелестівóк три витворюють ся без го́лосу, при дру́гих трох видаємо́ заразо́м і го́лос:

1. безголо́сі: *п, т, к*,

2. голосові: *б, д, ґ*.

7. Иньші шелестівки повстають, як звузити (стиснути) рот на якімнебу́дь місцї і через сю тїснину протискати повітре (шелестівки проти́снені): *ф, в, с, з, ш, ж, сь, зь, х, г, ль, л*. Тїснина мо́же утворити ся:

1. спідньою гу́бою на вéрхних зубах: *ф, в*,

2. кінцéм язи́ка за зуба́ми: *с, з*,

3. на ріжних місцях між хребто́м язи́ка а піднебінєм: *ш, ж, сь, зь, х, г*,

4. краями язи́ка на чéренних зубах або на чéлюстах: *ль, л*.

І зпоміж сих шелестівóк одні є безголо́сі а дру́гі голосові:

1. безголо́сі: *ф, с, ш, сь, х*,

2. голосові: *в, з, ж, зь, г, ль, л*. (Про безголо́сє *ль, л* гл. **30**, 7).

8. *р* є звук дрожа́чий, т. зн. звук проти́снений з перестанками; дїркаємо єго́ кінцéм язи́ка за зуба́ми. Він правильно голосовий (гл. **30**, 1).

м і *н* є звуки носові, при котрих примикаємо рот на ріжні спосо́би, а го́лос звучить через ніс. (Про безголо́сє *м* гл. **30**, 7.)

г є звук придиховий, при котрім заразо́м го́лос звучить.

9. З однóю шелестíвкою мóже тїсно сполучúти ся дрýга шелестíвка, як н. пр. *т* з *с* в *ц*, *д* з *й* в *дь*, *д* з *ж* в *дж*; такí тїснí сполýченя двох шелестівóк назúваємо **двóзвуками.**

10. Звýки *ть*, *дь*, *сь* (*ць*), *зь*, *ль*, *нь* назúваємо **мягкúми**, а то в супротúвности до *т*, *д*, *с* (*ц*), *з*, *л*, *н*, що назúвають ся **твердúми.**

Зпоміж мягкúх поєдúнчими шелестівкáми є *сь*, *зь*, *ль*; воні витвóрюють ся подíбно як тверді *с*, *з*, *л*, лиш що піднéсеним хребтóм язúка. При *ть*, *дь* і *нь* витвóрюємо не лиш якéсь *т*, *д*, *н* піднéсеним язúком, áле окрім тóго чýти ще за нúми вирáзно тонéсенький звук протúснений (ще тóньший як *й*); *ть*, *дь*, *нь* є протé властúво двóзвуки.

11. Українські шелестівкú улóжені на отсїй тáблиці:

	Через рот								Через ніс	
	зв. придихóві		зв. протúснені: без перестáнку		зв. протúснені: з перестáнками		зв. прорúвні			
	безголóсі	голосові	безголóсі	голосові	безголóсі	голосові	безголóсі	голосові	безголóсі	голосові
спідною губою — на вéрхній гýбі	.	.	.	.	.	.	п	б	м^1	м
спідною губою — на вéрхних зубáх	.	.	ф	в	.	.	.	.	.	.
кінцéм язúка за зубáми	.	.	с	з	р^1	р	т	д	.	н
випýклим передóм язúка — на перéдї піднебíня	.	.	сь	зь	.	.	т^1	д^1	.	н^1
вогнýтим передóм язúка — на перéдї піднебíня	.	.	ш	ж	.	.	.	.	.	.
хребтóм язúка — на вершкý піднебíня	.	.	х^1	й	.	.	к^1	ґ^1	.	н^2
хребтóм язúка — на мягкíм піднебíню	.	.	х	.	.	.	к	ґ	.	н^3
краяúми язúка — на горíшних зубáх	.	.	ль^1	ль	.	.	.	.	.	.
краяúми язúка — на чéлюстях	.	.	л^1	л	.	.	.	.	.	.
рот устáвлений як при голосівкáх	.	г	.	.	.	.	.	.	.	.

12. **б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, ль, сь, зь** (без чисéл) означýють в сїй тáблиці ті звýки, які сї бýкви в українськім звичáйно представляють.

Українське *ґ* і *ф* найчастíйше з чужóго взяті; воні появляють ся майжé лишé в чужúх словáх н. пр. *ґрунт* (пóльське grunt, нїм. Grund), *фáна* (нїм. Fahne); гл. зрéштою **30**, 6.

м^1, р^1, ль^1, л^1 означýє безголóсе *м*, *р*, *ль*, *л* як в словáх *косм*, *осéтр*, *Перемúшль*, *цвикл* (гл. **30**, 2).

т¹, д¹ = такому *т*, *д*, яке вимовляє ся перед *і* (гл. 10); так само к¹, ґ¹ = *к*, *ґ* перед *і*, х¹ = *х* перед *і*, н¹ = *н* перед *і*, н² = *н* перед *ьк*, н³ = *н* перед *к*, н. пр. *тіло*, *діло*, *кіл*, *ґніт*, *хід*, *ні*, *маленькі*, *ортанка*.

Склади.

Можемо кілька звуків за одним духом, відразу вимовити: сї звуки чинять разом одéн склад: *на*, *над*, *от*, *рот*, *дня*, *рад*, *ріс*, *ріст*, *зріст*. Одно слово може складати ся з кількох складів: *жи́-ти*, *рá-дість*, *пе-ре-жи́-ти*, *го-ло-ва*. І поодинокі голосівки можуть бути складами: *а*, *і*, *а-бі*, *о-кó-ло*, *на-у-ка*, *по-о-бідати*. 13.

Буває таке, що межи двома голосівками, які становлять підставу складів, стоїть аж кілька шелестівок, н. пр. *мосту*, *острів*, *жéрдка*. В такім разї тілько шелестівок пристає тісно до настýпної голосівки, кілько їх в українській мові може стояти на початку слів, отже: *мó-сту* (як в *стояти*), *ó-стрів* (як *стрівко*), *жéрд-ка*. Слово *пéрвістка* розпадає ся на склади: *пер-віст-ка*, помимо *рвáти*, *ткáти*, а *держáти* на *дер-жá-ти*, помимо *ржа*, *мéрзнути* на *мерз-ну-ти*, помимо *знáти*, бо *р*, а так само *л*, *н* і *м* завсїди лекше пристають до попередної голосівки, ніж до настýпної шелестівки, а знов наростки *-ка*, *-ко*, *-кий*, *-ний*, *-лий*, *-ливий*, *-нути* завсїди від них відділюють ся.

Наголос.

В двоскладних або многоскладних словах є все на однім складї нáголос, т. зн. сей склад виговорює ся з більшим притиском: *бáба*, *травá*, *головá*, *розу́мна*, *слу́хати*, *перечитáти*, *жáйворонок*, *жáйворонками*, *заколихáти*, *мішанинá*. 14.

Лучає ся, що ще і другий склад в слові (хоть уже не так сильно) наголошує ся, н. пр. *навантажати* (*нá-*), *невідомий* (*не-*), *чорнобривий* (*чорно-*), *церковно-словянський*; а з другого боку лишають ся деякі слова в плавній бесїдї часто цїлком без наголосу через то, що прилучують ся тісно до других слів, н. пр. *бив собі дід і бабу* (*бив-собі дід і-бабу*), *через тебе не був я в театрі* (*через-тебе не-був-я в-театрі*). 15.

З яким притиском якесь слово вимовляє ся, се залежить від того, чи воно важнїйше, чи меньше важне (наголос реченя). Коли на якімсь слові спочиває наголос реченя, то воно наголошує ся

сильнійше, а як на́голос ре́ченя паде́ на и́ньше сло́во в ре́ченю, то не так си́льно або і зо́всім не наголо́шує ся.

Ріжний на́голос мо́же нада́ти одній і тій самій ґру́пі зву́ків ріжне значі́нє: *воді́ — во́ди, бороні́ — бо́рони, го́род — горо́д, доро́га — дорога́, жа́лоба — жало́ба, дружба́ — дру́жба, дружина́ — дружи́на, прави́ло — пра́вило, ста́рший — старши́й, му́ка — мука́, пра́ва — права́, мала́ — ма́ла, по́мочи — помочі́, пла́чу — плачу́, пізна́ю — пізнаю́*...

У де́яких слова́х ужива́є ся як до око́лиці ріжний на́голос: *ве́рба = верба́, кажу́ = ка́жу, несете́ = несе́те, несе́мо = несемо́, несучи́ = несу́чи*...

У и́ньших на́голос взагалі не є постійний: *бу́де́, бу́ло́, Украї́на*...

Де́які слова́ змінюють на́голос при ріжнім ужи́ваню, н. пр. *ві́дить мене́ — іди́ від ме́не, чека́й на Петра́ — на Пе́тра, съпіва́ють коляду́ — на ко́ляду, з пя́того віку́ — по́ки ві́ку, до́бра ніч — добра́ніч, па́сти на зе́млю — ки́нути о́землю, одно́го чолові́ка, а́ні одно́го чолові́ка — ні о́дного чолові́ка, наймéньше — що на́йменьше, вели́ка шко́да — шкода́ що умер, ма́ло зна́ний — мало́ що зна́ний, ле́две — ледве́ чи, хи́ба — хиба́ що, хиба́* (в гадка́х питайних)... (Гл. тако́ж **16.**)

Причи́на відмі́нного наголо́шуваня спочива́є, як ба́чимо, в тім, що таке́ сло́во тісно вя́же ся до попере́дного або до насту́пного сло́ва. Порівн. та́кже *ні́коли* (*коли́*), *по́ночи* (*но́чи*), *пона́йбільше* (*на́йбільше*), *яко́сь* (*я́ко*)...[1])

16. На́голос в українській мо́ві рухо́мий н. пр. *голова́, го́лову, голо́в*.

При відмі́нюваню бога́то му́жеських і́менників заде́ржує на́голос на пні, н. пр. *чолові́к, чолові́ка, чолові́кови, чолові́че* і т. д. Бува́є одна́к і так, що на́голос в мно́жині пересува́єть ся на пні з одно́го скла́ду на дру́гий бли́зше до кінця́ сло́ва, н. пр. *ле́бедь, лебе́ді, зло́дій, злодії*. Є і такі і́менники, що в мно́жині окрім пе́ршого відмінка ма́ють на́голос на закі́нченях, ще більше таки́х, що в цілій мно́жині наголо́шують ся на закі́нченях, а знов є і такі і́менники, що при відмі́нюваню ма́ють завсі́ди, з ви́імкою 5-го відм. одн., на́голос на закі́нченях, наре́шті і такі, що у них на́голос в о́днині паде́ на закі́нченє, а в мно́жині на пень. Н. пр. *зуб, зу́би, зубі́в, зуба́м, зуба́ми, зуба́х; Ру́син, Ру́сина* і т. д., але *Русини́, -ів* і т. д.; *Петро́*,

[1]) І в гре́цькій мо́ві так бува́є, що яке́сь сло́во в на́слідок тісно́ї сполу́ки з дру́гим наголо́шує ся ина́кше ніж звича́йно: ἄνθρωπός τις.

Петрá, але *Пéтре*, *съмівáк*, *съмівакá* . . . *съмівакú*, *-ів* . . . але *съмівáче*; *овéс*, *вівсá* . . ., але *вíвси* . . .

У жéнських іменників пересувáє ся нáголос на пнї хибá в 2-ім відм. мн. на встáвлене *о* або *е*, н. пр. *тéрна*, *терéн*, *сóсна*, *сосóн*. Є і такі жéнські іменники, що у них нáголос то в óднинї, то в мнóжинї падé на закінченя, н. пр. *звіздá*, *звіздú* . . ., але *звíзди*, *звíзд* . . .; *кни́жка*, *кни́жки* . . ., але *книжкú*, *книжóк* . . . Нарéштї нáголос перескáкує так, що лиш в 4-ім відм. одн. і в мнóжинї падé на пень, а в йиньших відмінках на закінченя, н. пр. *косá*, *косú* . . ., але *кóсу*, *кóси* . . ., *головá*, *головú* . . . áле *гóлову*, *гóлови*. В шелестівкóвій відмінї нáголос звичáйно задéржує ся на пнї, н. пр. *часть*, *чáсти* . . .

В серéднім рóдї бáчимо такі самí явиша з нáголосом, н. пр. *тїло*, *тїла* . . ., *зéрно*, *зéрна* . . ., *зерéн*, *колесо*, *кóлеса* . . ., але *колéса* . . ., *дéрево*, *деревá* . . . Іменники на *-ане*, *-ене*, *-іне* мáють нáголос на пнї.

Прикмéтники задéржують нáголос однакóвий абó на пнї або на закінченях, н. пр. *дóбрий*, *дóброго* . . ., *старúй*, *старóго* . . .

Тáкже по числíвниках перехóдить звичáйно нáголос іменника, що стоїть зáраз такú за нúми в 1-ім і 4-ім відмінку, із закінченя на пень, н. пр. *два*, *три*, *чотúри*, *оба плуги*, *вітри*, *дуби*, *хлїби*, *вози*, *плоти*, *стоги*, *доли*, *доми*, *полки*, *кутаси*, *роки*, *рази*, *боки*, *мужі*, *сторожі*, *лихарі*, *дерева*; *дві*, *три*, *чотири*, *оба корови*, *бочки*, *булки*, *бутельки* . . .

Так сáмо при числíвниках у імéн мір в 2-ім відмінку мн. пересувáє ся звичáйно нáголос з нормáльного місця, н. пр. *кілько років*, *пять пядїль*, *пядїль через дві*, *шість склянок*, *годин*, *минут*, *бочок*, *бýлок* . . .

Прислíвники закінчені на *-о* а утвóрені від прикмéтників, що мáють нáголос на закінченю *-ий*, наголóшують ся на 1-шім склáдї. І у дéкотрих йиньших прислíвників нáголос пересувáє ся, н. пр. *головно* (головний), *щасно*, *мягко*, *тїсно*, *тяжко* . . . *весело* (весéлий), *здорово* (здорóвий), *тепло* (тéплий) . . .

У дїєслів держúть ся нáголос звичáйно на однім склáдї, лиш в дїєприкмéтнику предмéтнім пересувáє ся нáголос дуже чáсто на корінний склад. Як дéколи нáголос перескáкує, то фóрми дїєіменника, минýвшини і дїєприслíвника минувшини держáть ся рáзом, а спóсіб приказóвий з дїєприслíвником теперішности ідуть за фóрмами теперішности. Н. пр. *нести*, *ніс*, *нїсши*, але *несú*, *несучи*, *несý* . . .

Поéзия мáє нáдто ще свою свободу в стáвленю нáголосу, н. пр. *Хто оре і сїє*, *той ся надїє*.

Зміни звукові.

17. Щобй бу́ти зрозумілим, стара́є ся ко́ждий вимовля́ти все так, як чу́є се від дру́гих. Ко́жде молоде́ поколі́нє вчи́ть ся так рідної мо́ви від доро́слих. Та не завсі́ди впо́вні удає́ть ся нам, вимовля́ти всї звуки цілко́м докла́дно: бо де́які звуки або полу́ченя звукові тро́хи тяжкі до ви́мовленя, так що мимохіть кладе́мо на їх місце подібні та ле́кші до ви́мовленя звуки і полу́ченя звукові. На́віть не спотика́ючи ся на нїякій замітнїйшій тру́дности, скоро́чуємо або упро́щуємо неодно́ сло́во, особли́во слова́ найзвичайнїйші, на скілько йно призволя́є на се зрозумілість. Колиж більшість на́роду упро́щує вимо́ву все на оде́н лад, то му́сить зго́дом забу́ти ся стара́ вимо́ва і через вигіднїйшу нову́ зага́льно заступи́ти ся. В отсі́м несьвідомім стара́ню, улекши́ти собі вимо́ву, найбільше з м і н з в у к о в и́ х беру́ть свій почато́к. Так ка́жемо н. пр. *про́зьба, кізьба́* (не *про́сьба, кісьба́*), хоть сї слова́ похо́дять від *проси́ти, коси́ти*, і ка́жемо *днї, сни* (не *денї́, сони́*), хоть *день, сон*, і ка́жемо *двана́йцять* замість *два-на́-десять* (гл. **40**). Такі зя́вища є ріжноро́дні, і вони́ виступа́ють звича́йно з вели́кою пра́вильностию, бо осно́вують ся на приро́днім устро́ю на́ших при́ладів мо́вних.

I. Уподібненє шелестівок, випад, вставка.

18. Уже́ при наве́деню голосіво́к і шелестіво́к вказа́ли ми на се, як в де́яких ра́зах на артикуля́цию одно́го зву́ка вплива́є дру́гий звук, що вимовлю́є ся безпосере́дно по нїм. Се назива́ємо у п о д і б н е н є м з в у́ к і в. Н. пр. чу́ємо вира́зно, що *к* в *вели́кдень* вимовля́єть ся як *ґ*, т. зн. стає́ голосови́м перед голосови́м зву́ком *д*. Так са́мо вимовля́єть ся *с* в *кість* мягко як *сь*, бо йде́ за ним мягке́ *ть* (а́ле *ко́сти* з тверди́м *с*), а *з* в *з жа́лю* широ́ко як *ж*, бо тако́го уподібненя вимага́є *ж*.

Найважнїйше для нас є те уподібненє, що тверді шелестівки́ мягча́ть ся (як що вони́ мо́жуть мягчи́ти ся), коли́ стоя́ть безпосере́дно перед мягко́ю шелестівкою. Се дїєть ся особли́во тодї, коли́ обі шелестівки́ нале́жать до то́го само́го складу́. Н. пр. *слїпи́й, слїд, ми́слю* вимовля́єть ся *сьлїпи́й, сьлїд, ми́сьлю*. Так са́мо *паннї* з мягкими *н*, хоть *па́нна, в містї, ми́сцї*, хоть *місто, ми́ска*.

В бога́то раза́х такі зміни звукові зазна́чують ся вже і в письмі, н. пр. *ї́жджу* (*ї́здити*), *тхір, натхну́ти* (*дух, ди́хати, здо́хнути*), *масть* (*ма́зати*), *ле́кший* (*ле́гкий*, пе́рвісно *лєґ-*). . .

19\. **Випад шелестівок.** Із двох або кількох шелестівок, що ідуть рядом по собі, випадає часто цілком або в части одна шелестівка і тим злекшуєть ся вимова. Так маємо деколи

замість	*ртн*	лише́	*рн*	н. пр.		*вернути* (порів. *вертати*).
„	*стн*	„	*сн*	„	„	*пе́рсний* (*пе́рстка*), *і́сний* (*і́стина*), *пісний* (*піст*),
„	*скн*	„	*сн*	„	„	*стиснути* (*стискати*),
„	*слн*	„	*сн*	„	„	*умісний* (*умисл*),
„	*дн*	„	*н*	„	„	*глянути* (*глядіти*), *кинути* (*кидати*),
„	*ждн*	„	*жн*	„	„	*тижня* (*тиждень*),
„	*нн*	„	*н*	„	„	*кинути* (= *киннути*),
„	*тл*	„	*л*	„	„	*плела* (*плету*), *мела* (*мету*),
„	*стл*	„	*сл*	„	„	*щасливий* (*щастє*), *зависливий* (*зависть*),
„	*дл*	„	*л*	„	„	*їла* (*їдять*), *вела* (*веду*),
„	*рдл*	„	*рл*	„	„	*све́рла* (*све́рдел*),
„	*знл*	„	*зл*	„	„	*боязливий* (*боязнь*),
„	*бв*	„	*б*	„	„	*обертати* (*вертати*), *обичайний* (*звичайний*),
„	*вт*	„	*т*	„	„	*жити* (*живу*),
„	*лвт* (*вт*)	„	*вт*	„	„	*півтора* (*повторити*),
„	*рвш*	„	*рш*	„	„	*перший* (*пе́рвий*),
„	*ршк*	„	*ршк*	„	„	*горшка* (*горшок*),
„	*рнц*	„	*рц* (*нц*)	„	„	*черця*, *ченця* (*чернець*),
„	*зс*	„	*с*	„	„	*росада*, *росіл* (*роз-*),
„	*сськ*	„	*ськ*	„	„	*руський* (*Русь*),
„	*дц*	„	*ц*	„	„	*се́рце* (*серде́чний*),
„	*чськ*	„	*цьк*	„	„	*галицький* (*Галичина*),
„	*чст*	„	*цт*	„	„	*ткацтво* (*ткач*).

В обох останніх разах бачимо, що із *чськ*, т. зн. *тшськ*, і *чст*, т. зн. *тшст* випало *ш*, а *тс* злило ся в *ц*.

Ще инакше злекшують собі вимову шелестівкових груп, н. пр. *поштар* (почтар), *сердешний* (сердечний), *рушник* (ручник), *птаство* (птацтво), *взяти* (звязати).

20\. **Вставка шелестівок.** Рідко колй вставляє ся між дві шелестівки ще третя шелестівка:

т межи *с* і *р* н. пр. *острий* (*осний*), *пестрий* (*пісний*), *стріти* (*приобрісти*),

д межи *з* і *р* н. пр. *за́здрість* (*зріти*), *скоро́здрий* (*зріти*), *роздру́хати* (*розру́хати*),
т „ *ж* і *ш* „ „ *доро́жчий* (*дорогий*),
„ „ *с* і *ш* „ „ *кра́щий* (*кра́сний*),
„ „ *з* і *ш* „ „ *ни́зчий* (*низки́й*),
„ „ *д* і *ш* „ „ *шви́дче* — *шви́дше*,
„ „ *т* і *ш* „ „ *ху́тче* (*ху́тко*).

21. И́ньші давні уподі́бненя. Зву́ки *тт* і *дт* заступа́ють ся з давни́х даве́н зву́ком *ст*, н. пр. *пле́сти* (*плету́*), *кла́сти* (*кладу́*), так са́мо

гть (пе́рвісно *ѕть*) зву́ком *ч*, н. пр. *по́міч*, *не́міч* (*міг*, *могла́*);
кти і *гти* (пе́рвісно *ѕті*) зву́ком *ч* (гл. 25), н. пр. *січи́* (*сїк*), *мочи́* (*міг*);
кт злекшило ся в *хт* а *кд* в *гд* (пе́рвісно *ѕд*; *ѕ* замість *к* після § 18) а потім в *д* в слова́х *хто* (*кого́*), *де* = *где* (*коли́*, *куди́*).

2. Мягченє.

22. Мя́гченє се та́кже уподі́бненє і то таке́, що тверді́ шелестівки́ ро́блять ся поді́бними до *й* (*я*, *є*, *ї*, *ю* = йа, йе, йі, йу), *і* (тепе́р *и*) або *є*. При вимо́ві тверди́х шелестіво́к перед си́ми зву́ками підно́симо мимохіть вже такі за́раз хребе́т язи́ка скільки мога́ на сам вершо́к піднебі́ня, т. зн. як найбли́зше до то́го мі́сця, де артикулю́ть ся *й*. Звича́йне мі́сце артикуля́циї (за́мкненя а́бо зву́женя) тверди́х шелестіво́к пересува́єть ся таки́м чи́ном на и́ньше мі́сце, тверді шелестівки́ змінюють ся, стаю́ть мягки́ми. Чу́ємо вира́зно тверде́ *т* в сло́ві *си́то*, а мягке́ в *си́тї*. Так повстає́ із *т*—*ть*, із *д*—*дь*, із *н*—*нь*, із *л*—*ль*, із *с*—*сь*, із *з*—*зь*, із *ц*—*ць*.

Для озна́ченя мя́гкости шелестіво́к ужива́ємо знаку́ *ь*. Се ді́сть ся не припадко́во, бо *ь*, що є тепе́р ті́лько знако́м мя́гченя, було́ коли́сь хоть не ду́же вира́зною, а все такі поді́бною до *і* голосі́вкою, що так са́мо станови́ла склад, як і и́ньші голосівки́. Пізні́йше ь занї́міло і ви́пало, а лиши́ло по со́бі ті́лько слї́д, змягчи́вши попере́дну шелесті́вку, як що вона́ дала́ ся змягчи́ти. Так сло́во *мазь* ма́ло коли́сь два склади́: *ма*—*зь*, тепе́р ті́лько оде́н. Так са́мо *кров* було́ двоскла́дне: *кро*—*вь*. Тут одна́к *ь* занї́міло без слї́ду́, бо *в* не дало́ ся змягчи́ти.

Зву́ки *б*, *п*, *в*, *ф* і *м* артикулю́ють ся гу́бами (не язи́ком), проте́ самі про се́бе не го́дні мягчи́ти ся, бо мі́сця їх артикуля́циї не мо́жна пересу́нути на піднебі́нє. Але як їм ви́пало ста́ти перед *я*, *є*, *ю* (= йа, йе, йу), тодї́ у на́ших пре́дків приня́в ся звича́й,

звук *й* підпéрти звýком *л*, і таки́м чи́ном зробúти його́ виразні́йшим і для вимóви вигідні́йшим. Так твердúм *ба, па, ва, фа, ма* відповідáють мягкí *бля, пля, вля, фля, мля*, н. пр. *люблю́*, áле *лю́биш, лю́бить . . ., куплю́*, áле *ку́пиш, ку́пить . . ., Римлянúн (Рим)*.

Такé мя́гченє, де прирóда шелестівóк, як ми тут показáли, все ще такú захóвують ся, назuвáємо **мя́гченєм пéршого стýпня**. Так відповідáють

твердúм	*н,*	*л,*	*т,*	*д,*	*с,*	*з,*	*ц,*	*б,*	*п,*	*в,*	*ф,*	*м,*
мягкí	*нь,*	*ль,*	*ть,*	*дь,*	*сь,*	*зь,*	*ць,*	*бль,*	*пль,*	*вль,*	*фль,*	*мль.*

Мя́гченє виклúкує однáк дéколи ще більші зміни шелестівóк, н. пр. *к* переміняють ся в *ч*, *т* в *ч*, *х* в *ш* і т. д. Тверді шелестівки змінюють ся тут, як бáчимо, не до пізнаня. Шиня́чі звýки, *ч*, *ш* і т. д., які повстáли через мя́гченє, булú пéрвісно мягкі, а тепéр вже ствéрдли, бо *ш*, *ж* не артикулюють ся більше хребтóм язика на вершкý піднебíня, а передóм язика на перéднім піднебíню. Такé мя́гченє назuвáємо **мя́гченєм дрýгого стýпня**. Так відповідáють

твердúм	*т,*	*д,*	*с,*	*з,*	*ц,*	*ст,*	*зд,*
мягкí	*ч,*	*дж,*	*ш,*	*ж,*	*ч,*	*щ,*	*ждж;*

а бувáє і так, що та самá шелестíвка в двоя́кий спóсіб на дрýгім стýпні мягчи́ть ся:

тверді	*к,*	*г,*	*х,*	*ск,*	*кт,*
мягкí	*ч, ц,*	*ж, з,*	*ш, с,*	*щ, сц,*	*ч.*

Мя́гченє шелестівóк склáло ся в ріжних часáх. Тим поя́снюють ся ріжнúці в нáслідках мя́гченя. Мя́гченя дрýгого стýпня похóдять з найдавні́йших часів, колú ще всі Словя́ни жúли при кýпі. 23.

Тверді шелестівкú мягчáть ся: 24.

1. перед *ї* (гл. **41**), н. пр. в 7-ім відм. одн., в дієіменниках на *-йти*, в 2-ій особі мн. спóсобу приказóвого на *-йте*.

2. перед *е*, н. пр. в нáростку *-е*, в фóрмах теперішности деяких дієслів, як *пишеш, пише . . .* (*писати* гл. **206**).

3. перед *і*, н. пр. в 7-ім відм. одн., перед нáростками *-ин, -ик, -ика . . .*

4. перед таким *у*, що повстáло з пéрвісного *он* або *ом* (гл. **39**), як в 1-ій особі одн. і 3-ій особі мн. дéяких дієслів (*пишу, пишуть — писати*).

5. перед *а*, н. пр. в 1-ім відм. одн. багатьóх іменників жéнського рóду, перед нáростками *-ина, -ани . . .*

6. перед таким *я*, що повстáло з пéрвісного *ен, ем* (гл. **39**), н. пр. в 3-ій особі мн. дéяких дієслів, в іменниках серед. рóду на *-я*.

7. перед *и* (пéрвісно *і*, гл. **42**), н. пр. у дїєслíв на *-ити*, перед нáростками *-иця*, *-иха*, *-ик* . . .,

8. перед *е*, н. пр. в 5-ім відм. одн. мýжеських íменників, в фóрмах теперíшности дéяких дїєслíв, як *печéш*, *печé*. . . (*пік*, *пеклá*).

9. перед давнóю голосíвкою ь, н. пр. у жéнських íменників шелестівкóвої відмíни, перед нáростками *-ний*, *-ка*, *-ко*. . ., (пéрвісно *-ьний*, *-ька*, *-ько* . . .).

Через нáклін, творúти фóрми слів на подóбу úньших одно-рóдних форм (анальоґія), розширúло ся мягчене перáз і на такí фóрми, де вонó неоправдане. Так говóримо н. пр. *мóжу* (замість *мóгу*), *печý* (замість *пекý*), *печýть*, (замість *пекýть*), бо в богáто úньших фóрмах: *мóжеш*, *мóже*, *мóжемо*, *мóжете*. . . задля на-стýпного *е* замінúло ся *г* на *ж*, *к* на *ч*.

25. Найпéрше улягли мягченю шелестівки **к**, **г**, **х**. З них пов-стáли загáльно *ч*, *ж*, *ш*, а тíлько перед закíнченєм відмінкóвим *-ї* (гл. **41**) *ць*, *зь*, *сь*. Приклáди:

к: *руцї* (*рукá*), *кричáти* (*крúкнути*, гл. **41**); *плáчеш* (*плáкати*); *Паньчýк* (*Панькó*); *плáчу* (*плáкати*); *предтéча* (пор. *утїкá-ти*); *вовчá* (*вовк*); *вовчúця* (*вовк*), *ручúти* (*рукá*); *чоловíче* (*чоловíк*), *печé* (*пік*, *пеклá*); *рýчка* (*рукá*).

г: *нозї* (*ногá*), *лежáти* (*лїг*, гл. **41**); *стрýже* (*стругáти*); *стрý-жу* (*стругáти*); *вельмóжа* (*могтú*); *небожáтко* (пор. *убóгий*); *служúти* (*слугá*); *Бóже* (*Бог*), *мóже* (*могýчий*); *нíжка* (*ногá*), *побóжний* (*Бог*).

х: *в ýсї* (*ýхо*); *брéше* (*брехáти*); *брéшуть* (*брехáти*); *душá* (*дух*); *пташá* (*птах*); *грíшний* (*гріх*).

ск: *трíсцї* (*трíска*), *тріщáти* (пор. *трíска*, гл. **41**); *плéщеш* (*плескáти*); *Танащýк* (*Танáско*); *плéщуть* (*плескáти*); *трі-щáть* (*тріщáти*); *вощúна* (*віск*).

кт: *печú* (*пік*, *пеклá*; *пектú* гл. **200**); *піч* (*пек-* з нáростком *-ть*).

гт: *мочú* (*міг*, *моглá*; *могтú* гл. **200**); *нéміч* (*мог-* з нáростком *-ть*).

26. У шелестівóк **т**, **д**, **с**, **з** і **ц**, бáчимо мягченє пéршого і дрýгого стýпня. Мягченє пéршого стýпня є молóдше. Примíри:

т: *платúть* (*платú*), *в рóтї* (*рот*); *житé* (*жúти*), *плачéний* (*платúти*); *котюга* (*кіт*); *плачý* (*платúш*), *стрíча* (*стрí-тати*); *платять* (*платимó*), *котя* (*кіт*); *чверть* (*чвéрти*).

д: *суді̂ть* (*судú*), *прáвдї* (*прáвда*); *суджéний* (*судúти*); *гáдька* (*гáдина*), *сýджу* (*сýдиш*); *сáджа* (*садúти*); *сýдять* (*сýдимо*); *мідь* (*мíди*).

с: *по гóлосї* (*гóлос*), *просі̂ть* (*просú*); *волóсь* (*вóлос*), *прóшений* (*просúти*); *вівсянá* (*овéс*); *прóшу* (*прóсиш*); *пáша* (*пáсти*); *прóсять* (*прóсимо*); *гуся* (*гýси*); *Русь* (*Русин*).

з: *на вóзї* (*віз*), *возі̂ть* (*возú*); *галýзь* (*галýза*), *заpóжений* (*заpoзúти*); *вóжу* (*вóзиш*); *гpижá* (*гpíзти*); *гpóзять* (*гpóзимо*); *мазь* (*мáзати*).

ст: *на хpесті̂* (*хpест*), *пусті̂ть* (*пустú*); *щáстє* (пор. *щастúти*), *пущéний* (*пустúти*); *вісщун* (пор. *звістúти*); *пущу* (*пустиш*); *міщанúн* (*місто*); *пýстять* (*пýстимо*); *часть* (*чáсти*).

зд: *борозді̂* (*бороздá*), *приїзді̂ть* (*приїздú*); *ї̂жджений* (*ї̂здити*); *гнїжджý* (*гнїздúш*); *ї̂здять* (*ї̂здимо*).

ц: *в сéрцї* (*сéрце*); *сéрцю*; *вівчáр* (*вівця*); *овечáта* (*вівця*); *кінчáти* (*конéць*), *хлопчúна* (*хлóпець*); *хлóпче* (*хлóпець*).

Шелестівкú **л**, **н** мягчáть ся лишé на *ль*, *нь*. Так сáмо і р 27.
мягчúло ся колúсь на *рь*, тепéр *рь* загáльно ствéрдло (*р*), а як і пúшеть ся *ря*, *рю*, *рє*, то се вже не означáє мягкóго *р* (гл. 5. 2); і нúнїшне *р* в вúзвуку відповідáє чáсом давнóму твердóму *р* (*вúтер*, *вітер*), чáсом давнóму мягкóму *р* (*рь*, н. пр. *косáр*). Цікáва річ стáла ся згóдом в українськíй мóві, що колúшнє *лє*, *нє*, *рє*, а так сáмо *цє* ствéрдло у нас на *не*, *ле*, *ре*, *це*. Мáємо н. пр. змягчене *с* на *ш*, в *прóшений* (*просúти*), *т* на *ч* в *плачéний* (*платúти*), áле *хвалéний* (не *хвалений*), *ранéний* (не *ранений*). Мáємо н. пр. *пóля*, *землá*, *зéмлю*, *дня*, *день* . . . з мягкúм *л*, *н*, мáємо *моря*, *мóрю* . . ., áле *пóле*, *землéю*, *днем*, *днéви* . . . з твердúм *л*, *н*, і *море*, *морем*. Тáкже і колúшнє мягкé *л*, *н*, *р*, *ц* перед *і* далó у нас *ли*, *ни*, *ри*, *ци*. Як тепéр подúбує ся у нас такі *лє*, *нє*, *рє* (*весїлє*, *бажанє*, *пірє*), то се новíйші твóри української мóви (з *-ьje*), а *-лї*, *-нї*, *-цї* в закíнченях відмінкóвих (*на землї̂*, *конї̂*, *сéрцї*, замість *землe*, *конe*, *сéрце*) пояснюють ся анальóгією (гл. 122). Приклáди:

л: *на селі̂* (*селó*), *хвалі̂ть* (*хвалú*); *весїлє* (*весéлий*), *хвалéний* (не *хвалений*); *веселúк* (*осéл*); *хвалю* (*хвалúш*); *небіля* (*біло*); *хвалять* (*хвалимо*), *орля* (*орел*); *сіль* (*сóли*).

н: *на весні̂* (*веснá*), *борoні̂ть* (*боронú*); *пісанє* (*пісаний*); *бороню* (*боронúш*); *сукня* (*сукнó*); *борóнять* (*борóнимо*); *збанятко* (*збан*); *тінь* (*тíни*).

28. Ви́сше пока́зано вже, що ді́єть ся з шелестівка́ми *п*, *б*, *в*, *м*, *ф* перед ти́ми зву́ками, які́ зага́льно потяга́ють за собо́ю мя́гчене попере́дних шелестіво́к. Само́ собо́ю розумі́єть ся, що мягке́ *ль*, яке́ повста́ло з *й*, стве́рдло перед *е* так са́мо, як ко́жде і́ньше *ль*. Примі́ри:

п: *ку́плений* (не *купльний*, *купи́ти*); *сплюх* (*спа́ти*); *ку́плю* (*ку́пиш*); *ка́пля* (*ка́пати*); *ку́плять* і *ку́пять* (*ку́пимо*).

б: *лю́блений* (не *любльний*, *люби́ти*); *люблю́* (*лю́биш*); *зябля́* (*зя́бнути*); *лю́блять* і *лю́бять* (*лю́бимо*).

в: *ло́влений* (не *ловльний*, *лови́ти*), *здоро́вле* і *здоро́вє* (*здоро́вий*); *ловлю́* (*ло́виш*); *деревля́ний* і *деревя́ний* (*де́рево*); *ло́влять* і *ло́вять* (*ло́вимо*).

м: *ло́млений* (не *ломльний*, *ломи́ти*); *ломлю́* (*ло́миш*); *земля́* (пор. *зе́мний*); *ло́млять* і *ло́мять* (*ло́мимо*).

ф: *тра́флений*, *тра́флю*, *трафля́ти*, *тра́флять* (*тра́фити*).

29. Із приро́ди шелестіво́к *п*, *в*, *м* поясня́єть ся, що мя́гчене досягну́ло де́коли шелесті́вки *к*, *г* і на такі́м мі́сцї, де між *к*, *г* а тим звуком, що викли́кує мя́гчене, стоя́ть *п*, *в*, *м*. Се ба́чимо в слова́х *цьвіт* (пор. *квіт-ка*), *зьвізда́* (пор. по́льське gwiazda). Тут *к*, *г* змягчи́ло ся в *ць*, *зь*, хоч давні́йше писа́ло ся про́сто *ц*, *з*. Сей спо́сіб мя́гченя розшири́в ся відта́к на всї *с*, *з* перед *п*, *в*, *м*, як за ни́ми стої́ть таке́ *і* (ѣ), що спричиня́ло коли́сь мя́гчене, і таке́ *я*, що повста́ло з *ен*, *ем*. Длято́го гово́римо і пи́шемо: *сьпів*, *сьві́док*, *сьвіт*, *сьміх*, *зьвір*, *сьвяти́й*, *цьвя́шок*. . ., не *спів*, *сві́док*, *світ*, *сміх*, *звір*, *святи́й*, *цвя́шок*. . . Поя́снене се́го зя́вища лежи́ть в тім, що зву́ки *п*, *в*, *м* витво́рюють ся, як вже відо́мо, поза ро́том, тож для артикуля́циї язико́вої стоя́ть *к*, *г*, *с*, *з*, *ц* в тих слова́х безпосере́дно перед *і*, *я*.

3. Зміни в визвуку.

30. На кінцї слів (у ви́звуку) в староукраї́нській мо́ві могли́ стоя́ти самі́ лише́ голосівки́. До голосіво́к нале́жали тодї та́кже ще **ъ** (якéсь глухе́, невира́зне *о*) і **ь** (22). Коли́ одна́к вже в староукраї́нській мо́ві попа́ла у ви́звук яка́сь шелесті́вка, то вона́ му́сїла відпа́сти, н. пр. *ягня́* (порів. *ягня́та*); із **ен** у ви́звуку роби́ло ся **ѧ** (порів. 39), н. пр. **имѧ** (*імя́*, *імена́*). Аж пізні́йше, як запї́мїло **ъ** і **ь**, попада́ли у ви́звук і шелестівки́. Одна́к голосові́ шелестівки́ у ви́звуку не ле́гко ви́мовити. Проте́ вимовля́є ся на тім мі́сцї:

1. *р* по шелестівка́х без го́лосу, н. пр. *вітр*.

2. так са́мо *л*, *м* і *н* по шелестівка́х, н. пр. *шабл*, *мисл*, *Перемишль*, *косм*, *протестантізм*.

3. *б*, *д*, *г* вимовля́ють ся так, що за́мкненє розмика́є ся без го́лосу (ніби то *бп*, *дт*, *гк*), н. пр. *граб*, *плід*, *варг*.

4. *в* стає́ ся безголо́сим і вимовляє́ ся як тихе *ф*, а де́коли цілко́м опускає́ ся, н. пр. *вп*, *четвéр* (*четвертий*), *отсей* (*Бог*).

5. при *з*, *ж*, *дж* за́раз такі́ по пе́ршім уда́рі німіє́ го́лос, і воні́ шипля́ть да́льше без го́лосу (ніби то *зс*, *жш*, *джч*), н. пр. *віз*, *князь*, *ніж*.

6. *в* вимовляє́ ся після голосівóк як *у*, після шелестівóк як тихе *ф*, н. пр. *кров*, *черв*.

7. *л* замі́нюємо загало́м в *в* (*у*) в фо́рмах дїєсло́вних *хотів*, *стріляв*, *читав*, *плив*, *вмер* ..., ізза чо́го не пи́ше ся *хотіл*, *стрілял* і т. д. (наперекір фо́рмам *хотїла*, *стріляла* і т. д.) Ся змі́на звукова́ поясню́є ся тим, що го́лос, який товари́шить ше́лестови при вимо́ві звýка *л*, в на́слідок стано́виська язика (як при *о* або *у*) дзвени́ть так як *о* або *у* і до то́го ще так си́льно, що заглу́шує ше́лест. В тій самі́й фо́рмі дїєсло́вній відпадає́ *л* по *с*, *з*, *б*, *п*, *г*, *к* і *р*, н. пр. *ніс*, *віз*, *гріб*, *осліп*, *стриг*, *пік*, *тер*, хоть *несла*, *везла*, *гребла* ..., а *т*, *д* звичайно випадає́ перед *л*, н. пр. *плів*, *плела* (*плести*), *крав*, *крала* (*красти*), а́ле бува́є і так, що *л* випада́є по *д*: *їв*, *їдла*.

Колú в пла́вній бе́сїдї прилу́чує ся тісно сло́во до сло́ва, то не ма́ють си́ли пра́вила 1—5 (лише́ пра́вила про уподі́бненє).

4. Зміни в назвуку.

На початку́ слів (в на́звуку) обмі́нює ся: 31

1. *в* із *у*, н. пр. *уже* — *вже*, *ві* — *уві*.

2. *й* із *і*, н. пр. *я йду* (*ти ідеш*), *й* = *і* (злу́чник).

3. назвуко́ве *і*, *и*, *о* відпадає́ цілко́м в де́яких слова́х, н. пр. *мати* (порів. *памятати*, *імати*), *голка* (*игла*), *грати*, *гра* (= *игра*).

Таким чином я́сно, що приі́менники *в* і *у*, так са́мо *із* і *з* (*с*) зли́ли ся зда́вна в оде́н приі́менник, н. пр. *в батька*, *у батька*, *з братом*, *зі Львом*, *із сестрою*.

Ті змі́ни в на́звуку поясню́ють ся тим, що слова́ в ре́ченю тісно вя́жуть ся з собо́ю. Як із *на-чати* поста́ло *начати*, із *на-ймú* — *наймú*, так са́мо із *та уже* — *та-вже*, із *я йду* — *я-йду*.

5. Голосівки без наголосу.

32. Иньше улекшенє вимови спочиває в тім, що в складах без наголосу часто вимовляють ся *е* і *о* меньшим отвором рота нїж звичайно і звучать більше як *и* і *у* (гл. 3), н. пр. *менї* (*минї*), *хочеш*, *яблоко* (*яблуко*), *голубка*, *до дому*. Сего не зазначуємо в письмі.

В деяких разах однак уже навіть пише ся *у* замість *о*, н. пр. *дарувати* (*дарований*), *малювати* (*мальований*), *парубок* (*робота*).

33. Визвукові безнаголосні голосівки занїміли в деяких разах і лишили по собі (як що попередна шелестівка дає ся мягчити) лише мягченє яко слїд, н. пр. *повісь* (*повісити*, порів. *місй*, *місйти*), *глянь* (*глянути*, порів. *крикни*, *крикнути*, *бубни*, *бубнити*, бо визвук *-кнь*, *-бнь* неможливий), *учіть ся* (= *учіте ся*) . . ., *вір* (*вірити*, порів. *варй*, *варйти*), *муч* (*мучити*, порів. *учй*, *учйти*), *бав* (*бавити*, порів. *ловй*, *ловйти*), *чисть* (*чистити*, порів. *помістй*, *помістйти*), *замість* (*замісто*), *безмаль* (*безмала*).

6. Опуст і вставка голосівок.

34. З деяких слів і форм, що дуже часто в бесїдї повертають, і з деяких слів, що навязують ся до сусїдного слова як склади без наголосу, опускають ся взагалї навіть меньші або більші части цїлком (о п у с т): *ще нинї* (*вще*), *щоб* (= *щобй*), *гірш* (= *гірше*), *більш* (= *більше*), *меньш* (= *меньше*), *лиш* (= *лише*), *нема* (= *не має*), *печись* (замість *печй ся*).

Навпаки вставляють ся *е* і *о* в словах, щоб уможливити їх вимову (в с т а в к а): *сестер* (*сестра*), *сосон* = *сосен* (*сосна*), *огонь* або *огень* (*огню*), *вузол* (*вузла*), *відьом* (*відьма*). . .

Декотре *е* або *о*, що в подібний спосіб появляє ся межи двома шелестівками, лише на око вставне, н. пр. *день* (*дня*), *відорвати* (*від-рвати*), *зо мною* (*з мною*); бо дїйсно повстало таке *е* або *о* з давних голосівок ь, ъ, котрі лиш тодї замінили ся в *е*, *о*, коли вимовленє слів або форм булоб за тяжке, а зрештою затратили ся.

При відмінюваню іменників зявляє ся часто в одинокім відмінку (а то у муж. в 1-ім відм. одн. I-ої і II-ої відміни, у жен. в 2-ім відм. мн. I-ої і II-ої відміни) *е* або *о*, котрого в других відмінках нема, н. пр. *пес*, *пса*, *парубок*, *парубка*, *кравець*, *кравця*, *сотка*, *соток*, *земля*, *земель*. Чи таке *е* або *о* є в тих відмінках

вставне, чи в других відмінках воно випущене, се покаже докладна історія кождого слова.

7. Роззїв.

35. Так само як задля вигоди часто обминаємо стрічу двох або кількох шелестівок, так обминаємо і безпосередну стрічу двох голосівок (роззїв), ставляючи поміж них звук *в*, або *й*, н. пр. *давати* (*да-а-ти*), *розтавати* (*та-а-ти*), *даю* (*да-у*), *павук* (= *паук*). Але роззїв лишає ся в словах як *неозначений*, *чорноокий*, *пообідати*, *заадресувати* і т. д., бо обі части слова сьвідомо відокремлюють ся, і в чужих словах як *оаза*, *театр* (але *ідея*).

Ще і таким способом оминає ся роззїв, що обі сусїдні голосівки лучать ся в двозвук, н. пр. *на-учити* — *навчити*, *на-іти* — *найти*, *чита-и* (первісно *ѣ*) — *читай*.

Таким самим способом, як оттут показано, оминає ся стрічу голосівок поміж двома словами в реченю. Відси пішло, що приняв ся звичай говорити, а також і писати н. пр. *вугол* (*угол*), *вогонь* (*огонь*), *вулиця* (*улиця*), *вірли* (колись *вурли*, *орли*), *від* = *од*, *вострий* (*острий*), *горіх* (*оріх*). Так повстало вже в найдавнїйших часах із назвукового *а*, *е* — *я*, *є*, н. пр. *ягня* (agnus), *яблоко* (Apfel), *є* (est).

8. Перезвук іканє.

36. Українській мові питомою є така переміна голосівок, що в богатьох словах *е* переходить на *ї* (*і*), а *о* на *і* (в назвуку на *ві*), скоро склад замикає ся шелестівкою. Така переміна називає ся перезвук іканє. Н. пр. *лїд* (*леду*), *нїс* (*несла*), *сїл* (*села*), *мід* (*меду*), *пік* (*пекла*) . . . . *рік* (*року*), *мій* (*моя*), *ніс* (*носа*), *сіль* (*соли*), *вісь* (*оси*), *вівця* (*овець*), *він* (*вона*) . . . Як бачимо, мягчить попередну шелестівку таке *і*, що вийшло з *е*, як що та шелестівка може мягчити ся, а *і* із *о* не мягчить. Длятого маємо з одного боку *лїд*, але *мід*, а з другого боку *ніс* (*носа*), але *нїс* (*несла*).

У визвуку слова вистарчає вже одна шелестівка, щоби склад був замкнений, в середині слова при стрічі кількох шелестівок розділюють ся шелестівки межи оба склади так, як показано в 13. Тим поясняє ся, чому маємо *міст*, а *мости*. *Весїлє* поясняє ся із здвоєня шелестівок перед *є*, *я*, *ю*, *ї* в деяких разах; таким чином повстав замкнений склад, який спричинив перезвук іканє. Порів. форми, уживані звичайно на Українї *весїлля*, *насїння*, *життя*, і т. д.; здвоєнє шелестівок відтак декуди зникло, але викликаний

ним вже раз перéзвук лишйв ся, як от в словáх *значінє*, *сотворінє*, *Звєзінь*, *підірє* і т. д.

В слóві *Бог* утвердйло ся íканє тíлько в дéяких, зóвсїм нáродних вирáзах: *пáнбіг*, *спасйбі*, *помагáйбі*, *прóбі* . . ., áле кáжемо і *бог-дапрóсти*, *бодáй*. Звичáйно під вплйвом цéркви занéдбує ся в сїм слóві íканє.

37. Прáвило íканя не мáє сйли:

1. над тйми *е* і *о*, що повстáли із ь і ъ (гл. 34). Їх найчастїйше пізнáти по тім, що вонй при відмíнюваню випадáють. Н. пр. *сон* (*сну*), *день* (*дня*), *мéрти*, *мер* (*мру*), *дéрти*, *дéрла* (*дру*), *швець* (*шевця́*) . . ., *мох*, *горб*, *дощ*, *кóждий*, *черв*, *смерть* . . ., *вовк*, *пóвний* . . .,

2. над такйми *е* і *о*, що тíлько встáвлені для улéкшеня вимóви, н. пр. *вíтер* (*вíтру*), *сестéр* (*сестрá*), *вогóнь*, *огéнь* (*вогню́*), *сосóн*, *сосéн* (*сóсна*). . .,

3. в відмінкóвих закінченях (6-го відм. одн.) *-ем*, *-ом*, бо і сї *е*, *о* повстáли з ь, ъ: *учйтелем*, *пóлем*, *сóнцем*, *чоловíком*, *дї́лом*. . .,

4. над такйми *е* і *о*, що стоя́ть в повнóголосї (гл. 38), н. пр. *пóрох*, *гóлос*, *пéред* . . .,

5. в чужйх словáх: *арéшт*, *нýмер*, *дóктор*, *сóрок*, *телефóн*. . ., áле вже тáкже *піп* (*попá*,) *піст* (*пóсту*), *шріт* (*шрóту*).

Íканє доконáло ся против прáвила в *кілóк*, *кінéць* (замість *конéць*), *ластівóк*, *камінéць* . . . задля дрýгих відмінків *кілкá*, *кілкóм*, *кінцéм* . . ., де íканє мýсїло доконáти ся.

Так сáмо против прáвила склáло ся íканє в словáх з повнóголосом *порíг*, *вóріг* (*вóрог*); взірцéм до тóго моглó послужйти *ріг*, *оборíг*, *облíг*, *батíг*.

За те *о*, *е* не перезвýчує ся в словáх *запóн*, *істóт*, *пригóд*, *субóт*, *вечéр* (2-ий відм. мн.) . . . задля йньших відмінків *запóна*, *запóни* . . .

9. Деякі давні зміни звукові.

38. **Повнóголос.** Звичáйно говóрить ся у нас *пóрох*, *гóлос*, *пéред*, *головá*, *володїти*, *хоронй Бóже*, *зóлото* . . ., áле чýти тáкже н. пр. побйли йогó на *прах*, сьпівáти на óсьмий *глас*, *предвічний*, *предвидїти*, прочитáти пя́ту *глáву*, *владйка*, *власть*, *влáсний*, *хрань* Бóже, а в піснях нáродних уживáєть ся попри *зóлото* тáкже і *злóто*, в цéркві знов чýємо *злáто*.

Усї тотї фóрми як *золото*, *злото* і *злáто* звóдять ся на **зол-то* (порів. нїмец. Gold) і поясняють ся отсим спóсобом. Вже Праслов'янам вимóва *ол* і *ор* перед шелестївкою, а так сáмо *ел* і *ер* перед шелестївкою робила трýдности, бо вонй любили тодї самі тільки отвéртї, а не замкнéні склади. Длятóго повстáли сї ріжні фóрми, з яких відтáк то однá, то дрýга, то трéта в ріжних слов'янських мóвах перевáжно принялá ся. В пóльській мóві (а так сáмо в лужицько-сéрбських мóвах) приняв ся звичáй, говорити złoto, głowa, głos, włodać (попри władza, własność і т. п.), chronić, broda і т. д. — перéставка. В церковнослов'янськім (а тáкже в болгáрськім, словінськім, хорвáцько-сéрбськім і чéськім) загально приняли златѡ, гласъ, владѣти, хранити, брада і т. д. — перé-ставка з змінóю голосївки. В українській (а так сáмо в білоруській і російській) мóві говóрять *золото*, *голова*, *голос*, *володіти*, *хоронити*, *борода* і т. д., все з двомá голосївкáми намісць однóї, і се назвáєть ся повнóголос.

Я, У з носових голосївóк. Перед шелестївкáми замінило 39.
ся в дáвних часáх, вже у Прáсловян, *ен*, *ем* на ѧ, а *он*, *ом* на ѫ (порів. пóльське ę, ą), бо Прáсловяни не любили, як вже звісно, замкнених складів. Із *ен* і *ем* повстáло в такім рáзї перед шелестївкáми, а тáкже у вигуку носовé *е*, *я*, а із *он*, *ом* носовé *о*, *у*. Відтак згóдом носовáтість сих звýків у вимóві зникла, а лишило ся у нас чисте і ясне *я*, *у* (артикульóване тільки через рот). Так поясняє ся *я* в *проклятий* із *клен* (порів. *кляну*) + *тий* (клѧтъ), *розпятий* із *пен* (порів. *пну*, *розпинати*) + *тий* (пѧтъ), *взятий* із въѕѧтъ т. зн. възьмтъ (порів. вóзьму), *жав*, *жали* із жѧлъ (порів. *жну*, *жнива*) . . . . *путо* із *пон* + *то* (пѫто), порів. *опона*; *дути* із дѫти, т. зн. *дом* + *ти*, порів. *дму*, *димати*. У нас отже є тепéр двояке *я* (із ꙗ і ѧ), двояке *у* (із оу і ѫ), і двояке *ю* (із ю і ѭ). Ріжницю поміж двояким *я* бáчимо ще і сьогóдня, порівнавши *святий*, *пять*, *мясо* з *неділя*, *кропля*, *земля*. В першім рáзї *я* є ѧ і длятóго немá вставного *л*.

Тільки в однім рáзї, а то в відмінковім закінченю мягких пнів (т. зн. по *j*) ѧ замінило ся відтáк у нас в ѣ = *i* (*ï*). Се стáло ся в 4-ім відм. мн. мужеських іменників (*кóнї*, *царі*), в 2-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. мн. женських іменників (*ду-шї*, *рожі*).

Дáвні голосївки ъ, ь. Дáвні голосївки ъ, ь (гл. 22, 30) 40.
занїміли і випали, як слово можна булó без них вимовити, або перейшли в *о* і *е* (гл. 34). Коли в якім слові найшло ся більше

тих голосівók, то лиш кóжда дрýга моглá вíпасти; випадáла óтже прáвильно кінцевá і трéтя від кінця́, н. пр. *швець*, *шевця́* (порів. церковнослов. шьвьць, шьвьца). Хоть в слóві *швець* стоїть і тепéр на кінці ъ, то се ъ стоїть тут тілько для означéня мя́гченя, бо як ь випадáло, то змягчи́ло шелестíвку перед собóю, а змя́гчену шелестíвку відріжня́ємо від твердóї знакóм ъ.

В закінченях прикмéтників муж. рóду, а так сáмо в закінченю 2-го відм. дéяких íменників і 6-го відм. одн. жен. íменників шелестівкóвої відмíни поди́буємо *-ий*, *-ию*, н. пр. *молоди́й*, *люди́й*, *двери́й*, *ча́стию*. Се *и* перед *й*, *ю* (*йу*) вивóдить ся із ъ або ь, якé перед *й* мýсїло продовжи́ти ся.

41. **Звук ї, і.** Знáємо вже, що в українській мóві повстає *ї*, *і* із *е*, *о* (гл. **36**). Мáємо однáк ще і такé *ї*, *і*, що є собí осíбною, незмíнною голосíвкою, н. пр. *тї́ло*, *сї́но*, *цїна́*, *ві́ра*, *мі́ра*, *ріка́*, *ві́тер*, *ви́дїти*, *терпі́ти*, *грамотї́й*, *бабі́й* . . . Се *ї* або *і* ви́йшло з дáвної голосíвки ѣ. Вонó завсї́ди мягчи́ло і мягчи́ть попередну шелестíвку, як що вонá давáла ся змягчи́ти; тíлько по таки́х шелестівкáх, що зóвсїм не даю́ть ся мягчи́ти, стає ѣ прóстим *і*. Длятóго *тї́ло*, áле *ві́ра*.

Вонó не завсї́ди вимовля́ло ся так, як тепéр. Через порíвнанє з и́ньшими словя́нськими мóвами дохóдимо до тóго, що коли́сь означáло ѣ тíлько, що двóзвук *іе*. По *й* і по *ч*, *ж*, які в нáслїдок мя́гченя повстáли із *к*, *г*, сей двóзвук, коли́ на нїм ще до тóго спочивáв нáголос, розшири́в ся в двóзвук *іа*, *і* зли́ло ся відтáк з *й* і мягки́м *ч*, *ж*, і так повстáли фóрми *стоя́ти* (*стой* + *ѣти*), *крича́ти* (*крик* + *ѣти*), *лежа́ти* (*лег* + *ѣти*), *обича́й* (*об-вык* + *ѣй*), *печа́ль* (*пек* + *ѣль*).

42. **Звук и.** Коли порівня́ємо словá *дячи́ха* (*дяк*) і *Турки́ня* (*Тýрок*), *боги́ня* (*бог*), *дружи́на* (*друг*), то бáчимо ту ріжни́цю, що раз *к*, *г* перед *и* мягчи́ть ся, а дрýгий раз нї. Се похóдить вíдси, що в пéршім рáзї *и* булó коли́сь *і* (писáло ся и), а в дрýгім рáзї *и* булó коли́сь ы, перед яки́м нікóли не мягчи́ли ся шелестівки́. Згóдом обá сї звýки и і ы зли́ли ся до кýпи і тепéр немá між ни́ми в українській мóві нїякої ріжни́цї. У нас однаковó звучáть *пи́ти*, *пита́ти*, *си́ла*, *посила́ти*, áле в пóльській і російській мóві є ріжни́ця: pić, pytać, siła, posyłać — по російськи: сила, посылать. Однáк по *й* задéржало и ще й дóси свій дáвний звук *і*, н. пр. *доїти* (дой - ити), *краї́на* (край + ина), *бо́їще* (бой + ище).

43. **Перéзвук словотвóрний.** При твóреню íменників з кóрінїв або з дїєслíв і при твóреню дїєслíв наворотóвих бáчимо прáстару

переміну голосівок. Ся переміна сполучена завсїди з наросткованєм (хоть наростка деколи вже і не видко) і з переиначенєм значіня. Через те, що вона відбуває ся при твореню слів, називаємо її перезвук словотворний. Так бачимо, що стоять супроти себе отсї голосівки:

е—о: *везти — воза (віз); вести — воєвода, водити; жену (гнати) — розгін, гонити; плести — плота; мерзнути — мороз.*

е—ї (і): *заплету — заплїтаю; замету — замітаю; брехати — набрїхувати; летїти — лїтати; чекати — очікувати;*

Се ї (і) було колись ѣ (гл. 41).

Після таких взірців також: *зберу — збїраю.*

е—и: *зберу — збираю; мерти — умирати; кляну — проклинаю; жну (женцї) — обжинаю; гремїти — гримати; терти — розтирати.*

е, ї (і)—а: *гребти — граблї; перелїзти — лаза, перелазити; сїсти, село — сад, садити; різати — образ.*

Се ї (і) було колись ѣ.

и—ї (і): *свитати — сьвітло, сьвітити; цвисти — цьвіт; липнути — лїпити; висїти — повісити; тягнути — потїга; видїти — відати.*

Се ї (і) було також колись ѣ.

и—ой: *бити — бою (бій); вити — повою (повій); пити — напій, напоювати; гнити — гній, гноїти.*

(о)—и: *звати (зову) — називати; дму — дімаю; напну — напинаю; рвати — розривати; ссати — висисати; вісне — висипає; пішлю, посли (посол) — посилаю; спати, сну (сон) — висипляти ся.*

Тут о, де його видко, є лиш заступником давнього звука ъ, [illegible] а и повстало з ы (гл. 40, 42).

(о)—у: *тхір, тхнути, здохнути — дух, стухлий; сохнути, схнути — сухий.*

Тут о, де воно показує ся, заступає також ъ.

и—ов: *рити — рову (рів); крити — покрова.*

Се и відповідає давньому ы (гл. 42).

и—ав (ов): *слити — слава; киснути — квас.*

І се и відповідає також давньому ы.

о—а: *поможу — помагаю; скочити — скакати; [illegible] ся — [illegible] ся; допрїти — допарити; [illegible] — [illegible]; мочити — мачати; котити — качати.*

я—у: *вязати — вузол; тягнути — туга; трясти — трус (землї), трусити; розпятий — путо.*

Сї я і у були колись носовими голосівками ѧ і ѫ (гл. 39).

10. Деякі подробиці.

44. **Пере́ставка зву́ків і склади́в.** Рідко колй переставля́ють ся зву́ки і складй в сло́ві, н. пр. *ведмідь* (зам. *медвідь*), *намисто* (зам. *монисто*), *бо́ндар* (зам. *бо́днар*), *коло́пнї* (зам. *коно́плї*).

Милозву́чність. Голосівка пе́ршого скла́ду ча́сом вирівнусть ся з голосівкою насту́пного скла́ду: *гаїатий* (*богатий*), *гаря́чий* (*горя́чий*), *манастир* (*монастир*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

А. СЛОВОТВОРЕНЄ.

Части мови і їх поділ.

Всї слова́ мо́ви гурту́ють ся після то́го, що воні́ означа́ють, або до чо́го слу́жать. З о́гляду на се слова́ розпада́ють ся на де́вять гурті́в і се є т. зв. ча́сти мо́ви: 45.

1. і м е н н и к и, се на́зви осі́б або рі́чий, т. зв. такі́ слова́, котри́ми імену́ють ся осо́би або рі́чи;

2. п р и к м е́ т н и к и, що виража́ють прикме́ти осо́би або рі́чи;

3. з а ї м е н н и к и, що самі́ не імену́ють осо́би або рі́чи, але вка́зують на них і таки́м чи́ном стоя́ть замі́сть іме́н;

4. ч и с л і в н и к и, що виража́ють число́ осі́б а́бо рі́чий або слу́жать для и́ньших числови́х поня́ть;

— сї чоти́ри ча́сти мо́ви назива́ють ся і м е н а́ —

5. д ї є с л о́ в а, що виража́ють чи́нність або стан якої́сь осо́би або рі́чи;

6. п р и с л і в н и к и, що озна́чують час, мі́сце, сту́пень, причи́ну, спо́сіб і и́ньші обста́вини, серед яких щось є або дїє ся;

7. п р и і м е н н и к и, що поста́влені перед імена́ми (і перед прислі́вниками) вка́зують, в які́м стосу́нку до чо́гось щось є або дїє ся;

8. з л у́ ч н и к и, що лу́чать слова́ або ці́лі ми́сли;

9. о́ к л и к и, що ні́ми вла́стиво не виска́зуємо ми́слий, а тільки коро́тко виявля́ємо чутя́.

Н. пр. 1. *В тім* **домі** *мешкає* **чоловік** *і* **жінка**; *у них є двоє* **дітий**, **Іва́н** *і* **Марійка**, *а на* **господарстві корови**, **пес** *і* **кури**. — 2. **Добрий** *слуга* **дорогий**. — 3. **Він** *і* **моя** *сестра ходять до* **сеї** *школи*. — 4. **Третий** *із тих* **пяти** *домів є наш дім*. — 5. *Він* **лежить** *і* **хоче спати**. — 6. **Завтра раненько** *будемо* **там дуже**

до́бре *ба́вити ся.* — 7. **Над** *рі́кою* **коло** *це́ркви ви́будуємо ще* **перед** *зимо́ю шко́лу.* — 8. *Не ї́дж нічо́го* **або** *ду́же ма́ло,* **коли** *ти не здоро́в.* — 9. **Ого́! Ба!** [1]).

46. Розріжня́ємо чоти́ри осі́бні ґру́пи і́менників:

1. імена́ вла́сні, то є такі́ імена́, що ни́ми імену́ють ся поодино́кі осо́би або рі́чи, н. пр. *Петро́, Василина, Шашке́вич, Київ, Галичина́, Карпа́ти, Дністе́р,* (това́риство) *Просьві́та,*

2. імена́ ґатунко́ві, то є імена́, що ни́ми імену́є ся одна́ково вся́ка осо́ба або річ одно́го і то́го само́го ґату́нку, н. пр. *швець, чолові́к, пес, мі́сто, край, гора́, рі́ка́, кінь, чо́біт,*

3. імена́ збі́рні, т. зн. імена́, що ни́ми імену́є ся збір осі́б або рі́чий, котрі́ поодино́ко не мо́жна назва́ти тим сами́м сло́вом, н. пр. *ві́йсько, товпа́, чере́да́, ліс, ку́па,*

4. імена́ мате́рій, т. зн. імена́ таки́х рі́чий, що вся́ка ї́х части́на імену́є ся тим сами́м сло́вом, н. пр. *зо́лото, лід, вода́, во́здух.*

Бува́е і таке́, що яке́сь сло́во із свое́ї пе́рвісної ґру́пи переступа́є в и́ньшу ґру́пу. Так пр. *підко́ва, лобода́, ґо́нта, черне́ць, когу́т, ку́рка, каплу́н,* мо́жуть ста́ти імена́ми вла́сними, а знов імя́ вла́сне *Карст* ужива́є ся та́кже як імя́ ґатунко́ве (*Части́на полудне́вих Альп ста́ла ка́рстом*); *Швед, Ту́рок* набира́є значі́ня збі́рного імя́ в вира́зах *воюва́ти з Шве́дом, з Ту́рком.*

47. Заі́менники ді́лять ся на сім ґруп:

1. заі́менники особо́ві, що заступа́ють імена́ осі́б: *я, ти, він;*

2. заі́менник зворо́тний заступа́є імя́ пі́дмету в ті́м ра́зї, колú воно́ в ре́ченю стае́ своі́м вла́сним пре́дметом а́бо взагалі́ попада́є в и́ньші стосу́нки до се́бе само́го: *ся,*

3. заі́менники присво́йні заступа́ють 2-ий відм. і́мени власти́теля: *мій, твій, свій, наш, ваш, свій* (*ї́хній*),

4. заі́менники указо́ві вка́зують на осо́бу а́бо річ: *той, сей, таки́й...*

---

[1]) В де́яких ра́зах по́ділі на ча́сти мо́ви не дасть ся ле́гко переве́сти. Так заі́менники неозна́чені *бога́то, всї, де́хто...* мо́жнаб уважа́ти числі́вниками. Де́які прислі́вники сполу́чують ся з пе́вними ві́дмінками, н. пр. *здовж і попе́рек — здовж рі́кú, пло́та...* Так са́мо стаю́ть прислі́вники злу́чниками, н. пр. *поті́м* (гл. 245, 1), *ско́ро,* а приі́менники стаю́ть часо́м прислі́вниками, н. пр. *з, зо, із,* (*зо два́йцять коро́н* = око́ло, ме́ньше бі́льше 20 коро́н; *от він вам присла́в щось із ти́сячу книжо́к; бу́ду там з годи́ну; тут є зо два кі́рцї жи́та; вже то́му є зо дві неді́лї*). І пере́чку *не* го́дї назва́ти про́сто прислі́вником, бо вона́ не вка́зує на ні́які такі́ обста́вини, серед яки́х щось є або ді́є ся.

5. **заіменники питайні**, що ними питаємо ся за особою або річию: *хто, що, котрий, чий* . . .

6. **заіменники відносні** заступають імя названої вже особи або річи так, щоби до того навязати нову підрядну гадку: *хто, що, котрий, чий* . . .

7. **заіменники неозначені** заступають імя докладно неозначеної особи або річи: *весь, хтобудь, дехто, хтось, щось* . . .

48. **Числівники** ділимо на **головні**, що показують число (кілько є) осіб або річий, н. пр. *один, два, сто, оба*, **збірні**, що показують, кілько є осіб або річий при купі: *двоє, четверо, двайцятеро*, і **порядкові**, що показують місце якоїсь особи або річи в ряді: *перший, другий, третий* і т. д.

49. Чинности, події або стан можемо, добираючи до того відповідне **дієслово**, виразити так, що вони доходять до якогось кінця або скутку, або наважують ся до того дійти; дієслово, якого в тім разі уживаємо, називає ся **доконане**. Иньші дієслова не здатні, вказувати на такий конець або скуток, і називають ся протè **недоконані**; вони виражають, що означені дієсловом чинности події або стан в якійсь одній хвилї (одним протягом) відбувають ся, тривають, або що вони (наворотами) повторяють ся; після того між недоконаними дієсловами розріжнюємо **протяговi** і **наворотові** дієслова. Отсї гадки мають наглядно показати, що є дієслова 1. недоконані, а) протягові, б) наворотові, а що 2. доконані:

1. а) **везти**, б) **возити**, 2. **звезти**: *Де тепер Іван? Везе сіно гостинцем. — Що робить нині Іван? Возить сіно. — Як звіз сіно, пішов орати.*

1. а) **летіти**, б) **літати**, 2. **полетїти**: *Там летить куля. — Лилики літають вечером. — Уважай, бо пилка полетить у вікно.*

Деякі дієслова призначені немов на те, щоб иньшим дієсловам бути на услуги. В *буду читати* лише *читати* виражає чинність, а *буду* показує, що чинність читаня паде в будучність; таке саме бачимо в *читати му*. І в *читав би* лише *читав* виражає чинність, а що йно *би* (давна дієслівна форма від *бути*) показує, що ся чинність не дійсна, а лише можлива або подумана. **Такі дієслова називають ся помічні.**

Подібно стоять иньшим дієсловам на услугах такі дієслова, як *годити, мочи, мусіти, мати, стати, почати* . . В *почав плакати* лише *плакати* означає чинність, а словом *почав* зазначуємо близші обставини, коли, як і т. п. чинність плаканя почала ся. Такі дієслова називають ся **способові**.

50. Присліўники ділять ся з огляду на їх значінє 1. на присліўники місця, н. пр. *дома, нідé*; 2. часу, н. пр. *завтра, потім, рано*; 3. способу, н. пр. *дарéмно, пішки*; 4. ступня і міри, н. пр. *навіть, дуже, трохи, тілько*; 5. причини, н. пр. *длятого, отже* і т. д.

Окрім того бувають одні указові, иньші питайні, иньші знов відносні, а иньші нарешті неозначені, н. пр. *тут, тепер, так, де, колú, як, десь, колúсь, якось* (гл. **172**, **174**, **176**, **180**).

Пень і закінчене.

51. Імена і дієслова дають ся відмінювати, т. зн. вони приймають ріжні закінченя, щоб ними виразити ріжні стосунки (гл. **105**, **188—193**), н. пр. *ученик читає — ученики читають, учениця читала — учениці читали*. Треба проте розріжняти пень і закінчене: *ученик-и, чита-є, чита-ють, читал-и*...

Пень є тота часть слова, що є основою всяких єго форм [1]).

Відкіля беруть ся пнї і як їх уживаємо до твореня нових слів, сего учить наука словотвореня; а як відмінні слова при своїм уживаню як до потреби відмінюють ся, се є предметом науки відмінюваня.

Слова питомі і чужі.

52. Найбільша часть слів української мови є від непамятних часів її власностию, одідиченою з праслов'янської мови (слова питомі), н. пр. *а, і, на, ти, три, Бог, вода, нога, спати, пáний, сестра, вийти, чоловік, просити, двигнути, даруваmu*... Деякі слова Українці переймили з иньших мов; та всеж в українській мові чужих слів меньше нїж в сусідних мовах.

53. Чужі слова переймають ся при ріжних нагодах; так Українці:

1. приймили обряд від грецької церкви, відси взяли ся у нас грецькі і церковно-словянські слова, н. пр. *алилуя, амінь, ангел, апостол, артос, Василий, владика, воскреснути, дяк, евангеліє, єпископ, катехит, лепта, монастир, парафія, піп, піст, скарбона, сотворити, спасеніє, хрест, церква*;

---

[1]) Розріжняти пень і закінчене не так легко; бож буває і так, що неодно закінчене лїпше причислити до пня. При практичній науці найлїпше уважати за пень сю часть слова, котра не зміняє ся. Зрештою буває, що і пнї при відмінюваню зміняють ся, н. пр. *овéс — вівсá, вівця (вівць-а) — овéць, дý-ти — дм-у*...

2. урядили свої школи на подобу шкіл иньших народів і брали все більшу участь у висшій европейській осьвіті, відси н. пр. *áвтор, адрéса, академія, áркуш, бакаляр, ґазéта, ґімназія, дрáма, друкувати, журнáл, зоольоґія, квáртал, кляса, крéйда, лінія, нóта, нумер, портрéт, прóба, [illegible], [illegible], смак, [illegible], школа*;

3. через держави, в котрих живуть, познакомили ся із чужими військовими і судовими мовами, відси н. пр. *адвокáт, акт, арéшт, áрмія, баґнéт, бáнда, бунт, вáрта, ґвалт, драґун, капрáль, [illegible], [illegible], компанія, кордóн, корóль, мельдувáти, муштра, офіцир, [illegible], парáда, пушка, фортéця, [illegible], [illegible], цісар, [illegible], шабля, [illegible], штемпель, штурм*;

4. через всі часи торгували з чужими купцями і купували чужі товари, відси н. пр. *австéрія, áґрест, аксáмит, акція, [illegible], аптéка, аршин, áтлас, бавóвна, [illegible], [illegible], бербениця, [illegible], бумáга, бутéлька, вáнна, [illegible], [illegible], [illegible], гербáта, ґатунок, ґрис, [illegible], кава, камфóра, капелюх, капуста, кáса, крам, крейцар, крохмáль, купувáти, льотéрія, óко* (міра), *[illegible], [illegible], орéнда, [illegible], [illegible], [illegible], штука, [illegible], фунт, цукор, чай*;

5. навчили ся ріжних ремесел від чужинців, відси н. пр. *[illegible], [illegible], варстáт, [illegible], [illegible], ґонт, ґзимс, ґіпс, [illegible], [illegible], ґрунт, дах, клямра, [illegible], майстер, [illegible], пара* (двоє), *римар, смарувати, [illegible], стéльмах, [illegible], шрýба, [illegible], фíрман...*

Чужі слова в українській мові взяті поперед всього: 54.

1. з польського, н. пр. *[illegible], [illegible], обіцяти*.

2. з церковно-словянського, н. пр. *[illegible], воскрéснути, [illegible], [illegible], [illegible]*.

3. з німецького, н. пр. *купувати, мельдувати*, відтак

4. з турецького, пр. *гайдамáка, кáрий*,

5. з російського, пр. *[illegible]*,

6. з італїйиського, пр. *[illegible]*,

7. з литовського, пр. *[illegible]*,

8. з волоського, пр. *[illegible]*,

9. з грецького, пр. *[illegible]*,

10. з мадярського, пр. *бербениця*,

11. з фінського, пр. *[illegible]*.

Але найбільша часть чужих слів чужі уже в тих мовах, з котрих Українці собі їх переймили. Так лучає ся, що чужі слова ввійшли: 55.

з німе́цького через по́льське до украї́нської мо́ви, н. пр. *о́рчик*, або

з лати́нського через по́льське, н. пр. *а́ркуш*, *фу́ндуш*,

з францу́ського через по́льське, н. пр. *трибушо́н*,

з гре́цького через німе́цьке а ві́дси через по́льське, н. пр. *анти́ка*,

з німе́цького через че́ське а ві́дси через по́льське, н. пр. *єдва́б*,

з гре́цького через церко́вно-слов́янське, н. пр. *а́нгел*, *ле́пта*,

з італїя́нського через церко́вно-слов́янське, н. пр. *вино́*

з євре́йського через гре́цьке а ві́дси через церко́вно-слов́янське, н. пр. *а́мінь*, *скарбо́на*,

з лати́нського через німе́цьке а ві́дси через церко́вно-слов́янське, н. пр. *пі́п*, *пі́ст*,

з лати́нського черес німе́цьке, як *адвока́т*, *кре́йда*,

з італїя́нського через віде́нське, як *шпаґа́т*,

з німе́цького через італїя́нське, а ві́дси знов через німе́цьке, як *ба́нда* . . .

56. Не чужі́, але пі́сля чужи́х взірцї́в утво́рені є н. пр. отсї́ слова́: *краснопи́сь* (калїґра́фія), *живопи́сець* (грец. ζωγράφος).

Корі́нь.

57. Із свої́х пи́томих, а та́кже із чужи́х слів тво́рять ся нові́ слова́; і між найста́ршими украї́нськими слова́ми є бога́то таки́х, що вже утво́рені з прості́йших складови́х ча́стий. Так сло́во *дарува́ти* місти́ть:

1. закі́нченє *-ти* (як *проси́ти*, *двигну́ти*, *па́сти* . . .),

2. *-(в)а-*, що появляє ся перед сим закі́нченєм та́кже і в и́ньших слова́х, як *дава́ти* (*дар*), *бра́ти* (*беру́*), *писа́ти* (*пи́шу*),

3. *-у-*, котри́м тво́рить ся бога́то нови́х дієслі́в з і́менників і з и́ньших слів, як *ві́рувати* із сло́ва *ві́ра*, *телєґрафува́ти* із *телєґра́ф*,

4. *-р*, котри́м з дієсло́вного пня *да* (*да́ти*) утво́рений і́менник *дар*, як н. пр. тако́ж із пня *пи-* (*пи́ти*) і́менник *пир*,

5. *да-*, пе́рвісник мо́ви, котри́й уже́ не дає́ ся да́льше розложи́ти, і від котро́го пішла́ ці́ла́ отся́ роди́на слів:

да-: *дáти, вúдати, від-, до-, на-, по-, про-, роз-, удáти, давáти, ви-, до-, з-, на-, при-, про-, роз-, у-, пороздавáти, вúдане, віддáване, продáвець, данé, дáток, до-, за-, по-, придáток, дáтель, здáтний, дáча, задáча, дáчка, дар, дарúти, дарувáти, по-, роздарувáти, роздарóвувати, дарóм, дáрмо, надáрмо, дарéмно, дарéмний, дармоїд, дарýнок, подарýнок . . .*

Поєдúнчий склáдник *да-*, що є оснóвою всїх сих слів, називáє ся кóрінь. Иньші кóрінї є н. пр.:

ста-: *стáти, стáнути, вістати, в-, ді-, зі-, на-, о-, пере-, при-, роз- ся, пов-, позіставáти, ставáти, ви-, від-, ді-, зі-, на-, о-, при-, роз- ся, уставáти, стáлий, нестáлий, усталúти, устáлене, стан, ненастáнний, становúти, по-, установúти, поустановляти, обстанóва, установа, станóвище, остáнок, перестáнок, прíстань, стáдо, стáдник, став, ставóк, ставóчок, сустáв, зістав, підстáва, постáва, устáва, стáвка, зіставка, обстáвина, стáвити, вúставити, до-, по-, пред-, при-, устáвити, ставляти, в-, від-, до-, уставляти, стáвлене, устáвлене, устáвлюване, стáток, о-, до-, недостáток, достатóчний, пóстать, стáйня, стоятú, пере-, постояти, достóйний, достóйник, достóйньство, постійний, стійність, стійло . . .*

сед: *сїсти (сяду), в-, по-, зсїсти ся, сїдáти, о-, посїдáти, посїдане, посїдáтель, сїдлó, сїдлáти, сїдало, селó, сельський, селянúн, оселя, поселúти, присїлок, сидїти, висидїти, за-, посидїти, ви-, засиджувати, сїдуга, сїдень, сидьмá, сусїд, сусїда, сусїдка, сад, садóк, садóчок, садúти, саджáти, пересáджувати, осáда, посáда, досáда, садовúна, садівнúк, сáджа . . .*

мог-: *мочú, з-, пере-, по-, спомочú, зне- ся, зане-, рознемочи ся, підмóга, могота́, мóже, вельмóжа, мóжний, мóжна, мóжність, можлúвий, неможлúвий, можлúвість, уможлúвити, пóміч, нéміч, помічнúй, нéмічний, помічнúк, помічнúця, ви-, до- ся, з-, пере-, по-, допомагáти, знемагáти, вимáгане, змáгане, помагáч . . .*

би-: *бúти, за-, про-, роз-, убúти, битé, бич, бúтва, за-, роз-, убивáти, розбишáка, розбишáцтво, бій, побій, бíйка, бойовúй, бойовище, побоєвище, бойкúй, бíйня, біяк, забіяка, розбíйник, убийство . . .*

Кóрінь мóже заразóм бýти пнем слóва, н. пр. **да-:** *дáти, дам, дав, дáний, дай . . .*, **ста-:** *стáти, став, ставши . . .*, **пас:** *пáсти, пасу, пас . . .* 58.

Та зрéштою порів. зáмітку в **51** (вогка).

Понайбільше пень слів виводить ся що йно з коріня через додатки та через зміну голосівок, н. пр.:

да: 1. дар-: дар, дари, -ів...
2. дару-: дарую, -ємо, -й...
3. дарува-: дарувати, -ав...
4. дарун(о)к-: дарунок, -нку...
5. подарун(о)к-: подарунок, -нку...

сед-: 1. се(д)л: село, села, селах...
2. сїд-; сїсти, сїв...
3. сїдла-: сїдлати, -ає, -ай...
4. сусїд-: сусїд, -а, -ови...
5. сусїд(о)к-: сусїдка, сусїдок...

Наростки, приставки, зложенє.

59. Нові слова творять ся із старих, наколи

1. на старім пнї наростуть ззаду наростки, причім змінює ся деколи корінна голосівка (гл. **43**), н. пр. *хлоп — хлопець, хлопчик, хлопчина, хлопчинка, хлопище, хлопчище, хлопський; баба — бабка, бабуня, бабуся, бабусенька, бабище, бабій, бабин, бабський; летїти — лїтати,*

2. до старого пня приставимо зпереду приставки, н. пр. *стати: в-, на-, пристати,* або

3. два старі пнї зложать ся в один новий, н. пр. *великдень, листопад*[1]).

I. Наростки.

60. В українській мові маємо богато розмаїтих наростків. Вони становлять творчу силу мови: а саме через такі загально зрозумілі додатки ззаду до готових вже слів творимо із сих слів нові слова, що дістають таким чином зовсїм иньші, відмінні від старих слів значіня, але все такі мають з ними якусь звязь; відтак служать наростки також і на те, аби в понятях, виражених старими словами, зазначувати ріжні відтїнки і зміни. Приглянувши ся з близька словам утвореним якимнебудь наростком, можемо змірковати, в якім напрямі наросток змінює або відтїнює значінє первісного слова або пня. Одні наростки служать на те, аби з дієслова або дієслівного пня утворити іменник, що означає діланє (*битє, додаванє, друкованє...*), або імя діяча (*косар, женець, орач...*); иньші знов на те, аби зазначити походженє від когось, від чогось,

[1]) З причини, що найбільша часть приставок є собі словами для себе, то про границї між приставкованем а зложенем слів можна ріжно думати; в практицї се не має ваги.

із якоїсь місцевости (*попович* = син попа, *царевич* = син царя, *Києвлянин* = родом з Києва, *Желехівський* = родом із Желехова), абй вказати на те, чим щось робить ся (*білило*, *крило* . . .), абй означити якусь прикмету (*мокрий*, *червоний*, *вололатий*, *бинистий*, *гіркий* . . .), йньші знов на те, абй погрубити або здрібнити якесь понятє (*каменюка*, *коняка*, *дідище*, *величенний*, *довжезний* . . . *візок*, *голубчик*, *личко*, *млиночок*, *душечка*, *батечко*, *серденько*, *голівонька*, *Антось*, *Петрусь*, *церковця*, *винце*, *віконце*, *маленький*, *малесенький*, *малїський* . . .), або абй степенувати прикметникове понятє (*вищий*, *легший*, *сильнїйший* . . .) і т. д.

Яке значінє має кождий поодинокий наросток, се каже Українцеви живе чутє мови [1].

Деякі наростки українська мова зложила собі згодом із двох первісно окремих наростків (**-те**, **-анє**, **-ованє**, **-очок**, **-очка**, **-очко**, **-ечка**, **-ечко**, **-енька**, **-ятко**, **-арня**, **-альня**, **-ович**, **-аний**, **-ований** . . .), так що не відчуває ся вже більше двох ріжних наростків і уживає їх мова тепер як поєдинчих наростків для твореня нових слів.

Найчастїйше уживають ся отсї наростки:

Для твореня іменників: 61.

1. Назви дїячів. З дієслових пнів:

-тель: *учитель*, *приятель*, *писатель* . . .

-ець: *женець*, *швець*, *кравець*, *купець* . . .

-ч, **-ач**: *орач*, *ткач*, *грач*, *слухач*, *помагач* . . .

-ар, **-яр**: *голяр*, *пекар*, *токар* . . .

-ак, **-як**: *сьпівак*, *піяк*, *біяк*, *різак* . . .

-ун: *свистун*, *бігун*, *брехун* . . .

-аль, **-аля**: *коваль*, *швайля*, *пріяля* . . .

---

[1] В богато словах української мови є такі наростки, що живе чутє для них у нас зовсім затратило ся. Такими наростками нові слова вже більше не творять ся. Н. пр.:

-ъ, **-а**, **-о**: [illegible] . . .; **-jь**, **-ja**, **-je**: [illegible] . . .; **-ь**: [illegible] . . .; **-гъ**, **-га**, **-го**: [illegible] . . .; **-men**: *імя*, *тімя*, *вимя* . . .; **-ьma**, **-ьmo**: [illegible] . . .; **-to**: [illegible] . . .; **-nь**, **-snь**, **-znь**: [illegible] . . .; **-ьnjь**: [illegible] . . .; **-tь**: [illegible] . . .; **-ъda**: [illegible] . . .; **-ьba**, **-oba**: [illegible] . . .; **-tva**: [illegible] . . . і т. д.

Значінє слів згодом часто зміняє ся, задля того і наростки нераз тратять своє первісне значінє.

2. На́зви осі́б пісЛя якої́сь прикме́ти (з прикме́тників і дієприкме́тників):

-ик, -иця: *у́ченик, у́чениця, грі́шник, грі́шниця*...
-(е)ць, -иця: *черне́ць, черни́ця, слі́пе́ць*...
-ак, -як: *проста́к, голя́к, своя́к*...
-яга: *бідня́га, добря́га*...

3. На́зви робі́тників пісЛя зна́ряду а́бо пре́дмету робо́ти (з і́менників):

-ар, -яр: *весля́р, столя́р, гонча́р, коса́р, вівча́р, шкляр, сї́дляр*...

4. На́зви осі́б пісЛя прина́ле́жности до кра́ю, на́роду, ста́ну (від і́менників):

-ин: *Ру́син, Болгари́н*...; **-янин** (-анин): *Римляни́н, Киевляни́н, міщани́н, селяни́н*...
-ян-: *Римля́ни, міща́ни, селя́ни*...
-(е)ць: *Австрі́ець, Італї́янець, Коломи́єць*...

5. На́зви осі́б а́бо зьвіря́т пісЛя прина́ле́жности до яко́гось ро́ду (від і́менників):

-ич: *пани́ч, ді́дич, Ку́зьмич*...; **-ович, -евич**: *попо́вич, царе́вич, Максимо́вич*...
-енко: *боднаре́нко, Кравче́нко, Шевче́нко, Нау́менко, Основ'я́не́нко*...
-івна: *попі́вна, Поповичі́вна*...
-юк: *Павлю́к, Данилю́к*... **-чук**: *міщанчу́к, Мельничу́к, Василинчу́к*...
-я(т): *гуся́, курча́, кізля́*...
-ятко: *ку́рятко, кача́тко*...

6. На́зви самці́в (від і́менників):

-ак: *гуса́к, лоша́к*...

7. На́зви жіно́к, сами́ць (від і́менників):

-иця: *цари́ця, вовчи́ця, лиси́ця, сами́ця*...
-иня: *боги́ня, Турки́ня, княги́ня, Нї́мки́ня*...
-иха: *дячи́ха, ковали́ха, Васили́ха*...
-ова, -ева: *братова́, короле́ва, Петровиче́ва*...
-ка: *голу́бка, ку́рка, гу́ска, Болга́рка*...

8. Назви знарядів, предметів до якоїсь роботи (від дієслів):

-ло, -сло: *ри́ло, ми́ло, ши́ло, крило́, ри́ло, зі́рбло, біли́ло, чорни́ло, весло́, ма́сло . . .*

-иво: *креси́во, па́ливо, пря́диво . . .*

9. Назви місця, де щось діє ть ся або є (звичайно від іменників):

-исько, -ище: *ó́гнисько, -ще, гноїще, пожа́рище, жи́тнисько . . .*

-ня, -зня: *робі́тня, цегі́льня, ку́хня . . .*, **-арня**: *пралка́рня, книга́рня . . .*, **-альня**: *спа́льня, їда́льня, копа́льня, чита́льня . . .*, **-івня**: *возівня́, ледівня́ . . .*

10. Здрібнілі і пестливі назви (від іменників):

-к, -ка, -ко [1]: *візо́к, гачо́к . . ., та́тко, Грицько́ . . ., рі́чка, кни́жка . . ., ли́чко, о́чко . . .*, **-очок, -очка, -очко**: *листо́чок, млино́чок . . ., голо́во́чка, я́годочка . . ., гнізде́чко, ді́точки . . .*, **-ечок, -ечка, -ечко**: *бережéчок . . ., ба́течко . . ., ду́шечка . . ., ячко́ . . .*, **-ичок**: *ко́ничок . . .*, **-ичка**: *водичка, сестри́чка . . .*, **-енька, -їнка, -енько, -ейко**: *ба́тенько . . ., криничéнька . . ., ма́тїнка, се́рде́нько, -е́йко . . .*, **-онько, -ойко, -онька**: *соколо́нько, лїсо́йко, ри́бонька . . .*; **-ятко, -яточко**: *порося́тко, порося́точко . . .*, **-иченько, -иченька**: *коничéнько, травичéнька . . .*, **-инка**: *гати́нка, сорочи́нка . . .*

-ик: *во́зик, до́щик, ко́ник . . .*, **-чик**: *горо́бчик, голу́бчик . . .*

-(е)ць, -ця, -це: *камінéць, це́рковця, віко́нце, колїсце́ . . .*

-ина: *дївчина, хати́на . . .*

-уня: *бабу́ня, маму́ня . . .*

-я(т): *санча́та, оченя́та . . .*

-сь, -ся: *Анто́сь, Іва́сь . . ., Ка́ся . . .*

-усь, -уся: *Петру́сь, бабу́ся, Мару́ся . . .*

11. Збільшені і грубі слова (понайбільше від іменників):

-исько, -ище: *бати́сько, -и́ще, хлопчи́сько, -и́ще, дївчи́ще . . .*

-ака, -яка; *руба́ка, забія́ка, коня́ка . . .*

---

[1]) Ті наростки звучали колись (доки ще жили **ъ** і **ь** як голосівки): **-ъкъ, -ъка, -ъко**, або **-ькъ, -ька, -ько**. Задля того то нераз бачимо змягчену шелестівку перед давним **ь**, н. пр. *ручка* із *rukъka*, *книжка* із *knižьka*, *плужок* із *plugъkъ*. Голосівка *о* в *плужо́к*, а так само в *ручо́к*, *книжо́к* і т. н. повстала через аналь́огію до *візо́к*, *жино́к* . . .

-юк, -юка: *віслю́к, гадю́ка, каменю́ка* . . .
-уга, -юга: *злодю́га, хапу́га, козарлю́га* . . .
-ач: *борода́ч, ноcа́ч* . . .
-уля: *рогу́ля, дїву́ля* . . .
-ло: *бала́кайло, гу́ркало, міня́йло, опу́дало* . . .

12. На́зви чи́нности, подї́ї, ста́ну і ї́х добу́тків (звича́йно від дїєприкме́тників ст. предм.):

-тє: *житє́, проклятє* . . ., **-енє, -інє**: *ви́зволенє, сотворі́нє* . . ., **-анє**: *чи́танє, пи́санє* . . ., **-уванє, -ованє**: *ві́руванє, друко́ванє* . . .
-іт (**-оту**): *кле́кіт, ту́піт, ше́піт* . . .
-ина: *ткани́на, бігани́на* . . ., *закла́дини, огля́дини* . . .
-(о)к: *почато́к, доста́ток* . . .
-ун(о)к: *раху́нок, подару́нок* . . .

13. На́зви прикме́т (від прикме́тників і і́менників):

-ина: *глубина́, величина́* . . .
-ота, -ета: *висота́, доброта́, дорожне́та, сухо́ти* . . .
-ість (**-ости**): *ста́рість, мо́лодість, злість* . . ., **-ощі**: *хи́трощі, го́рдощі* . . .
-ство: *бога́цтво, брате́рство* . . .

14. На́зви збі́рні (від і́менників):

-є: *ли́стє, воло́сє, камі́нє, весі́лє, камі́нюччя* . . .
-ина, -изна: *бучи́на, барани́на, білизна* . . .
-ство: *лица́рство, товари́ство* . . .
-иво: *мяси́во, печи́во* . . .
-еро: *пя́теро, се́меро* . . .

15. На́зви поодино́ких осі́б а́бо рі́чий пі́сля мате́рії а́бо прикме́ти:

-(о)к: *біло́к, жовто́к* . . ., *хвалько́, забу́дько* . . ., *ді́йка, дві́йка* . . .
-ник: *годи́нник, курни́к* . . .
-ина, -изна: *люди́на, гороши́на, нови́зна, Галичина́, хрести́ни* . . .
-иня: *пусти́ня, сьвяти́ня* . . .
-иця: *вязни́ця, сьвітли́ця, гірчи́ця, но́жиці* . . .
-ух: *кожу́х, маку́х* . . .

16. Наростко́ванє приіменнико́вого ви́разу для тво́реня нови́х слів: *піднебі́нє, піді́рє, безголо́в(л)є, понеді́лок, недолю́док* . . .

Для твореня прикметників: 62.

1. Присвóйні прикмéтники (від іменників):

-ів, -овий, -їв, -евий: *братів, ковалїв, букóвий, краєвúй* . . ., **-овний, -евний**: *духóвний, душéвний* . . .

-ин: *мáмин, бáбин, Сáвчин* . . .

-ий: *чоловíчий, бóжий, овéчий, жінóчий, гýсячий* . . ., **-ячий**: *корóвячий, дитúнячий* . . .

-ський: *цїсáрський, австрíйський, мертвéцький* . . .

2. Прикмéти після матéрії (від іменників):

-яний: *деревляний, мíдяний, капýстяний, солóмяний* . . .

-овий, -евий: *паперóвий, шовкóвий, перлóвий, цинóвий, перкалéвий, сталéвий* . . .

-ний[1]: *срíбний, залїзний, камíнний, пшенúчний* . . .

3. Прикмéти, взяті від тих річий, які у кóгось áбо у чóгось є (від іменників):

-атий: *крилáтий, бородáтий, горбáтий* . . ., **-оватий, -уватий**: *суковáтий, пісковáтий, винувáтий* . . .

-итий: *сердúтий* . . ., **-овитий**: *їдовúтий, грошовúтий* . . .

-астий, -ястий: *гребінáстий, драбинястий, вилястий, гранчáстий* . . .

-истий: *мясúстий, каплúстий, голосúстий* . . .

-авий, -явий: *кровáвий, дíрявий, кучерявий* . . .

-ивий, -ливий: *правдúвий, зловлúвий, брехлúвий, терпелúвий* . . .

-ний: *розумний, сúльний, молочний* . . .

4. Прикмéти похóдженя, приналéжности, порóди:

-ський: *мóрський, ковáльський, латúнський* . . ., **-івський**: *бáтьківський* . . .

-овий: *сороковúй, службóвий* . . .

-акий: *такúй, однáкий, троякий* . . .

-ястий: *попелястий, бібулястий* . . .

5. Прикмéти, взяті від тóго, що з осóбами áбо річами мáє дїяти ся (від дїєслів):

-ний: *платний, незабутний, непохúтний, доступний* . . .

-истий: *каплúстий, звилистий, покотистий* . . .

---

[1]) Сей наросток звучав колись -ьнъ. Для того бачимо перед ним ь змягченя: *пшеничний* (пшениця), *молочний* (молоко).

6. Прикме́ти, взя́ті від то́го, що осо́би а́бо рі́чи дїють:

-ний, (-альний): *відповіда́льний, огріва́льний* . . .

-истий: *заго́нистий, заді́рчистий, танцюри́стий* . . .

7. Прикме́ти, взя́ті від часу́ і мі́сця (з прислі́вників):

-нїй (-ний): *послїднї̈й* . . ., **-шний, -шнїй**: *горі́шний, тепері́шний, дома́шний* . . .

8. Прикме́тники з колишнїх дїєприкме́тників: *пя́ний, задово́лений, нечу́ваний, годо́ваний, скри́тий, ро́слий, ста́лий, бува́лий, загорі́лий, горя́чий, буду́чий, поме́рший, рухо́мий, сьвідо́мий* . . .

9. Здрібнїлі і пестли́ві прикме́ти:

-кий[1]), **-енький, -есенький, -ї̈сінький, -ї̈ський**: *невели́чкий, мале́нький, мале́сенький, малїський* . . .

-оватий, -уватий: *круглова́тий, дурнова́тий* . . .

-овитий: *слабови́тий* . . .

-явий, -авий: *біля́вий, чорня́вий* . . .

10. Збі́льшені прикме́ти:

-енний, -езний: *довже́нний, довже́зний* . . .

11. Степено́вані прикме́ти:

При порі́внуваню осі́б а́бо рі́чий з о́гляду на ї̈х прикме́ти можли́ві три сте́пенї порі́вняня: пе́рший сте́пень виража́є нормальні прикме́ти, дру́гий сте́пень прикме́ти в бі́льшій мі́рі, а тре́тий сте́пень в найбі́льшій мі́рі. Для ви́раженя прикме́ти в бі́льшій мі́рі (дру́гий сте́пень порі́вняня) слу́жить на́росток:

-ший, -ї(й)ший, -ї̈щий: *бога́тший* (бога́тий), *доро́жший, -о́жчий* (дороги́й), *веселїйший, -ї̈щий* (весе́лий). Перед на́ростком *-ший* опуска́ємо завсї̈ди на́ростки *-кий, -окий, -екий*, рі́дко коли́ *-ний*. Отже: *бли́зший, бли́зчий* (бли́зький), *ви́сший* (висо́кий), *да́льший* (дале́кий), *кра́сший, кра́щий* (кра́сний), *ле́кший* (ле́гкий) . . .

Чоти́ри прикме́тники ма́ють дру́гий сте́пень від окре́мого пня: *до́брий, лї̈пший* і *лу́чший* (в звича́йнім то́го сло́ва значі́ню), *добрі́йший, добрі́щий* (су́против и́ньших люди́й); *злий, гі́рший; злї̈йший, злї̈щий* (лютї̈йший); *вели́кий, бі́льший; мали́й, ме́ньший, малї̈йший, малї̈щий*.

---

[1]) Пе́рвісно -ъкъ або -ькъ.

Для тво́реня тре́того сте́пеня порі́внаня слу́жить при́ставка *най-*, гл. 68.

Для твореня дїєслів:

63. Дїєсло́ва даю́ть ся пісдя то́го, як воний тво́рять ся, поді́ли́ти на шість кляс:

I-a кля́са, дїєсло́ва безнаростко́ві:

а) з шелестівко́вим ві́звуком ко́ріня:

1. *па́сти*, *не́сти*, *пекти́* = *печи́*, *сї́сти*, *ї́сти*, *те́рти*, *жа́ти*, *ду́ти* (гл. 39).
2. *коло́ти*, *моло́ти*, *поро́ти*, *боро́ти* (гл. 38),

б) з голосівко́вим ві́звуком ко́ріня:
зна́ти, *грі́ти*, *чу́ти*, *пи́ти*, *би́ти*, *ста́ти*;

II-a кля́са, дїєсло́ва з на́ростком *-ну*:

-ну: *магну́ти* (*магну́*, *магну́в*), *крі́кнути*, *ки́нути* ..., *замкну́ти* (*замкну́в* = *замо́к*) ..., *я́снути* (*я́сну*, *яс*), *ме́рзнути* ...;

III-a кля́са, дїєсло́ва з на́ростком *-ї*:

-ї (-і, -а): а) *білї́ти* (*білї́ю*, *білї́є*), *ржа́віти* ...,
б) *велї́ти* (*велю́*, *вели́ть*), *сидї́ти*, *ви́дїти*, *крича́ти* (гл. 41) ...,
в) *реві́ти* (*реву́*, *реве́*) ...,
г) *муркотї́ти* (*мурко́чу*, *мурко́че*), *хотї́ти* ...;

IV-a кля́са, дїєсло́ва з на́ростком *-и*:

-и (-ї): *хвали́ти*, *біли́ти*, *стрі́ляти*, *доїти* (гл. 42) ..., (*імі́ти*, *імле́ний*);

V-a кля́са, дїєсло́ва з на́ростком *-а*:

-а (-я): а) *пита́ти* (*пита́ю*, *пита́є*), *слу́хати*, *мі́няти*, *кла́няти ся* ...,
б) 1. *рі́зати* (*рі́жу*, *рі́же*), *писа́ти*, *сла́ти* ...,
2. *рва́ти* (*рву*, *рве*), *бра́ти*, *гна́ти* ... (*ї́хати*),
3. *сї́яти* (*сї́ю*, *сї́є*), *кува́ти*, *дива́ти* ...;

VI-a кля́са, дїєсло́ва з на́ростком *-ува*:

-ува (-юва), -ова: *дарува́ти* (*дарований*), *малюва́ти*, *вірува́ти* (*вірований*), *напо́ювати* ...

Ті на́ростки діє́сло́вні до́дані поча́сти до ко́рінів, поча́сти до пнїв дієсло́вних а поча́сти до пнїв і́менних; дієсло́ва III-ої кля́си а) і IV-ої кля́си утво́рені від пнїв і́менних, а дієсло́ва V-ої кля́си а) і VI-ої кля́си від пнїв і́менних і дієсло́вних. (Гл. ще **79—93**.)

Кля́са III-а і V-а розпада́єть ся, як пока́зано, на кілька ґруп, бо пень і фо́рми тепері́шности се́го вимага́ють.

Для дієі́менника і спо́собу приказо́вого ма́ємо в нї́жній бе́сїдї пестли́ві фо́рми, утво́рені на́ростками і́менними; н. пр.:

-к: *ї́стки* (ї́сти), *купа́тки* (купа́ти), *пи́тки* (пи́ти), *спа́тки* (спа́ти) . . ., *спа́ткай* . . .; **-оньк** (**-еньк**): *ї́стоньки*, *купа́тоньки*, *пи́тоньки*, *спа́тоньки*, *спа́тонькати*, *роби́тоньки* (роби́ти), *хо́доньки* (ходи́ти), *лю́леньки* (лю́ляти) . . ., *лю́ленькай* . . .; **-очк**: *ї́сточки*, *купа́точки*, *пи́точки*, *спа́точки*, *роби́точки* . . .; **-унечк**: *спату́нечки* . . .; **-усеньк**: *ходу́сеньки* . . .

-ць: *ку́пцї* (дієі́м. і сп. приказ.), *хо́йцї* (так са́мо), *спату́нцї* (дієі́м.), *спату́нцяй* (сп. приказ.) . . .

-усь: *ходу́сї* (дієі́м. і сп. приказ.), *купу́сї* (так са́мо) . . .

Для твореня прислівників:

64. На́ростки лише́ прислівнико́ві є отсї:

-ма, **-ми**: *ве́льми*, *дарма́*, *лїгма́*, *сидьма́*, *сторчма́*,

-де: *де* (= где), *дейнде*, *о́нде*, *о́сьде*,

-уда, **-уди**: *всю́да*, *-ди*, *и́нуда*, *-ди*, *куда́*, *-ди́*, *ніку́да*, *-ди*, *сюда́*, *-ди́*, *туда́*, *-ди́*,

-гда, **-гди**, **-дї**: *оно́гда*, *оно́да*, *-ди*, *тогди́*, *тоди́*, *тодї́*.

65. Прислі́вники (дієприслі́вники), припі́менники і злу́чники тво́рять ся тако́ж з відміно́вих форм прикме́тників, заі́менників, і́менників і дієслі́в; такі́ фо́рми поча́сти вже ина́кше не ужива́ють ся, а де́котрі з них є скоро́чені. Не рідко затра́тили ся вже цілко́м ті прикме́тники, і́менники або дієсло́ва, з котри́х утвори́ла ся сеся́ чи дру́га ча́стиця. Примі́ри:

і́менно, *іно́*, *що йно*, *ма́ло*, *мало́ що*, *мі́сячно*, *ра́до*, *ска́зано*, *ско́ро*, *та́ко*, *так*, *там*, *ти́хо*, *ті́лько*, *я́ко*, *як* . . .

вла́сне, *все*, *всеж*, *до́бре*, *ду́же*, *зле*, *лише́*, *лиш* . . .

бі́льше, *глу́бше*, *давнї́йше*, *-їще*, *ду́жче*, *лї́пше*, *найбі́льше*, *найпа́че*, *найпе́рше*, *найчастї́йше*, *ни́зше*, *пони́зше*, *пере́дше*, *пе́рше*, *пу́ще*, *ско́рше* . . .

читаючи, ревучи, ходячи . . .

верхо́м, вечеро́м, вон, вче́ра, геть, гей, го́рі, гурто́м, гурко́м, да́ро́м, до́лї, долів, до́ма, домів, живце́м, за́вжди, кру́гом, мо́же, мо́же, ми́ттю, мі́сто, мо́вчки, мо́вчком, на́рі́ком, небі́вом, ни́нї, наві, на-передо́м, пі́шки, пішки, прем, при́міром, ра́ди, раз, ра́зом, ра́но, ра-не́нько (ра́ньше), *скрі́зь, страх, тиге́м, тому́, тро́хи, трохи не, ходо́ю, цїлко́м, ча́со́м, чвало́м* . . .

ба́чу, віда́й, знать, знай, мо́ві, мо́же, хоть, хоч . . .

II. Приставки.

Прі́ставки се перева́жно прі́менники, що як прі́менники мают своє осі́бне значі́нє. Се своє значі́нє вно́сять вони з собо́ю в сприставко́ване сло́во і тим спричиняють в поня́тях, вира́жених сим сло́вом, рі́жні від́тїнки і зміни, особлі́во вка́зують на́прям чи́нностям і поді́ям; тим то сприставко́ване слу́жить та́кже до тво́реня дїєслі́в доко́наних (гл. 93). В де́яких ра́зах спричиня́є при́ставка значнїйшу зміну пе́рвісного дїєсло́вного поня́тя, н. пр. *ді́ти — продіти, боронити — забороняти, бути — забути.* 66.

Найбі́льше при́ставок слу́жить особли́во до утво́реня дїєслі́в з дїєслі́в (гл. 82—93): 67.

в-: *вверті́ти, вки́нути, вли́ти, внести* . . .; *вкла́дка, вхід* . . .

вз-, з-, уз-, воз-, вос-, вс-, с- [1]): *взійти́ = зійти́* (на го́ру), *взле-ті́ти = злеті́ти, всходи́ти = сходи́ти, взяти = узяти, воз-люби́ти = злюби́ти, воскре́снути* . . .; *взрі́ст = зрі́ст, вхід = схід, узі́рв* . . .

ви-: *ви́брати, ви́йти, ви́кинути, ви́нести, ви́спати ся, вибира́ти, виноси́ти, висипля́ти ся, виходи́ти* . . .; *ви́бір, ви́хід, ви́хід* . . .

від-, відо-, віді-, од-, от-: *відбі́ти, відказа́ти, відходи́ти, відо-рва́ти, відотхнути, віді́йти, отвори́ти* . . .; *відблиск, відно́ва, відпис, одві́т, отве́ртий* . . .

до-, ді-: *доби́ти, дола́ти, дори́ти, доходи́ти, дійти́, дізна́ти ся, дістати* . . .; *до́від, до́биток, до́хід, дожи́вотний, недо́ві́дак* . . .

за-: *заби́ти, заве́сти, задрі́мати, зайти́, запе́рти, зачи́нути* . . .; *за́город, запору́ка, за́рік, затї́нок* . . .

з-, зо-, зі-, зу-, со-, су-, с-, із-, іс-, зн-, сн- (гл. 31 передпослід. уст. і 330): 1. *зв'язати, збирати, зїсти, зносити, зібрати, зійти*

¹) Всї ті приставки повстали з'ядом в наслідок иньших звукових змін із одної первісної приставки въз- і означають те саме = в гору.

ся (з кимсь), *зустріти*, *сотворити* = *створити*, *сперти* (зіпру́), *снїдати*...; *звязь*, *зїзд*, *зошит*, *совість*, *спокій* = *супокій*, *суміша*, *сусїд*...; 2. *збути ся*, *здохнути*, *знемочи ся*, *із-жити*...; *зневага*, *звір* (звору) = *ізвір*, *іспит*...; 3. *здерти*, *зійти* (на долину), *зірвати*, *зняти*...; *спадистий*...; 4. гл. *вз-*.

на-: *набрати*, *нажити ся*, *наймити*, *найти*, *наставати*...; *назва*, *напад*, *наперсток*...

над-, наді-: *надгнити*, *надгорїти*, *надзирати*, *надійти*...; *надгробок*, *надзір*...

об-, о-, обо-, обі: *обговорити*, *обїдати*, *обїсти ся*, *облизати*, *обчорнити* = *очорнити*, *оглядати*, *описати*, *обовязати*, *обійти*, *обірвати*...; *обід*, *обряд*, *озимина*, *обовязок*...

пере-: *перебігати*, *перезимувати*, *перемочи*, *переробити*, *пересолити*...; *перебіг*, *перевага*, *переворот*, *переступний рік*...

під-, підо-, піді-, под-: *підглядати*, *підкидати*, *підмовити*, *піднести*, *підойму*, *підозрівати*, *підійти*...; *підбородок*, *підвода*, *підгірє*, *підземний*, *підстарший*, *подушка*...

по-, пі-, па-: *побути*, *помазати*, *поплатити*, *посивіти*, *попоїсти*, *попіссати*, *піймити*, *пі(й)ти*...; *подвірє*, *подоба*, *подовгуватий*, *понедїлок*, *потяжкий*, *пільга*, *пітьма*, *паморожи*, *пасерб*, *пасинок*...

пред-, перед-, передо-: *предвидїти*, *предплатити*, *предчувати*...; *предвік*, *предтеча*, *предплата* = *передплата*, *передобідний* (обід), *передодень*...

при-: *прибічи*, *привязати*, *приговорити*, *приняти*, *принести*...; *прибік*, *привялий*, *пригіркий*, *приземок*, *приповідка*...

про-: *пробити*, *пробудити*, *продати*, *проливати*, *промовити*...; *прозорий*, *прохід*...

роз-, розі-: *розбити*, *розвеселити*, *роздати*, *розкинути*, *розстати ся*, *розійти ся*, *розірвати*...; *роздїл*, *роздороже*, *розмір*, *розум*...

у-: 1. *убивати*, *убрати*, *угадати*, *уйти*, *указати*...; *убогий*, *уряд*...; 2. = *в-*.

68. Иньші приставки не служать до утвореня дїєслів з дїєслів:

без-, безо-: *безгода*, *беззубий*, *безлїтє*, *безмір*, *безодня*...

най-: *найбільший*, *найбогатший*, *найдальший*, *найкрасший* = *найкращий*, *найменьший*, *понайбільше*...

пра-: *прабаба*, *прадїд*, *праліс*, *прастарий*, *прапрадїд*...

пре-: *предобрий*, *предовгий*, *пре́гіркий*, *премилий*...

III. Зложенє.

Найзвичайнїйше злóженє твóрить ся таки́м рóбом, що до одного імени долу́чує ся зперéду дру́ге або іменний пень, н. пр.: 69.

1. імя́ + імя́: *азбу́ка, зли́день, вели́кдень, столїтє, свавіля . . ., двана́йцять (два, на, дéсять) . . . півтора (пів, втóрий), тогорíчний . . .; хлїб-сіль* і *один-єди́ний* так слáбо з собóю сполу́чені, що ще кóжда часть для сéбе відмíнює ся: *хлїба-соли, одного-єди́ного . . .*

2. пень іменний + імя́: *Богорóдиця, верболіз, водопáд, воєвóда, горлоріз, дївдерево, животїсць, кожемя́ка, косторíз, куроцвіт, листопáд, макітра, макогін, падолист, людоїд, медвідь (мід, їсти), нічлїг, полу́день, свинопáс, сїнóжать, сновида, стрілогуд, хлїборíб, богомільний, очеви́дний . . ., гололéдиця, дармоїд, злодїй, злидня, злорáда, легкоду́х, лихолїтє, лихорáдка, острокіл, чорнóземля, білобóкий, білоли́ций, клишонóгий, рівнозву́чний, чорнобри́вий, чорноóкий . . .*

3. Цїлí гадки́ (особли́во сп. приказ. із своїм прéдметом) злива́ють ся в одно́ імя́, н. пр. *болиголов, верни́гора, дурисвіт, заверни́голова, пали́вода, пройди́світ . . ., нїсенїтниця (нї се, нї то), байду́жність, незабу́дька, люби́мене, незнати́що (не зна́ти що) . . .*

4. Звича́йне є та́кже злóженє перéчки *не* з дру́гими слова́ми, н. пр. *ненави́дїти, знемочи́ ся, недочу́ти, немá . . . невóля, недóля, недуга, нéлюб, ненáвисть, непáмять, несміла, неук, нéчисть . . . небилий, неду́жий, незря́чий . . .*

Рідше ужива́ють ся иньші злóженя, як *верховóдити, силомíрити, межиусóбиця . . .*

І межи ча́стицями є богáто злóжених слів: найчастїйше зростáє ся в одно́ слóво приіменник з приналéжним до сéбе імя́м або з прислíвником, а дéколи зростáють ся ча́стиці або і иньші словá; н. пр. *бéзлїч, взагалї, відрáзу, відтáк, длятóго, дóки, досить, завбільшки, зáвтра, заплюм, залюбки, зáмість, зараз, звідси, знов, зовсїм, мимохідь, -літь, нáвіть, навпаки́, назáд, нанóво, около, позавтра, помáлу, понайбільше, протé, справдї, упéрше . . ., днесь, мабу́ть, нараз, лїзобіч, самохіть, тогíд, торік . . ., конéць-кінцéм, нїбито, нї-сїло-нї-пáло . . .* 70.

Види дїєслів.

Докладнїйше приглянути ся трéба твóреню ріжних видів дїєслів (гл. 49). При ужи́ваню дїєслів трéба уважáти завсїди на ріжницю між доконаними і недоконаними, бо майжé до кóждого недокóнаного дїєслóва налéжить докóнане, так що обá себé поспóлу доповняють в ріжних рáзах ужи́ваня. Н. пр. 71.

купува́ти — купи́ти: *Купі́ть мені̑, та́ту, капелю́х! Купу́йте у ме́не! Я купи́в капелю́х у Петра́, а пе́рше купува́в я все у Миха́йла. Він купу́є, а при́йде дру́гий і ку́пить.*

верта́ти — верну́ти: *Же́нцї̑ верта́ють о за́ходї со́нця до до́му, але ни́нї ве́рнуть ся ра́ньше. Же́нцї̑ верну́ли ни́нї до до́му ско́рше: пе́рше верта́ли аж о за́ходї со́нця. Чере́да́ верта́є домі́в.*

востава́ти — ви́стати: *Пятьдеся́ть коро́н ви́стане тобі́ на мі́сяць, а мені̑ виста́є лиш на два́йцять днїв. Все мені̑ 50 К на мі́сяць викава́ло, а тепе́р не ви́стало.*

сїда́ти — сі̑сти: *Петро́ сїда́в вже два ра́зи до сто́лу; тепе́р сїв тре́тий раз. Ти тут сїда́єш? Я ся́ду там.*

малюва́ти — намалюва́ти: *Сей о́браз намалюва́в Васи́ль, як малюва́в на́шу це́ркву.*

дава́ти — да́ти: *Що дру́гим дає́те, то і мені̑ дасьте́. Ву́йко дава́в мені̑ мі́сячно 10 коро́н, а се́го мі́сяця дав лише́ 5 К. Я даю́ гро́ші на книжкі́ і папі́р, а́ле на непотрі́бне не дам.*

га́снути — зга́снути: *Сьві́чкі́ га́сли одна́ по дру́гій; наконе́ць зга́сла послі̑дна, і ста́ло те́мно.*

72. Ріжни́ця між протяго́вими і наворото́вими дїєсло́вами (гл. 49) не завсї̑ди вихо́дить я́сно на ве́рха. Причи́на лежи́ть в тім, що пе́рвісні наворото́ві (а безприставко́ві) дїєсло́ва поча́сти затра́тили ся, а поча́сти приня́ли нове́, відмі́нне значі́нє, в які́м вони́ відта́к і протяго́во ужива́ють ся; а по дру́ге протяго́вих дїєслі́в мо́жна та́кже ужи́ти і тодї̑, коли́ власти́во пови́нно ся ви́разити на́воротне повто́ренє. Так н. пр. ка́жемо: *Ви́диш, як ня́нька во́зить дити́ну в огоро́дї? — Сей па́рубок везе́ що дня дї̑ти до шко́ли. — Там лї̑та́ють ласті́вкі́. — Ласті́вкі́ летя́ть що ро́ку на полу́дне. — Чого́ ти хо́диш моїм по́лем? Не пра́вда, ку́ме, я ва́шим по́лем не хо́джу; я туди́ іду́ іно́ все до Дрого́бича, щоби́ доро́ги не наклада́ти, бі́льше нї̑чо́го.*

Із наве́дених прикла́дів ба́чимо, що наворото́вих дїєслі́в *вози́ти, лї̑та́ти, ходи́ти* ужи́то протяго́во, т. зн. для ви́разу чи́нности, яка́ одни́м про́тягом відбува́є ся, трива́є; за те протяго́вих дїєслі́в *ве́зти, летї̑ти, іти́* для ви́разу чи́нности, яка́ не одни́м про́тягом відбува́є ся і трива́є, а пра́вильними на́воротами повторя́єть ся.

Вози́ти, лї̑та́ти, ходи́ти означа́є проте́ не ті́лько: ве́зти, летї̑ти, іти́ рі́жними часа́ми, частї̑йше, в одні́м на́прямі, а́ле та́кже: ве́зти, летї́ти, іти́ раз, в одні́м часї̑, в рі́жних на́прямах; з дру́-

гого бо́ку *ве́зти, летї́ти, іти́* означа́є впра́вдї пра́вильно лише́: ве́зти, летї́ти, іти́ раз, в однім на́прямі, а́ле *ве́зти, летї́ти, іти́* означа́є та́кже тільки що: ве́зти, летї́ти, іти́ на́воротно в однім на́прямі і заступа́є наворото́ві дїєсло́ва *вози́ти, літа́ти, ходи́ти*, колі́ через до́даннє слів *що дня, що ро́ку, все* і т. и. зазначимо́ повто́реннє чи́нности, або колі́ на́воротне повто́реннє пока́зує ся уже́ із само́ї звя́зи. Так са́мо ма́є ся річ з и́ньшими дїєсло́вами, що виража́ють рух, як *не́сти — носи́ти, ве́сти — води́ти*.

Иньші безприставко́ві наворото́ві дїєсло́ва прибира́ють ще и́ньше відмінне значі́нє: так означа́є пр. *вида́ти, чува́ти* крім: ви́дїти, чу́ти одно́ і те саме́ частїйше та́кже: ви́дїти, чу́ти раз, але ріжні річи, і в тім значі́ню вони́ та́кже протяго́ві, н. пр.: *Що чува́ти?* 73.

Знов и́ньші безприставко́ві дїєсло́ва відріжня́ли би ся, здає́ ся, від відповідних протяго́вих лише́ на́голосом, як *ки́дати — кида́ти, ми́гати — мига́ти, лу́пати — лупа́ти, ду́мати — дума́ти*: тим ле́кше могла́ зате́рти ся ріжни́ця, так що раз заде́ржав ся протяго́вий вид (*ки́дати*) а раз наворото́вий (*мига́ти*) для дво́якого (протяго́вого і наворото́вого) ужи́тку, а дру́гі ви́ди забулй ся, або оба́ ви́ди ужива́ють ся вже без ріжни́цї значі́ня і протяго́во і наворото́во (*лупа́ти, дума́ти*). 74.

Де́котрі з таки́х затра́чених ви́дів, особли́во наворото́вих, живу́ть ще зре́штою в сприставко́ваних дїєсло́вах, н. пр. до *бі́гати, ди́мати, ди́гати, ї́вати, ки́дати, ми́гати, пі́дати, плі́вати, си́пати, сувати, тягати* ма́ємо *-біга́ти, -дима́ти*. . ., порів. та́кже *бі́гай, ки́дай* (гл. **210**).

Наві́дворот ма́ємо до *трима́ти*: *-три́мати* (гл. **90**).

Ще и́ньші наворото́ві ста́ли про́сто протяго́вими з то́ї причи́ни, бо відповідні протяго́ві затра́тили ся або ужива́ють ся лише́ в особли́вшім значі́ню: так дїєсло́во *чита́ти* бу́ло, здає́ ся, пе́рвісно наворото́вим (до́ки побіч не́го жи́ло протяго́ве *чисти*), а тепе́р му́сить *чита́ти* сповня́ти слу́жбу протяго́вого дїєсло́ва; так са́мо *ми́лати* (порів. *мина́ти ся*). 75.

Лиш ду́же мале́ число́ наворото́вих дїєслі́в задля сво́го значі́ня не ле́гко даю́ть ся ужи́ти протяго́во, як *бува́ти, мовча́ти, паса́ти*, колі́ натомість протяго́ві дїєсло́ва всї без ви́мки мо́жуть заступа́ти обгово́реним уже́ спо́собом відповідні наворото́ві. 76.

Щобі́ представити якусь чи́нність цїлко́м я́сно як наворото́ву, ужива́ємо нера́з навіть тако́го (поетичного) спо́собу, що ста-

вимо перед сприставко́ваним дї́єсло́вом недоко́наним ще́ дї́єсло́во протяго́ве: *вітер віє-повіва́є; все пита́є-випи́тує.*

77. Тї́лько колй побіч се́бе є два дї́єсло́ва недоко́наних, що озна́чують ту саму́ чи́нність або той сами́й стан, але так, що одно́ дї́єсло́во є пе́рвісно протяго́ве а дру́ге пе́рвісно наворото́ве, мо́жна сказа́ти, що і тепе́р ще одно́ ужива́є ся перева́жно протяго́во, а дру́ге перева́жно наворото́во, н. пр. *бі́чи — бі́гати, чу́ти — чува́ти* (гл. **93**, 15—24, 66—74).

Наростковане і приставковане.

78. Бога́то безприставко́вих дї́єслі́в, особли́вож дї́єсло́ва безнаростко́ві, є вже через значі́нє само́го ко́ріня недоко́наними (протяго́вими), як н. пр. *би́ти, жи́ти, па́сти, рости́, лї́зти, га́снути, ме́рзнути, па́хнути* і д. т., або доко́наними, як н. пр. *да́ти, ста́ти, сї́сти, ля́чи, махну́ти, ки́нути, гли́пнути, сві́снути* і т. д. (Завва́жити тре́ба, що *бу́ти, будь, був*... нале́жить так са́мо до протяго́вого *є* як і до доко́наного *бу́де*).

79. У всїх и́ньших дї́єсло́вах озна́чує ся вид дї́єсло́ва що йно через на́ростки. Так мо́жна ле́гко переконати ся, що дї́єсло́ва безприставко́ві з на́ростком *-а* (V-а кля́са, гл. **63**) є загало́м недоко́нані; і так дї́єсло́ва на *-а́ти, -а́ю*, утво́рені з іме́н, були́ пе́рвісно протяго́ві, а утво́рені з дї́єслі́в наворото́ві; тепе́р мо́жна їх загало́м назва́ти лиш про́сто недоко́наними. Та́кже і безприставко́ві дї́єсло́ва III-ої кля́си є без ви́їмки недоко́нані, і то започино́ві, наскі́лько вони́ утво́рені з прикметнико́вих пнїв, н. пр. *ста́рі́ти ся* (стари́й), *си́віти* (си́вий), *марнї́ти* (марни́й), *жовтї́ти* (жо́втий). Між дї́єсло́вами IV-ої кля́си є лиш 15 доко́наних (приміри гл. **93**, 9—12). В II-ій кля́сї є майже́ тї́лько са́мо ($^3/_8$) недоко́наних що і доко́наних; а то дї́єсло́ва ви́ведені від пнїв дї́єсло́вних є доко́нані; дї́єсло́ва ви́ведені від ко́рінїв є недоко́нані або доко́нані як до значі́ня само́го ко́ріня.

80. Особли́вож для си́ли на́ростка *-ува* (VI-а кля́са) захова́ло ся в мо́ві живе́ почуте́ і зрозумі́нє: на́ростком *-ува* тво́римо що раз нові́ дї́єсло́ва, і то

1. недоко́нані на *-ува́ти* з іме́н і з чужи́х пнїв як *дарува́ти* (дар), *малюва́ти* (нїм. malen), *телеґрафува́ти* (телеґра́ф), гл. **93**, 34,

2. сприставко́вані дї́єсло́ва недоко́нані на безна́голосне *-увати* з дї́єслі́в, як *напо́ювати* (*напої́ти*), гл. **93**, 54—63, 68—74, 76, 86.

Лише́ виї́мко́во поди́бують ся безприставко́ві наворото́ві дї́єсло́ва сеї́ кля́си: *ро́блювати, хо́джувати.*

Наростковане служить, як бачимо, не тілько до того, щоб творити дїєслова взагалї, але также, щоб для одного і того самого дїєслoвного понятя утворити відповідні собі ріжні види дїєслова: *дати — давати, лишити — лишати* . . . гл. **93** А. 81.

Про переміну голосівок у дїєслів V-ої і VI-ої кляси утворених з дїєслів гл. **43**.

Ще иньшим способом твореня нових дїєслів в живій мові є **приставкованє**. Колй додамо приставку до дїєслова **недоконаного**, то вонó стає **доконаним**; бож приставка вказує, де глядїти **кінця** або **скутку** чинности, подїї або стану: *печи — спечи, ржавіти — заржавіти, читати — прочитати* (гл. **93**, 25—34). В деяких разах приставка надїляє дїєслово значно **відмінним**, або навіть цїлком **новим значінєм**: *нести — винести, мочи — помочи*. 82.

Дїєслова доконані остають притім очивидно доконаними: *дати — продати, вернути — обернути, стрілити — застрілити*.

До дїєслова можна приставити также дві або більше приставок; на вид дїєслова має се такий самий вплив як поєдинче приставкованє, н. пр. *збирати — позбирати, роздавати — пороздавати*. 83.

Наголос поєдиничих дїєслів задержує ся, колй вони сприставкують ся; лише дїєслова доконані з приставкою *ви-* мають завсїди наголос на приставцї *ви-*. 84.

Деколи лучає ся, що нема тих протягових, з котрих через сприставкованє нібито утворили ся нові доконані дїєслова; бо або поєдинче дїєслово затратило ся, або може вже відразу утворило ся такий доконане дїєслово сприставковане. Н. пр. I. кл. *повісти, з-, занемочи, розпемочи ся* — II. *з-, привикнути, повіснути, за-, примкнути, замовкнути, заснути* — III. а) *осиротіти* — IV. *повісити, в-, надкусити, полюбити, з-, примусити, до-, на-, сповнити, випорожнити, вигонити ся, в-, стопити* — V. а) *за-, о-, стрімати* (гл. **74**). 85.

Вже значінє показує, що *полюбити* утворене не із *любити* приставкою *по-*, як *побачити, побілити*. Бо хто побачить, той бачив, і хто побілить, той білив; але хто полюбить, той не любив. *Полюбити* відносить ся так до *любви*, з котрого повстало відразу через приставкованє і наростковане, як *поглубити* до *глубокий*. Так само *осиротіти* утворене не із *сиротіти*, а із *сироти*.

Приставку можна опустити в *сказати, поцїлити, впісти, сподобати ся*, а тодї дїєслова *казати* (приказати), *цїлити* (трафити), *пісти, подобати ся* є доконані. 86.

87. Таке́ дїєсло́во, що зачерез при́ставку набра́ло ся ще і зна́чно відмі́нного значі́ня (гл. 82), му́сить відта́к доповни́ти ся нови́м дїєсло́вом недоко́наним; бо поєди́нче дїєсло́во не мо́же уже́ служи́ти за відпові́дне недоко́нане. В такі́м ра́зї а та́кже ще і тодї́, коли́ поєди́нче дїєсло́во є вже само́ собо́ю доко́нане, тво́римо до сприставко́ваних дїєслі́в доко́наних (н. пр. *помочи́*, *прові́рити*, *розки́нути*) на́ростками V-ої або VI-ої кля́си відпові́дні нові́ дїєсло́ва недоко́нані (*помага́ти*, *прові́рювати*, *розкида́ти*, *розки́дувати*). Такі́ сприставко́вані а недоко́нані дїєсло́ва, утво́рені на́ростком VI-ої кля́си (як *розки́дувати*), є перева́жно наворото́вими, наколи́ попри них поди́бують ся ще дїєсло́ва недоко́нані утво́рені на́ростком V-ої кля́си (*розкида́ти*).

88. Де́коли побіч таки́х сприставко́ваних дїєслі́в недоко́наних V-ої кля́си (як пр. *поверта́ти*, *забува́ти*), утво́рених для допо́вненя дїєслі́в доко́наних (*поверну́ти*, *забу́ти*) зо́всім пра́вильно через наростко́ванє, поди́бують ся ще і поєди́нчі дїєсло́ва V-ої кля́си, ви́ведені із то́го само́го ко́ріня (*верта́ти*, *бува́ти*), що завсї́ди є недоко́нані, а поча́сти ще і перева́жно наворото́ві (*бува́ти*). На о́ко могло́б проте́ видава́ти ся, бу́цїм то дїєсло́ва такі́ як *забува́ти*, *поверта́ти* не утвори́ли ся із *забу́ти*, *поверну́ти* через наростко́ванє, а із *бува́ти*, *верта́ти* через приставко́ванє. Що так не є, ма́ємо на се я́сний до́каз не лише́ в ріжні́м значі́ню сих дїєслі́в, але та́кже ще і в тім, що дїєсло́ва *забува́ти*, *поверта́ти* є недоко́нані, а му́сїлиб пре́цїнь бу́ти доко́нані, коли́б повста́ли із сприставко́ваня (*за* + *бува́ти*, *по* + *верта́ти*).

Такі́ зо́всїм пра́вильні тво́ри послужи́ли відта́к взірце́м, що завсї́ди тодї́, коли́ є гото́ві поєди́нчі дїєсло́ва недоко́нані, нові́ недоко́нані дїєсло́ва, потрі́бні для допо́вненя дїєслі́в доко́наних, тво́римо так, що до тих гото́вих уже поєди́нчих і недоко́наних дїєслі́в додає́мо лише́ при́ставку. Н. пр. до *уступи́ти* ма́ємо *уступа́ти*, а не *уступля́ти*, так са́мо до *відлетї́ти відлїта́ти*, а не *відлїча́ти*, до *ви́ложити виклада́ти*, не *виложа́ти*, до *ви́йти виходи́ти*, а нія́к ина́кше (гл. 93, 47, 49, 50, 64, 65, 69).

89. В дїєсло́вах *ввійти́*, *зустрі́ти*, *зустріча́ти* поста́влена одна́ і та сама́ при́ставка два ра́зи; се похо́дить ві́дси, що для пе́ршої при́ставки затра́тило ся чуте́. Дру́ге *з* в *роззу́ти* поясня́є ся тим, що відно́сне дїєсло́во *взу́ти* уважа́є ся в на́родї зло́женим із *в-зу́ти* (замість *вз-у́ти*).

90. Так са́мо як побіч недоко́наного дїєсло́ва *трима́ти* з на́голосом на на́ростку ма́ємо доко́нані дїєсло́ва як *затри́мати* з на́-

голосом на корінні́м скла́дї (гл. **74**), так утвори́ли ся тако́ж через сприставко́ванє побіч недоко́наних дїєслі́в *держа́ти*, *сиді́ти*, *стоя́ти* дїєсло́ва доко́нані з на́голосом на скла́дї корінні́м *до-*, *за-*, *оде́ржати*, *за-*, *посиді́ти*, *пере-*, *посто́яти*.

Анальогі́чно до на́голосу *ки́дати* — *розкида́ти* наголо́шуємо та́кже *ї́здити* — *над-*, *пере-*, *приїзди́ти*.

В де́яких ра́зах при́ставка нале́жить до і́мени, що від не́го ви́ведене дїєсло́во через саме́ наростко́ванє або через приставко́ванє і наростко́ванє, н. пр. *розумі́ти* (ро́зум), *спосо́бити* (спо́сіб), *обі́дати* (обі́д), *подо́бати ся* (подо́ба), *усьміха́ти ся* (у́сьміх), *дотепува́ти* (до́теп), *збиткува́ти ся* (зби́тки), *образува́ти* (о́браз), *порядкува́ти* (пора́док), *потребува́ти* (потре́ба) . . ., *зобрази́ти*, *зобража́ти* (о́браз), *приподо́бити*, *приподобляти* (подо́ба), *призвича́їти*, *призвича́ювати* (звича́й), *за-*, *успоко́їти*, *за-*, *успоко́ювати* (спокі́й). 91.

Дїєсло́во (взя́те з чужо́го) *обіця́ти*, *обіща́ти* ужива́є ся так доко́нано як і недоко́нано.

Від дїєсло́ва *лежа́ти* похо́дить сприставко́ванє дїєсло́во доко́нане *належа́ти* (собі щось), *залежа́ти ся*; зате́ вже по на́голосї і по значі́нню мо́жна пізна́ти, що дїєсло́ва *нале́жати*, *прина́ле́жати* і *зале́жати* не скла́ли ся через звича́йне приставко́ванє. 92.

Так са́мо, а на́віть ще вира́зні́йше мо́жна се ба́чити в тво́реню дїєслі́в *завиді́ти*, *навиді́ти*, *нена́видіти*, *на́дїяти ся*, *на́добити ся*, *заго́дити ся*.

Наростко́ванє і приставко́ванє слу́жить ча́сто лише́ на те, щоб більше нагля́дно ви́разити многоту́ підметів, які ко́ждий з осі́бна чи́нність доко́нують, або многоту́ пре́дметів, на яки́х все з осі́бна чи́нність доко́нує ся, а́ле та́кже і без о́гляду на се, лиш про́сто для ви́разу многоти́ підметів або пре́дметів: так ка́жемо: *чекай, най ляже спати!* але: *чекай, най поляга́ють спати!* Отже

в о́днинї	*ляжу*,	а в мно́жинї ра́дше	*поляга́ємо*	ніж *ляжемо*
	ляжеш		*поляга́єте*	*ляжете*
	ляже		*поляга́ють*	*ляжуть*

(зате́ очеви́дно: *най тато ляжуть спати*). Так са́мо:

•	*він ожив*	але:	*всі пооживали*
	він надув ся		*всі понадували ся*.

Відта́к:

засвітив свічку	але:	*позасвічували свічки*
вітер зірвав дах		*вітер позривав дахи*.

Н. пр.: *Парубки вже мають свою службу: ще до світанку повстають, повбирають ся, попричісують ся, посідлають собі на дро-*

сїдлані коники, та гайдá зустрічáти сторóнське парубóцтво. — Жидів з оковитими горілкáми позаповідáє вам аж з Вижницї, а музику заповість аж зо самóї Глиницї. — Парубкú в сьміх, аж панóтець потронóпа мýсїли з вівтаря крізь вікóнце пáльцем намáхувати, щобú ми тúхо булú.

ПЕРЕГЛЯД.

93\. Сей переглúд дїєслів покáзує, як через наросткóванє і приставкóванє твóрять ся рівнознáчні відповíдні собі дїєслóва ріжних вúдів:

I. Безприставкові дїєслова

А) через наростковане

а) достарчáють відповíдні собí докóнані і недокóнані:

	Докóн.	Недок.
1.	I. кл. лячú, сїсти	V. кл. а) лягáти, сїдáти
2.	I. кл. стріти (стрíнути)	V. кл. а) стрічáти
3.	I. кл. дáти, стáти (стáнути)	V. кл. б) давáти, ставáти
4.	II. кл. дýнути	I. кл. дýти
5.	II. кл. крúкнути	III. кл. б) кричáти
6.	II. кл. вернýти, кúнути, пчúхнути	V. кл. а) вертáти, кúдати, пчúхати
7.	II. кл. стрíнути (стріти)	V. кл. а) стрічáти
8.	II. кл. плюнути, скóкнути	V. кл. б) плювáти, скакáти
9.	IV. кл. простúти, стрілити	V. кл. а) прощáти, стрілúти
10.	IV. кл. пустúти	V. кл. а) пускáти
11.	IV. кл. скóчити	V. кл. б) скакáти
12.	IV. кл. купúти	VI. кл. купувáти
13.	I. кл. нúти (віру)	—
14.	II. кл. глúнути	—

б) достарчáють відповíдні собí протягóві і наворотóві:

	Прот.	Навор.
15.	I. кл. бýти (є), чýти	V. кл. а) бувáти, чувáти
16.	I. кл. бíчи, пáсти	V. кл. а) бíгати, пáдати
17.	I. кл. лúти	V. кл. б) ллúти
18.	I. кл. вéзти, вéсти, нéсти	IV. кл. возúти, водúти, носúти
19.	I. кл. ітú	IV. кл. ходúти
20.	III. кл. б) вúдїти, летїти	V. кл. а) видáти, лїтáти
21.	IV. кл. мóвити, стáвити	V. кл. а) мовлúти, ставлúти
22.	IV. кл. ломúти	V. кл. а) ламáти (ломáти)
23.	V. кл. б) гнáти	IV. кл. гонúти
24.	V. кл. б) їхати	IV. кл. їздити

Б) через приставковане

достарча́ють відповідні собі доко́нані:

Недок.	Доко́н.
25. I. кл. бі́чи, де́рти, і́сти, іти́, кла́сти, печи́, чу́ти	побі́чи, поде́рти, зі́сти, наі́сти ся, пітй, покла́сти (положи́ти), спечи́, почу́ти
26. I. кл. (бра́ти)	взя́ти
27. II. кл. га́снути, ги́нути, гну́ти	зга́снути, зги́нути, зігну́ти
28. III. кл. а) ржа́віти, розумі́ти	заржа́віти, порозумі́ти
29. III. кл. б) горі́ти, хоті́ти	згорі́ти, схоті́ти
30. IV. кл. вари́ти, масти́ти, мі́рити, носи́ти, плати́ти, проси́ти, роби́ти, хвали́ти	звари́ти, помасти́ти, змі́рити, поноси́ти, заплати́ти, попроси́ти, зроби́ти, похвали́ти
31. I. кл. (кла́сти)	положи́ти
32. V. кл. а) обі́дати, ора́ти, пита́ти, чита́ти	пообі́дати, зора́ти, за-, спита́ти, прочита́ти
33. V. кл. б) і́хати, каза́ти	пої́хати, сказа́ти
34. VI. кл. дарува́ти, малюва́ти	подарува́ти, намалюва́ти
35. V. кл. а) ві́шати, куса́ти	IV. кл. пові́сити, вкуси́ти

(Нема́ відповідних доко́наних:)

Недок.	Доко́н.
36. I. кл. зна́ти, сьмі́ти	—
37. II. кл. тхну́ти	—
38. III. кл. б) висі́ти, волі́ти, му́сі́ти, спа́ти	—
39. IV. кл. за́ходити ся	—
40. V. кл. а) ма́ти, на́діяти ся	—
41. VI. кл. ві́рувати, потребува́ти	—

II. Сприставковані дієслова

А) через наростковане

а) достарча́ють відповідні собі доко́нані і недоко́нані:

Доко́н.	Недок.
42. I. кл. зав-, уме́рти, ви́-, допо, з-, пере-, підпо-, по-, спомочи́, ви́няти (= ви́ймити), від-, з-, за-, на-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, уня́ти (= віді-, зді-, за-, обі-, піді-, пі-, уйми́ти), ви́печи, до-, припечи́	V. кл. а) зав-, умира́ти, ви-, допо-, з-, пере-, підпо-, по-, спомага́ти, ви-, відо-, зді-, за-, на-, обі-, пере-, підо-, пі-, при-, про-, уйма́ти (= ви-, від-, з-, за-, об-, під-, по-, унима́ти), ви-, до-, припіка́ти

Докóн.	Недок.
43. I. кл. ви́дати, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, уда́ти	V. кл. б) ви-, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, удава́ти
44. II. кл. з-, приви́кнути, за-, примкну́ти, засну́ти, відотхну́ти	V. кл. а) з-, привика́ти, за-, примика́ти, засипа́ти, віддиха́ти
45. III. кл. а) зумі́ти ся	V. кл. а) зумі́ва́ти ся
46. III. кл. б) догорі́ти, ви́спати ся, за-, приспа́ти	V. кл. а) догаря́ти, висипля́ти ся, за-, присипля́ти
47. III. кл. б) в-, від-, (в)з-, надлеті́ти	V. кл. а) в-, від-, (в)з-, надлї-та́ти
48. IV. кл. ви́бачити, догони́ти	V. кл. а) вибача́ти, доганя́ти
49. IV. кл. ви́ступити, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступи́ти	V. кл. а) ви-, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступа́ти
50. IV. кл. ви́ложити, в-, від-, з-, за-, на-, пере-, при-, роз-, уложи́ти (= -кла́сти)	V. кл. а) ви-, в-, від-, с-, за-, на-, пере-, при-, роз-, уклада́ти
51. V. кл. а) ви́грати, програ́ти	V. кл. б) ви-, програва́ти
52. V. кл. б) ви́брати, віді-, ді-, за-, зі-, на-, обі-, пере-, при-, розі-, убра́ти, ви́ссати	V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, з-, на-, об-, пере-, при-, роз-, убира́ти, висиса́ти
53. V. кл. б) ви́гнати, віді-, ді-, за-, розігна́ти, ви́лляти (ви́лити), за-, зі-, піді-, пролля́ти	V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, розганя́ти, ви-, за-, з-, під-, пролива́ти
54. I. кл. ви́кути, о-, підку́ти (-кува́ти)	VI. кл. ви-, о-, підко́вувати
55. I. кл. за-, пере-, проколо́ти перемоло́ти	VI. кл. за-, пере-, проко́люватн, переме́лювати
56. II. кл. сплю́нути	VI. кл. спльо́вувати
57. III. кл. б) промовча́ти, ви́сидіти	VI. кл. промо́вчувати, виси́джувати
58. IV. кл. призвича́їти, напоі́ти, осолоди́ти	VI. кл. призвича́ювати, напо́ювати, осоло́джувати
59. IV. кл. закуси́ти, переско́чити	VI. кл. заку́сувати, переска́кувати
60. V. кл. а) від-, наві́дати, дові́дати ся	VI. кл. від-, наві́дувати, дові́дувати ся
61. V. кл. б) ви́збирати, набреха́ти	VI. кл. визби́рувати, набрі́хувати
62. VI. кл. роздарува́ти	VI.² кл. роздаро́вувати
63. IV. кл. ви́купити, на-, скупи́ти	VI.² кл. ви-, на-, скупо́вувати
64. I. кл. ви́нести, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уне́сти	IV. кл. ви-, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уноси́ти
65. I. кл. ви́йти, ви́найти, ві-, віді-, за-, зі-, зна-, наді-, обі-, пере-, піді-, при-, уйти́, розі́йти́ ся, піти́ (від ко́гось)	IV. кл. ви-, вина-, в-, від-, за-, с-, зна-, над-, об-, пере-, під-, при-, уходи́ти, розходи́ти ся, походи́ти (від ко́гось)

б) достарчають відповідні собі доконані, протягові і наворотові:

Докон.	Прот.	Навор.
66. I. кл. провести	IV. кл. проводйти	V. кл. а) проводжати
67. V. кл. б) вйїхати, від-, за-, над-, пере-, приїхати	IV. кл. ви-, від-, за-, над-, пере-, приїздйти	V. кл. а) ви-, від-, за-, над-, пере-, приїжджати
68. I. кл. перенести	IV. кл. переносйти	VI. кл. перенбшувати
69. I. кл. ді-, обійтй	IV. кл. до-, обходйти	VI. кл. до-, обходжувати
70. II. кл. опро-, розкйнути	V. кл. а) опро-, розкидати	VI. кл. опро-, розкйдувати
71. III. кл. б) привйдїти ся	V. кл. а) привиджати ся	VI. кл. привйджувати ся
72. IV. кл. запросйти, вйробити, від-, за-, об-, пере-, під-, розробйти	V. кл. а) запрашати, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розробляти	VI. кл. запрошувати, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розробляювати
73. IV. кл. заступйти	V. кл. а) заступати	VI. кл. заступувати
74. V. кл. б) по-, розсйпати	V. кл. а) по-, розсипати	VI. кл. по-, розсйпувати

(Нема відповідних доконаних:)

Докон.	Недок.
75. —	V. кл. б) здавати ся
76. —	VI. кл. покблювати, викрйкувати, наслухувати, остоювати, не похбчувати, очікувати

(Нема відповідних недоконаних:)

Докон.	Недок.
77. I. кл. подїти	—
78. II. кл. повйснути	—
79. III. кл. а) осиротїти	—
80. III. кл. б) окричати, замовчати	—
81. IV. кл. поплатйти, застрілити	—
82. VI. кл. за-, розсмакувати	—

Б) через приставковане

достарчають відповідні собі доконані:

Недок.	Докон.
83. IV. кл. вивозйти, зносйти	повивозйти, позносйти
84. V. кл. а) збирати, розкидати, замикати, спадати, насідати	позбирати і вйзбирати, порозкидати, позамикати, поспадати, понасідати

Недок.	Докóн.
85. V. кл. б) роздавáти	пороздавáти
86. VI. кл. визбі́рувати, набріхувати, розки́дувати, випла́чувати	повизбі́рувати, понабріхувати, порозки́дувати, повипла́чувати

87. До *водйти, возйти, носйти, ходйти* мáємо докóнані дїєслóва (без наворотóвого зми́слу) *повéсти, повéзти, понéсти, пітй.*

Б. ПРО ЗНАЧІНЄ СЛІВ.

94. Сами́ми звýками, які́ складáють ся на якéсь слóво, тай порядком, в які́м ті звýки по сóбі наступáють, ще не установлене значі́нє тóго слóва; ми розумі́ємо слóво аж тодї зóвсїм дóбре і набезпéчно, як вонó ви́сказане в рéченю (гáдцї). Із слів: *пáра, косá, луг, дубйна, хвйля, мі́на, гостйнець*, як їх ви́скажемо сами́х про сéбе, не мóже слухáч доклáдно розпізнáти, що власти́во ми мáємо на дýмцї.

95. Двознáчність дéяких слів похóдить чáсто відси, що два зóвсїм ріжні словá лиш припадкóво мáють однакóвий вид, н. пр.:

пáра — вóдна, пáра череви́ків;
хвйля — часý, хви́ля на водї;
мі́на — ви́раз лиця́, підзéмний підкóп;
луг — сїнóжать, золá;
безгрі́шний — без гріхá, без грóший;
бідá — нýжда, двоколїсний віз;
ли́чко — здрібнїлі словá від лицé і ли́ко;
лїк — рахýнок, лїкáрство;
лютувáти — бляхáр лютýє, вóріг лютýє;
ляк — перéполох, ляк до печáтаня;
пас — пóяс, пашпóрт;
пáша — корм для худóби, турéцький пáша;
пилйти — порóшити, рі́зати пи́лкою;
скупйти — накупи́ти, бýти скупи́м;

96. З тóго самóго пня, при пóмочи тих сами́х словотвóрних засобів — приставкóваня і наросткóваня — мóжна утвори́ти словá,

що хоч однаково звучать, то все такі ріжнять ся між собою значінєм, бо нарід творив їх при ріжних нагодах і надав їм зовсім иньший зміст, н. пр. *гостинець* — бита дорога, подарунок; *дубина* — дубове дерево, оден дуб, дубовий ліс.

Вкінці одно і те саме слово зміняє своє значінє, прибираючи ріжні відтїнки як до обставин, ситуацій, серед яких єго ужито, н. пр. *чоловік* може означати раз людину взагалі, другий раз мужа, *жінка*: женьщину взагалі і замужню жінку, *старець*, *дід*: старого чоловіка і жебрака. Так *серце* означає насамперед часть тіла, відтак чутє (*чоловік без серця*), далї тільки, що гнїв (*чоловік сердитий*), а нарештї тільки, що прихильність (*серце стрітити до кого*). 97.

Нерідко мова звужує первісне значінє слова, обмежуючи єго уживанє на поодинокі випадки, т. зн. специялїзує єго. Так н. пр. слово *злодій* означало колись загально лиходія, тепер тим імям називають лиш того, що краде. Буває однак, що такого слова уживають ще і в давнім єго значіню, н. пр.: 98.

баба — стара жінка, мама мами;
селянин — мешканець села, рільник;
громада — збір людий, село чи місто;
замовити — обсталювати, зачарувати;
лїто — пора року, роки;
зима — пора року, у Гуцулів: снїг;
місце — на землї, посада;
Москаль — Великорос, жовнїр.

Навпаки значінє якогось слова часом ширшає, н. пр. *гречкосієм*, *хлїборобом*, *рільником* називають чоловіка, що взагалі займасть ся рільним господарством, хоч первісно значінє тих слів не було таке широке. 99.

Часто називаємо предмети назвами тих річий, з якими їх порівнюємо, і таким чином слово набирає ся нового значіня. Так говоримо про *зуби* машинового колеса, про *зуби* часнику. Таким способом слово *баба* могло дістати значінє великої довбнї, так *голуба* краска взята від *голуба*, так з часом ту частину коси, що у неї була немов *пятою*, стали звати *пяткою*, так значить *відповідати* — комусь давати відповідь, чомусь, до чогось стосувати ся і т. д. 100.

101. З дру́гого бо́ку бува́є, що одно́ і те саме́ в ріжних випа́дках, в ріжних часа́х, в ріжних сто́ронах на́звано ріжними слова́ми. Так ужива́ємо на пере́міну слів:

щáстє, дóля, талáн;
лїд, кри́га;
пес, собáка, стóрож;
скри́ти, затаї́ти;
гнївни́й, серди́тий, лихи́й, недóбрий, лю́тий;
відповíсти, відказáти, відмóвити, віддáти;
скóро, хý́тко, швидкó, бóрзо.

102. Слова́, що означа́ють те саме́, або прибли́жно те саме́, назива́ємо **синонї́мами.** Ка́жемо: „прибли́жно те саме́“, бо такі слова́ по більшій ча́сти не завсї́ди рівнова́ртні і не все мо́жна одно́ сло́во покла́сти за́місць дру́гого. Так ка́жемо: *Дурнóму дасть Бог* **щáстя** *та не дасть рóзуму*, але*; Як не дав Бог* **талану́** *з мáлку, то й не бу́де до остáнку.* У прислі́вях та по́говірках не мо́жна зміня́ти синонї́мів, не мо́жна кла́сти одно́го сло́ва за́місць дру́гого, хоч би на́віть головна́, осно́вна га́дка не потерпіла че́рез те нїя́кої зміни.

103. Ча́сто у синонї́мних слова́х ба́чимо пе́вне степено́ванє так, що одно́ сло́во зда́є́ть ся сильнїйшим, нїж дру́ге, н. пр. у слова́х:

переробúти, перемінúти, переинáчити;
тлї́ти, горíти, жарíти ся, палахкотї́ти;
вдáча, здíбність, спосíбність, хист, талáнт;
завсї́ди, все, без перестáнку, безперерúвно, без упúну.

Нера́з з ріжни́цею що до си́ли лу́чить ся ще й ріжни́ця що до я́кости, н. пр.:

волохáтий, кудлáтий, кучеря́вий;
скрúти, затаї́ти, сховáти;
старúй, дїдúзний, дáвнúй;
робóта, прáця, труд;
нéмічний, недýжий, слабúй, хóрий.

В таки́х раза́х на́ростки та при́ставки подаю́ть найріжнїйші відтїнки значі́ням таки́х слів, н. пр.:

дáти, вúдати, подáти;
головá, голóвóнька, голóвóчка;
душá, дýшенька, дýшечка;
бáтько, бáтенько, бáтечко;
дóвгий, довжéзний, довжéнний.

Синоні́мні слова́ відріжня́ють ся від се́бе нера́з та́кже і тим, що в пе́вних випа́дках мо́жна ужи́ти лиш одно́го з них і то якра́з то́го, а не и́ньшого, н. пр.: 104.

уме́р — здох;

воло́св — шерсть;

ка́рий — чо́рний;

гру́ди — пе́рса;

надїяти ся (чого́сь до́брого) — *боя́ти ся* (щоб які́сь ли́хо не ста́ло ся).

В яки́х рі́жних-прері́жних значі́нях ужива́ють ся поодино́кі слова́, се пока́зує слова́р. Як у чужи́х мо́вах, так і у своїй рі́дній мо́ві тре́ба все як найстараннїйше добира́ти найвідповіднїйших слів для ви́раженя то́го, що ду́маємо.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ВІДМІНЮВАНЄ.

А. Відмінюванє імен.

105. Іменники, прикме́тники, заі́менники і числі́вники прибира́ють рі́жні закі́нченя, щоби́ для озна́ченя рі́жних стосу́нків (чолові́ка до чолові́ка, чолові́ка до яко́їсь рі́чи, рі́чи до рі́чи, рі́чи до чолові́ка) доста́рчити сїм рі́жних форм, яки́ми всї можли́ві стосу́нки виче́рпують ся. Сї фо́рми назива́ємо ві́дмінками. І так:

Пе́рший ві́дмінок найчастїйше дає́ ві́дповідь на пи́танє „хто?" або „що?"; н. пр. *Брат чита́є. Хто чита́є? Брат. Тут лежи́ть хлї́б. Що лежи́ть? Хлї́б.* Сей ві́дмінок є така́ фо́рма, котро́ю вза-галї назива́ємо осо́би, рі́чи, прикме́ти (nominativus); н. пр. *Як ти назива́єш ся? — Грицько́ Украї́нець. Як тебе́ звуть? — Прему́дрий Соломо́н. Ма́ємо чоти́ри по́ри ро́ку: весна́, лї́то, о́сїнь, зима́.*

Дру́гий на пи́танє „чий?" або „кого́?", „чого́?"; н. пр. *Се дім бра́та. Чий дім? Бра́та.*

Тре́тий на пи́танє „кому́?", „чому́?"; н. пр. *Дай кні́жку бра́тови. Кому́? Бра́тови.*

Четве́ртий на пи́танє „кого́?" або „що?"; н. пр. *Я ба́чив бра́та. Кого́? Бра́та. Брат ї́сть хлї́б. Що ї́сть? Хлї́б.*

Пя́тий, коли́ кого́ кли́чемо або взива́ємо; н. пр. *Чита́й, мі́й бра́те!*

Ше́стий на пи́танє „ким?" або „чим?"; н. пр. *Я задово́лений бра́том. Ким? Бра́том. Ноже́м кра́ємо хлї́б. Чим? Ноже́м.*

Се́мий, лише́ по прі́менниках, на пи́танє „в кім?", „в чім?", „на кім?", „при чім?" і т. д.; н. пр. *Сестра́ жи́ве́ при бра́тї на селї́. При кім? При бра́тї. Де? На селї́.*

106. Але фо́рми ві́дмінків рі́жня́ть ся після числа́; відрі́жня́ємо:

1. о́днину, коли́ виража́ємо стосу́нок лише́ одно́ї осо́би або рі́чи, н. пр. *Коро́ва пасе́ ся в лї́сї.*

2. множину, колй говоримо про много осіб або річий; н. пр. *Корови пасуть ся в лісах*. Для деяких іменників маємо ще осібні форми для

3. двійні; н. пр. *Дві корові пасе ся в лісї*. Але ті форми уживають ся також і тодї, колй говоримо про 3 або 4 особи або річи. Та уживанє двійнї, що в старій мові було правильне і доконечне, тепер вже не є доконечне; можна замість неї уживати також множини.

107. Декотрі форми множинні означали первісно богато частий якоїсь річи, але тепер означують саму цїлу річ; проте нема у таких іменників однини (іменники без однини), н. пр. *граблї, ножиції, двері, сіни, Чернівцї*. Декотрі іменники не уживають ся задля свого значїня в множинї (іменники без множини), н. пр. *Христос, вирій, ржа, жидова, зрозумілість, лубе, пір*.

108. Відріжняємо дальше три роди:

1. рід мужеський, н. пр. *брат, стіл*,
2. рід женський, н. пр. *сестра, стїна*,
3. рід середний, н. пр. *дитя, вікно*.

Прикметники, найбільша часть заіменників і деякі числівники мають для всїх трох родів осібні закінченя, н. пр. *мій добрий брат, моя добра сестра, моє добре дитя*.

109. Якого котрий іменник роду, се можна пізнати почасти вже з закінченя першого відмінка однини:

1. Іменники на тверду шелестівку окрім шипячих, [illegible], і на -й є мужеські, н. пр. *біб, рів, Бог, шпаріґ, мід, образ, гусак, столик, волосок, орел, сором, барвін, серп, вечер, яр* (яруга), *ніс, чобіт, телеграф, мох, коц, палець, край*.

Лише слова *бруков, кроков, морков, церков, любов, хоругов*, (= брукваа, крокваа . . ., церква, люба, хоругва), відтак *кров, зар, твар, яр* (весна), не народне слово *скорб* і чуже (польське) слово *міць є женські*.

2. Іменники на мягку шелестівку окрім [illegible] і на шипячі *-ж, -ш, -ч, -щ* є почасти мужеські а почасти женські: мужеські особливо всї ті, що означають мужеські істоти і місяцї, н. пр. *муж, кіш, меч, дощ, медвідь, князь, міль* (мотилъ), *огонь, лосось, зять, серпень*, але женські н. пр. *молодїж, миш, річ, пригорщ, челядь, мазь, міль* (мілина), *тїнь, Русь, кість, побожність*.

3. Іменники на *-а, -я, -ї, -и* є женські, як *риба, голубка, земля, панї, мати*; лише імена мужеських істот на *-а, -я*, як

старо́ста, *те́сля*, є му́жеські, а лише́ ті, що після *-а*, *-я* відкинули *т* або *н*, як *кача́* (кача́та), *теля́* (теля́та), *імя́* (імена́), є сере́дні.

4. Іменники на *-о*, *-е*, *-є* є сере́дні, н. пр. *село́*, *по́ле*, *житє́*, *пи́санє;* лише́ ті, що означа́ють му́жеські істо́ти або ріки, як *та́то*, *Дніпро́*, і ті закінчені на *-ко*, *-енько*, *-ейко*, *-онько*, *-ойко*, *-ечко*, що утво́рені з му́жеських іменників, як *стри́йко*, *камене́нько*, *городе́йко*, *домо́нько*, *лісо́йко*, *дя́дечко*, є му́жеські.

5. Іменники на *-ище*, *-исько*, *-ина* і *-ака*, що означа́ють живі́ істо́ти, або заде́ржують рід, яки́й їм після їх закі́нченя прина́ле́жить ся, або стаю́тъ ся після сво́го значі́ня то му́жеськими, то же́нськими і́менниками, н. пр. *до́брий* (*до́бре*) *хлопчи́ще*, *-и́сько; паску́дна*, *-у́дне дївчи́ще*, *-и́сько; приско́чив мов коти́ще му́рий; ви́йшла баби́ще стара́я; стари́й*, *-ра́ соба́ка.* Одна́к запримі́ти́ти тре́ба, що то лише́ в 1-ім відм. приро́дний рід перемага́є і що не мо́жна сказа́ти пр. *старо́ї баби́ща*, *паску́дної дївчи́ща*, лиш *старо́го баби́ща* ...

6. Іменники невідмі́нні, як *алилу́я*, *а́мінь*, є пона́йбільше ро́ду сере́днього.

I. ІМЕННИКИ.

110. Украї́нська мо́ва ду́же бога́та на фо́рми і́менників поми́мо то́го, що да́вний за́сіб форм зменьши́в ся, бо зго́дом де́які осі́бні фо́рми ви́йшли з ужи́тку, то знов через приподо́блюванє до и́ньших форм (си́лу анальо́ґії) змі́ни́ли ся і затра́тили ся. Так пр. зо́всїм ви́йшли з ужи́тку де́які фо́рми для двійнї, н. пр. закі́нченє для 3-го і 6-го відм. *-ма*, яке́ тепе́р ще лиш в де́яких слова́х ужива́єть ся, одна́к зо́всїм не для озна́ченя двійнї, а мно́жини: *очи́ма*, *двери́ма* (коли́сь сї слова́ ужива́ли ся лише́ в двійнї). Так са́мо осі́бні коли́сь закі́нченя для 3-, 6- і 7-го відм. мн. (**-омъ**, **-ъмъ**, **-ьмъ**; **-ъı**, **-ъми**, **-ьми**; **-ѣхъ**, **-ъхъ**, **-ьхъ**) майже́ зо́всїм затра́тили ся і через приподо́блюванє до закі́нчень же́нського ро́ду ви́рівнали ся, так що тепе́р тоті́ ві́дмінки кінча́ть ся зага́льно на *-ам*, *-ами*, *-ах*.

111. Серед вели́кої ріжноро́дности відмі́нюваня і́менників доба́чає́м одна́к пе́вний лад і ви́роблені пра́вила. І так відра́зу кида́є ся нам в о́чи, що і́менники одно́го і то́го само́го ро́ду ма́ють пона́йбільше 1) осі́бні, так би сказа́ти родові́, а тим то і характеристи́чні закі́нченя для поодино́ких ві́дмінків. На пр. 1-ий відм. *пан*, *ри́ба*, *село́* — *пани́* (*пано́ве*), *ри́би*, *се́ла;* 3-ий відм. від *лис* (*бу́зько*), *ри́ба*, *ку́рятко* — *ли́сови* (*бу́зькови*), *ри́бі*, *ку́рятку;*

5-ий відм. від *вітер*, *зьвізда*, *море* — *вітре*, *зьвіздо*, *море*; 6-ий відм. від *дух*, *душа* — *духом*, *душею*; 2-ий відм. від *мак*, *ліго* — *маку*, *літа* і т. д. Окрім того бачимо, що українська мова витворила згодом 2) для іменників кождого роду все осібні родові правила: н. пр. 4-ий відм. від *лис* (*колос*), *риба* (*коса*), *телятко* (*шило*) — *лиса* (*колос*), *рибу* (*косу*), *телятко* (*шило*); *судия*, *сестри* — *судиїв*, *сестри*; *Павло*, *дитятко* — *Павлі*, *дитятко* (гл. **112–116**, **124—127**, **135**). Як великий вплив має рід на відміну іменників, доказом того є форма *Гамалієм* („Не злодії з Гамалієм їдять мовчки сало" *Шевч.*) від *Гамалія*; доказом того є і се, що навіть мужеські іменники на *-а*, *-я*, хоть взагалі відмінюють ся так як іменники женські, все такий підчиняють ся загальному правилу, важному для іменників мужеського роду, і мають 4-ий відм. мн. рівний 2-му (*владика*, *сестрі* — *владик*, *сестри*), і що у мужеських іменників з прикметниковим виглядом так само 4-ий відм. рівний 2-му. Так сполучила тісно в одно родовими закінченями і родовими правилами сама мова іменники, що колись своєю відміною значно від себе ріжнили ся[1], і з тої причини річ зрозуміла, що для потреб відмінюваня рід становити мусить підставу до поділу іменників на три осібні ґрупи.

1. Рід мужеський.

В мужеськім роді треба відріжняти після значіня трояки іменники: 112.

1. імена для розумних істот, н. пр. *Бог*, *ангел*, *чоловік*, *німмат*. . ., а так само імена для таких істот, що в поезиї представляють їх особами, н. пр. *покликали Вітра і Мороза*.

2. імена зьвірят, дерев, игор, монет, н. пр. *віл*, *рак*, *червік*, *дуб*, *дурік* (гра в карти), *козік* (танець), *тарік*, *рубель*. . .,

3. імена иньших річий, н. пр. *терен*, *нарід*, *провід*, *фунт*, *стіл* . . .

Що до тих трох розрядів треба отсе собі затямити: 113.

1. у мужеських 1-ого розряду 4-ий відм. в однині і множині рівний з 2-им, н. пр. *Бога*, *Богів*, *учителя*, *учителів*, *Котляревського*, *Котляревських*; се правило обіймає в множині також мужеські імен-

[1] Давнійше гуртували ся іменники після пнів до купи, і, як до звуку пня, инакше відмінювали ся. А були пні отсі: 1. мужеські і середні -ъ, -о; 2. мужеські -ъ (з короткого у); 3. женські -а; 4. мужеські і женські -ь (з короткого і); 5. женські -ы (з довгого у); 6. мужеські, женські і середні з шелестівковим глзвуком: -н, -р, -с, -т. Для порівнаня і щоби бачити, як згодом аж до тепер їх відміна змінила ся, подаємо тут взірці сих давних відмін

ники закінчені на *-а*, *-я*; н. пр. *влади́к*, *козарлю́г*; в о́днині ма́ють вони́ в 4-ім відм. свою звича́йну фо́рму: *влади́ку*, *вельмо́жу* . . .

1.		2.	3.	4.	
пророкъ	село	сынъ	рыба	гость	кость
пророка	села	сыноу	рыбы	гости	кости
пророкоу	селоу	сынови	рыбѣ	гости	кости
пророкъ (-ка)	село	сынъ	рыбѫ (-боу)	гость	кость
пророче	село	сыноу	рыбо	гости	кости
пророкъмь(-омь)	селомь	сынъмь	рыбоѭ (-ою)	гостьмь	костьѭ (-ью, -ню)
пророцѣ	селѣ	сыноу	рыбѣ	гости	кости
пророка	селѣ	сыны	рыбѣ	гости	кости
пророкоу	селоу	сыноу	рыбоу	гостию	костию
пророкома	селома	сынъма	рыбама	гостьма	костьма
пророци	села	сынове	рыбы	гостиѥ	кости
пророкъ	селъ	сыновъ	рыбъ	гостии	костии
пророкомъ	селомъ	сынъмъ	рыбамъ	гостьмъ	костьмъ
пророкы	села	сыны	рыбы	гости	кости
пророци	села	сынове	рыбы	гостиѥ	кости
пророкы	селы	сынъми	рыбами	гостьми	востьми
пророцѣхъ	селѣхъ	сынъхъ	рыбахъ	гостьхъ	костьхъ

5.	6.				
церкы	камы (камень)	имѧ (-ꙗ)	мати	слово	телѧ (-ꙗ)
церкъве	камене	имене	матере	словесе	телѧте
церкъви	камени	имени	матери	словеси	телѧти
церкъвь	камень	имѧ (-ꙗ)	матерь	слово	телѧ
церкы	камы	имѧ (-ꙗ)	мати	слово	телѧ
церкъвьѭ (-ью)	каменьмь	именьмь	матерьѭ (-ью)	словесьмь	телѧтьмь
церкъве	камени (-е)	имени (-е)	матери (-е)	словеси (-е)	телѧти (-е)
церкъви	камени	имени	матери	словеси	телѧти
церкъвоу	каменоу	именоу	матероу	словесоу	телѧтоу
церкъвама	каменьма	именьма	матерьма	словесьма	телѧтьма
церкъви	камене	имена	матере	словеса	телѧта
церкъвъ	каменъ	именъ	матеръ	словесъ	телѧтъ
церкъвамъ	каменьмъ	именьмъ	матерьмъ	словесьмъ	телѧтьмъ
церкъви	вамени	имена	матери	словеса	телѧта
церкъви	камене	имена	матере	словеса	телѧта
церкъвами	камены (-ьми)	имены	матерьми	словесы	телѧты
церкъвахъ	каменьхъ	именьхъ	матерьхъ	словесьхъ	телѧтьхъ

Як тверді пні пе́ршої і тре́тої ґру́пи, так са́мо відмі́нювали ся і мягкі́, т. зн. ті пні, що перед пне́вим ви́звуком -ъ, -о, -а ма́ли мягки́й звук (*j*) і кінчи́ли ся му́жеські на -и, -л̑ь, -н̑ь, -р̑ь, -чь, -жь, -шь, -ць; сере́дні на -ѥ, -л̑е, -н̑е, -р̑е, -че, -же, -ше, -це; а же́нські на -ꙗ, -лꙗ, -нꙗ, -рꙗ, -ча, -жа, -ша, -ца. Ріжни́ця на о́ко лиш та, що після давно́го звуково́го пра́вила по мягки́х зву́ках му́сїло заміни́ти ся ъ на ь, о на е, ѣ на таке́ и, що мягчи́ло попере́дний звук; а зву́кови ы відповіда́ло ѧ. Н. пр. краи (пе́рвісно чита́ло ся з двома́ склада́ми, а по и не писа́ло ся ь), оучитель, мечь, 7-ий відм. одн. краи оучители, мечи, 4-ий відм. мн. краѩ, оучителѩ, мечѧ; поле, сьрдьце, ложе; доуши (3-ий і 7-ий відм. одн.), доушѧ. — Що у нас відта́к ста́ло ся з л̑е, н̑е, р̑е, л̑и, н̑и, р̑и, ци гл. 27; що з ы, гл. 42, а що з ѧ, гл. 39.

2. в 2-ім ро́зряді 4-ий відм. в о́днині рівний з 2-им, а в мно́жині з 1-им, н. пр. *волá, волú*;

3. в 3-ім ро́зряді 1-ий і 4-ий відм. все собі рівні, н. пр. *те́рн — терни́, стіл — столи́, день — дні.*

114. В де́котрих зворотах по приіменниках рівна́є ся та́кже у му́жеських іменників 1-ого ро́зряду 4-ий відм. 1-ому, н. пр. *до́чку за́муж да́ти, іти́ за́муж, в го́сті іти́, постри́чи ся в мо́наги, в черці́, іти́ межи лю́ди.*

115. Відм. 5-ий рівна́є ся в мно́жині завсі́ди 1-ому; в о́днині ма́є він осі́бну фо́рму, але ча́сом заступа́є его́ 1-ий відмінок. Зре́штою в 5-ім відм. одн. ужива́є ся ду́же ра́до фо́рма здрібні́ла, н. пр. *садо́чку* (садо́к), *воро́бчику* (воробе́ць). Розумі́є ся само́ собо́ю, що у імен істо́т неживи́х рі́дко коли́ найде́ ся причи́на до творе́ня 5-ого відм. При стрі́чі двох 5-их відм. звича́йно ка́жемо лише́ н. пр. *па́не дире́ктор, па́не ма́йстер* . . ., а не *па́не дире́кторе* . . ., а́ле та́кже і *па́не нача́льнику* . . .

116. Двійня́ ужива́є ся рі́дко коли́. Вона́ захова́ла ся лише́ для 1-ого і 4-ого відм. і кінчи́ть ся на *-а* (*-я*), а то з на́голосом як в 2-ім відм. одн., н. пр. *ву́са, два си́на, два кури́я, три ло́бія, чти́ри бри́та.*

У іменників му́жеських ма́ємо 2 відміні:

117. До I-ої відміни нале́жать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на тверду́ шелесті́вку (з ви́імкою шипя́чих, *ч, ж, ш, щ*) і на **о**. Та відміна назива́є ся коро́тко відміна тверда́.

До II-ої відміни нале́жать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на мягку́ шелесті́вку, на таке́ *р*, що було́ коли́сь мягке́ (*рь* гл. 27), а окрім то́го на *й*, шипя́чі *ч, ж, ш, щ* і на **ьо**: відміна мягка́.

Іменники му́жеські, закі́нчені в 1-ім відм. одн. на *-а, -я*, відмінюють ся майже́ так са́мо як же́ньські; а іменники му́жеські з прикметнико́вим ви́глядом відмінюють ся як прикме́тники.

118. **I-а відміна (тверда).**

	Однина.	Множина.
1.	сусі́д	сусі́ди
2.	сусі́да	сусі́дів
3.	сусі́дови	сусі́дам
4.	сусі́да	сусі́дів
5.	сусі́де	сусі́ди
6.	сусі́дом	сусі́дами
7.	сусі́ді	сусі́дах

119. Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчи́ть ся на: *п*, *б*, *в*, *м*, *ф*, *т*, *д*, *с*, *з*, *ц*, *л*, *н*, *р*, *к*, *г*, *ґ*, *х* і на *о* [1]).

Як 1-ий відм. одн. кінчи́ть ся шелестівкою, то його́ пень му́сить ча́сто звуча́ти іна́кше, як в і́ньших ві́дмінках, бо 1) нера́з му́сить наступи́ти пере́звук іканє (*ніс* — *но́са*, *віз* — *во́за*, *віл* — *вола́*, *сніп* — *снопа́*, *рід* — *ро́да*, *-у*, *піст* — *по́сту*, *віск* — *во́ску*; *Кии́в* — *Ки́єва*, *по́піл* — *по́пелу*, *папі́р* — *папе́ру*, *лїд* — *ле́ду*, *мід* — *ме́ду*, гл. **36**); 2) ча́сто в послї́днім скла́дї появля́єть ся дїйсно а́бо лише́ на о́ко вста́влене *о*, *е* (*ву́гол* — *ву́гла*, *све́кор* — *све́кра*, *цу́кор* — *цу́кру*, *сьві́док* — *сьві́дка*, *вівто́рок* — *вівті́рка*, *горщо́к* — *горшка́*, *млино́к* — *млинка́*, *молото́к* — *молотка́*, *голосо́чок* — *голосо́чка*, *-у*, *за́мок* — *за́мку*, *мо́зок* — *мо́зку*, *заро́бок* — *зарі́бку*, *почато́к* — *початку́*; *мінї́стер* — *мінї́стра*, *ма́йстер* — *ма́йстра*, *осе́л* — *осла́*, *оре́л* — *вірла́*, *ове́с* — *вівса́*, *коте́л* — *кітла́*, *роже́н* — *ріжна́*, *хосе́н* — *хісна́*, *лев* — *льва*, *пес* — *пса*, *ві́тер* — *ві́тра*, *-у*, *о́цет* — *о́цту*, *тере́н* — *терну́*, гл. **34**); 3) де́коли шелестівки́ відпада́ють *четве́р* — *четверга́*, *горщо́к* — *горшка́*, *све́рдел* — *све́рла*, гл. **19** і **30**, 4).

Відм. 2-ий одн. кінчи́ть ся поча́сти на *-а*, поча́сти на *-у*, а поча́сти на *-а* а́бо *-у*. І́менники, що у них 4-ий відм. одн. рівна́є ся 2-му, ма́ють в 2-ім відм. одн. завсї́ди лише́ закі́нченє *-а*, о́тже: *а́нгела*, *дро́зда*, *Дани́ла*, *опі́куна*, *єванґелї́ста*, *го́луба*, *хлї́боро́ба*, *вітчи́ма*, *жо́внї́ра*, *гра́ба*, *ду́ба*, *ца́па*, *когута́*, *вола́*, *пса*, *бу́зька*, *ра́ка*, *уря́дника*, *хло́пчика*, *ву́йка*, *па́рубка*, *слимака́*, *щупака́*, *фра́нка* (моне́та), *візка́* (гра)... Закі́нченє *-у* ма́є бога́то і́менників, що означа́ють яку́сь річ, н. пр. *виногра́ду*, *су́ду*, *у́ряду*, *матеріа́лу*, *ска́рбу*, *да́ру*, *дро́ту*, *пло́ду*, *росо́лу*, *гро́му*, *окро́пу*, *по́пелу*, *папе́ру*, *теа́тру*, *гра́ду*, *ди́му*, *скле́пу*, *горо́ху*, *по́роху*, *до́му*, *ле́ду*, *ме́ду*, *саду́*, *слїду́*, *хворосту́*, *ставу́*, *мо́ху*, *со́ку*, *шо́вку*, *барві́нку*, *ри́нку*, *буди́нку*, *має́тку*, *пісо́чку*, *подару́нку*, *знаку́*, *даху́*, *довгу́*, *шляху́*, *піску́*..., а́бо чи́нність, стан, прикме́ту і т. п., н. пр. *до́гляду*, *моро́зу*, *на́паду*, *по́дї́лу*, *по́хорону*, *впли́ву*, *за́міру*, *по́сту*, *покло́ну*, *хо́ду*,

[1]) І́менники се́ї відміни кінчи́ли ся коли́сь на глуху́ голосівку ъ (нні́ на *о* і на коро́тке *у*), ду́же ма́ло на глуху́ голосівку ь (нні́ на коро́тке *і*): сѫсѣдъ, сынъ, голѫбь. Прибу́ли і́менники но *-о*, що були́ пе́рвісно сере́днї, а́ле задля сво́го значі́ня перейшли́ зо́всїм до се́ї му́жеської відміни (*міня́йло*), а́бо що з і́ньших причи́н після да́них взірці́в приняли́ в українській мо́ві закі́нченє на *-о* (*Петро́*, *Дні́про́*).

збору, способу, характеру, доводу, розуму, ряду, часу, сну, запаху, крику, рулу, сопуху, достатку, порядку, ринку, смутку, ратунку, сьміху, смаку, страху, початку . . . У деяких іменників уживають ся без ріжниці обá закінченя, н. пр. *огорода, огороду, сира, -у, народа, -у, моста, -у, вітра, -у, гріха, -у, закона, -у, горбочка, -у, празника, -у, верха, -у, садка, -у* . . . [1])

Відм. 3-ий одн. кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*). Окрім того подибуєть ся деколи, особливо під впливом церкви, закінчене *-у*, н. пр. *Богу, духу* (побіч *Богови, духови*). Однак закінченю *-ови* противлять ся іменники з ненаголошеним наростком *-ов, -ів*, і довші слова, закінчені на ненаголошене *-ов*, н. пр. *Кракову, Києву, болиголову*. Также і *гнів* має 3-ий відм. *гніву* [2]).

Відм. 4-ий одн. не має свого питомого закінченя; про правила, важні для сего відмінка, гл. **112—114** [3]).

Відм. 5-ий має закінчене *-е* або *-у*. Перед *-е* шелестівки *к, г, х* мягчать ся на *ч, ж, ш* (гл. **23, 24, 25**), н. пр. *чоловіче, козаче, мученниче = мученику, Боже, вороже, гріше, сьпіваче = сьпіваку*, але якраз длятого, щоби оминути таку зміну пня, принявся у іменників на *-к, -г, -х* 5-ий відм. радше на *-у*, н. пр. *конику, бузьку, ученику, грішнику, зраднику, забудьку, хлопчику, батьку, батечку, листочку, пастуху, лінюху, шляху* . . . Іменники з иньшим визвуком мають *-е*, н. пр. *Даниле, Михайле, голубе, майстре, пане, Дністре, псе, народе, цьвіте, Христе, сьвіте* . . . але *тату, діду* (= *діде*), *дорогий сину*, однак *Сине Божий* [4]).

Відм. 6-ий одн. має без виїмки закінчене *-ом* [5]).

[1]) Закінчене 2-го відм. *-у* взяте від іменників, що їх пень колись кінчив ся коротким *у* (ъ). Воно, як бачимо, дуже розширило ся і обмежило значно ужиток закінченя *-а* у колишніх пнїв на *о*. Лиш до імен, що означають розумні істоти, зьвірята, дерева, гри і монети, воно приступу не має. Сила сего нового правила така велика, що навіть слово сынъ (гл. нотку до **111**) мусїло сему правилу піддати ся.

[2]) Правильне тепер в 3-ім відм. закінчене *-ови* взяте від давних пнїв з коротким *у* у визвуку. Воно, можна сказати, зовсїм виперло закінчене *у*, уживане колись у пнїв з коротким *о* у визвуку, як більше характеристичне закінчене для сего відмінка. Звук *в* в *-ови* поясняєть ся анальогією до *рибі*.

[3]) Відм. 2-го замість 4-го стали вже дуже давно, особливо при іменах осіб, уживати. Однак що йно протягом цїлих віків витворило ся правило, яке тепер має силу.

[4]) Закінчене *-у* приймило ся від пнїв з визвуком на коротке *у*.

[5]) Се закінчене виводить ся із -ъмь (пнїв з визвуком на коротке *у*), яке вже в найдавнїйших часах у нас зовсїм витиснуло закінчене -омь (пнїв з визвуком на коротке *о*). Се видко із того, що *о* не перезвучує ся на *і*, гл. **37**.

В 7-ім відм. одн. ма́ємо два закі́нченя: *-ї* (*-і*) і *-у*. Перед *-ї* мягча́ть ся шелестівки́, а *к*, *г*, *х*, перехо́дить на *ць*, *зь*, *сь* (гл. **23**, **24**, **25**), н. пр. *о чолові́цї*, *на язи́цї*, *в ро́цї*, *при бо́цї*, *о Бо́зї*, *в плу́зї*, *в лу́зї*, *на бе́резї*, *в орі́сї*, *в пото́цї = пото́ку*, *в горо́сї*, *в капелю́сї = капелюху́*, *в кожу́сї = кожу́ху*, *на ланцусї = ланцуху́*, *в берло́зї = берло́гу*, на ко́ждім *кро́цї = кро́ку*, а́ле якра́з длято́го, щоби́ омину́ти таку́ змі́ну пня, приня́в ся у і́менників на *-к*, *-г*, *-х* 7-ий відм. ра́дше на *-у*, н. пр. *на ко́нику*, *в во́зику*, *в ко́шику*, *на сто́лику*, *о у́ченику*, *на хре́стику*, *о грі́шнику*, *при огоро́днику*, *о полко́внику*, *о пра́веднику*, *при уря́днику*, *на кі́ньчику*, *в ку́льчику*, *на па́льчику*, *на сті́льчику*, *в горі́шку*, *в напе́рстку*, *в полу́миску*, *на посторо́нку*, *на язи́чку*, *на листо́чку*, *о во́яку*, *на пауку́*, *в вітраку́*, *в сі́раку́*, *на патику́*, *в ручнику́*, *в капшуку́*, *в вінку́*, *на вершку́*, *на волоску́*, *на горбку́*, *в горшку́*, *на кілку́*, *в мішку́*, *на образку́*, *в рядку́*, *в стручку́*, *в черепку́*, *на шнурку́*, *на горбо́чку*, *на пра́знику*, *на верху́*, *в садку́*, *на ставку́*, *в со́ку*, *в шо́вку*, *в за́мку*, *на ґа́нку*, *в мо́зку*, *на ри́нку*, *в буди́нку*, *в поря́дку*, *в сму́тку*, *в пісо́чку*, *в раху́нку*, *на я́рмарку*, *в снїгу́*, *по знаку́*, *на даху́*, *по смаку́*, *на шляху́*, *на початку́*, *в холодку́* . . . І́менники з и́ньшим ви́звуком ма́ють пра́вильно *-ї* (*-і*), н. пр. *в дзю́бі*, *в но́сї*, *у Льво́ві*, *в зу́бі*, *в ро́тї*, *на го́рбі*, *в жо́лобі*, *на во́зї*, *на хрестї́*, *в млинї́*, *на Днїпрі́*, *в рукаві́*, *в хлїві́*, *на хвостї́*, *в животї́*, *на ріжнї́*, *в чо́ботї*, *в огоро́дї*, *на обі́дї*, *в пові́тї*, *на мо́стї*, *в гро́бі*, *в лї́сї*, *в сьві́тї*, *на столї́*, *на моро́зї*, *при по́дїлї*, *на по́хоронї*, *в су́дї*, *в те́кстї*, *в Ри́мі*, *в по́тї*, *в росо́лї*, *в по́пелї*, *на папе́рі*, *в о́цтї*, *в тестаме́нтї*, *в хара́ктері*, *в ра́зї*, *по го́лосї*, *на часї́*, *в снї* . . . , а́ле *на ле́дї* і *на леду́*, *на ме́дї* і *на меду́*, *в сте́пі* і *на степу́*.

Замі́сть 7-го відм. одн. стої́ть однак ча́сто 3-ий, особли́во у і́менників закі́нчених на *-о*, н. пр. *при Олекса́ндрови*, *при па́рохови*, *при па́нови*, *при бра́тови*, *о бу́зькови*, *при Шевче́нкови*, *на волоско́ви*, *при ба́тькови*, *Грицько́ви* . . . , а так лише́ *при та́тови*, *дї́дови*.[1])

Відм. 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. ма́ють одно́ закі́нченє *-и*; про засту́пство 4-го відм. 2-им гл. **113**, 1. 2.

З ви́їмкою поези́ї закі́нченє *-ове* приня́ло ся лише́ в сло́ві *пан* : *пано́ве* побіч *пани́*.

У де́яких слів подибуєть ся побі́ч пра́вильного закі́нченя закі́нченє *-а* для ви́разу узага́льненя, н. пр. *лїса́*, *сьвіта́*, *голоса́*, *оче-*

[1]) Закі́нченє *-у* прийми́ло ся від пнїв з ви́звуком на коро́тке *у*.

ретá, áкта (письма), *оскрúта, тестамéнта*. Окрíм тóго затямити трéба фóрму *брáтя* побíч *братú* [1]).

Відм. 2-ий мн. кінчи́ть ся прáвильно на *-ів*. Замíсть тóго подибує ся у тих іменників, що лишé в óдинині, для ви́разу індивідуалїзáциї, прибирáють нáросток *-ин*, дáвна фóрма без *-ів*, н. пр. *селя́н* (*селянúн*), *міщáн* (*міщанúн*), *Галичáн* (*Галичанúн*) . . ., áле тáкже *Болгáрів* побíч *Болгáр* (*Болгарúн*), *погáнів* побíч *погáн* (*поганúн*) . . ., а лишé *Сéрбів* (*Сербúн*), *Арáбів* (*Арабúн*). *Русин* задéржує нáросток *-ин* в мнóжині і длятóго і 2-ий відм. звучи́ть *Русинів*. І від слóва *чóбіт* є 2-ий відм. мн. лишé *чобíт*. Тáкже і инші іменники мóжуть без сéго закінченя обійти́ ся, коли́ із звя́зи з поперéднім слóвом досить я́сно, що мáє ся на дýмці 2-ий відм. іменника, н. пр. пять, шість *раз*, *пуд*, *аршúн* . . . пáра *черевúк* . . . *до сусі̂д*, *з яничáр* [2]).

В 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. приняли́ ся загáльно закінченя *-ам*, *-ами*, *-ах*. Однáк слóво *чóбіт* звучи́ть в сих відмінках: *чóботам* = *чобóтям*, *чобітьмú*, *чóботах* = *чобóтях*, а від слóва *брат* уживáєть ся побíч *братáм*, *-áми*, *-áх* тáкже *брáтям*, *-ями*, *-ях* [3]).

Коли́ ось так осьвідомимó ся з вели́кою ріжнорóдностию у відмінюваню тверди́х мýжеських іменників, то бáчимо, що ся відміна самá від сéбе розпадáє ся — після тóго, чи іменники мáють в 2-ім відм. одн. зак. *-а*, чи *-у*, в 5-ім відм. одн. *-е*, чи *-у*, а в 7-ім відм. одн. *-ї*, чи *-у* — на отсї підвідміни: 120.

А	Б	В	Г	Д
сусі̂да	рóзуму	козакá	кóника	домóньку
сусі̂де	рóзуме	козáче	кóнику	домóньку
сусі̂дї	рóзумі	козакý	кóнику	домóньку

Однáк і тим пóдїл на підвідміни ще не ви́черпаний, бо досить чáсто у однóго і тóго самóго іменника подибують ся, як ми бáчили, якрáз в сих відмінках побічні фóрми.

[1]) Закінченє *-а* (. . . ъ) взяте з 4-го відм. мн. Дáвнє зак. 1-го відм. *и*, що перед ним мусїли мягчи́ти ся шелестíвкý *к*, *г*, *х* на *ц*, *з*, *с*, чути ще хибá лиш в церкві, н. пр. *оучинници*. Тепéр кáжемо *ýченики*, т. зн. (колишнїй 4-ий відм. *оученикы*) став 1-им відм. — Закінченє *-ове* взяте від пнів з вíзвуком на корóтке *у*, а закінченє *-а* від серéдних іменників.

[2]) Закінченє *-ів* (*-овъ*) взяте від пнів з вíзвуком на корóтке *у*. Закінченє пнів з вíзвуком на корóтке *о* булó *ъ* (так як в 1-ім, а також і в 4-ім відм. одн.), і длятóго більше вирáзне і характеристи́чне *-ів* перемоглó.

[3]) Про дáвні закінченє в сих відмінках гл. 110.

121. **II-а відміна (мягка).**

	Однина.	Множина.
1.	о́лень	о́лені
2.	о́леня	о́ленїв
3.	о́леневи	о́леням
4.	о́леня	о́лені
5.	о́леню	о́лені
6.	о́ленем	о́ленями
7.	о́лені	о́ленях

Замітки до поодиноких відмінків.

122. Відм. 1-ий одн. кінчи́ть ся на мягку́ шелесті́вку *-ть*, *-дь*, *-сь*, *-зь*, *-ць*, *-ль*, *-нь*, на *-й*, *-р*, *-ч*, *-ж*, *-ш*, *-щ* і на *-ьо*[1]).

Як 1-ий відм. одн. кінчи́ть ся шелесті́вкою, то пень сло́ва му́сить ча́сто зміни́ти ся і звуча́ти ина́кше, нїж в и́ньших відмінках, бо 1) нера́з му́сить наступи́ти пере́звук іканє (*гвіздь — гво́здя*, *міль — мо́ля*, *слій — сло́я*, *гість — го́стя*, *рій — ро́я*, *мозі́ль — мозоля́*, *кіш — коша́*, *ніж — ножа́*, *кінь — коня́*, *гріш — гроша́*, *біль — бо́лю*, *лій — ло́ю*, *кукі́ль — куко́лю*, *напі́й — напо́ю*, *покі́й — поко́ю*, *спокі́й — споко́ю*, *гній — гно́ю*; *медві́дь — медве́дя*, *Андрі́й — Андре́я*, *гре́бінь — гре́беня*, *стре́мінь — стре́меня*, *ремі́нь — реме́ню*, *хміль — хме́лю*, *ячмі́нь — ячме́ню*, гл. **36**); 2) ча́сто в послїднім скла́дї появля́єть ся ді́йсно а́бо лише́ на о́ко вста́влене *о*, *е* (*ву́голь — ву́гля*, *ві́хоть — ві́хтя*, *ні́готь — ні́гтя*; *ло́коть — лі́ктя*, *дьо́готь — дьо́гтю*, *ого́нь*, *оге́нь — огню́*; *ду́рень — ду́рня*, *ди́шель — ди́шля*, *ште́мпель — ште́мпля*, *сї́чень — сї́чня*, *ся́жень — ся́жня*, *гости́нець — гости́нця*, *па́лець — па́льця*, *ко́вць — ко́йця*, *хло́пець — хло́пця*, *Нї́мець — Нї́мця*, *коре́ць — кірця́*, *коне́ць — кінця́*, *мураве́ль — мура́вля*, *корабе́ль — корабля́*, *щебе́ль — щебля́*, *краве́ць — кравця́*, *вдове́ць — вдівця́*, *шве́ць — шевця́*, *жнець — женця́*, *рове́ць — рівця́*, *оте́ць — отця́*, *вітця́*, *день — дня*, *пе́рець — пе́рцю*, *та́нець — та́нцю*, *ка́шель — ка́шлю*, *сма́лець — сма́льцю*, *терте́ць — тертцю́* . . ., гл. **34**); 3) де́коли шелестівки́ випада́ють (*ти́ждень — ти́жня*, *черне́ць — черця́*, *ченця́*, гл. **19**).

1) Ся відмі́на зложи́ла ся із коли́шнїх пнїв з ви́звуком *jo* і з му́жеських пнїв з ви́звуком на глуху́ голосі́вку ь, гл. **22**, **40**. В перева́жній ча́сти укр. мо́ви мягке́ коли́сь *рь* стве́рдло (порів. *мо́ре, косаре́м, косарі́*) і длято́го не тре́ба писа́ти *коса́рь* і т. п., помимо то́го, що гово́римо і пи́шемо косаря́, ли́царю.

Відм. 2-ий одн. кінчить ся почасти на *-я*, рідше на *-ю*, по *ч, ж, ш, щ* на *-а, -у*: *учителя, місяця, колодязя, пeня, приятеля, Антося, Юрія, соловія, аркуша, керманича, лицаря, лебедя, каміня, коріня, злодія, господаря, заяця, мужа, сторожа, цісаря, бідача, Федьковича, Шашкевича, писаря, короля, князя, мотиля, Івася, Одуся, пестія, ключа, меча, обруча, грушá, панича, колача, ткача, кушніря, кобзаря, школяря* . . ., але *кроксмалю, клею, олію, звичаю, обичаю, урожаю, мосяжу, гаю, чиншу, балю, жалю, кисілю, шпиталю, коровáю, краю, раю, борщу, дощу, отченашу, плачу, Дунаю* і *Дуная*. Порів. **119**. — *Господь* має 2-ий відм. *Господа*[1].

Відм. 3-ий одн. кінчить ся правильно на *-еви, -єви* (на Україні *-еві, -єві*): *учителеви, добродієви*. По *ч, ж, ш, щ* подибує ся декоди також після анальогії твердої відміни *-ови*, н. пр. *товаришови*. Лише *Господь* має 3-ий відм. *Господу* побіч *Господеви*. Про зак. *-еви* супроти *-ови* твердої відміни гл. **111** нотку.

Відм. 5-ий одн. кінчить ся на *-ю* (*у*), лише слова на *-ець*, оскілько у них уживає ся 5-ий відм., кінчать ся на *-че*, отже: *добродію, товаришу, лицарю, учителю, коню, Антосю, гостю, зятю, місяцю, паничу, краю* . . ., але *хлопче, молодче, шевче, отче*. Слово *Господь* має 5-ий відм. *Господи*[2].

В 6-ім відм. одн. є правильно закінчене *-ем, -єм*: *приятелем, краєм*. По *ч, ж, ш, щ* подибує ся декоди також після анальогії твердої відміни *-ом*, н. пр. *товаришом, паламарем?*

В 7-ім відм. одн. приняло ся в письменній мові закінчене твердої відміни *-ї* (*і*), побіч того уживає ся часом, особливо у іменників на *-й*, закінчене *-ю*; отже *в краю, раю, олію, по звичаю, о соловію, при добродію, -ії, в огні, -ю* . . . Однак вже досить часто заступає ся 7-ий відм. 3-им[3].

Закінченя відмінкові в множині *-ї* (*-і*), *-їв* (*-ів*), *-ям* (*-ам*), *-ями* (*-ами*), *-ях* (*-ах*) відповідають докладно закінченям твердої відміни. Лише в 2-ім відм. маємо в трох словах форми закінчені на *-ий*: *гостий, коний, гроший*. (Про такі форми як *пять сяжень*,

[1]) Про зак. *-я, -ю* порів. нотку 1 на стр. 67.

[2]) В формі *Господи* бачимо давний 5-ий відм. [illegible] з відзвуком на к.

[3]) Форми як *коні, в огні, с шиитями* і т. и. розвинули ся вправді після звукових законів зовсім правильно із давних форм (гл. нотку до **111**, пор. **27**), але в письменній мові загально не приняли ся

локо́т, *день* гл. **119**, стр. 69). В 6-ім відм. ма́ють два іменники осібну фо́рму: *кіньми*, *грішми* [1]).

123. І мягка́ відміна, пригля́нувши ся її зблизька, розпада́є ся власти́во на дві підвідміні, коли́ не зважа́ти на ще де́які побічні і осібні фо́рми.

	А	Б
Відм. 2-ий одн.	*-я* (*-а*)	*-ю* (*-у*)

2. Рід женський.

124. Відм. 5-ий о́дн. рідко коли́ заступа́є ся 1-им.

125. Відм. 7-ий о́дн. є все рівний 3-ому, так са́мо 5-ий і 4-ий мн. рівні 1-ому.

126. В 2-ім відм. мн. втиска́є ся ~~чим раз більше~~ закінченє му́жеських іменників на *-ів* (*-їв*), а то особли́во в отси́х раза́х:

1. Коли́ у фо́рми 2-ого відм. мн., добу́тої після взірця́ *си́ла* — *сил*, го́дїб ви́мовити шелестіво́к посу́нених у ви́звук, або тя́жко було́б ізза потрібного пе́резвуку розпізна́ти пень, то хвата́ємо ся у же́нських іменників закінче́ня *-ів* (*-їв*), н. пр. *ти́тлів*, *сту́днів* . . ., *о́сів*, *по́лів* . . .

2. Коли́ и́ньші відмінки мно́жини іменника же́нського ро́ду (особли́во іменника двоскла́дного) ма́ють на́голос на закінченю, то звича́йно вирівнуємо з ни́ми 2-ий відм., приклада́ючи до не́го закінченє *-ів* (*-їв*) з на́голосом, н. пр. *бабі́в*, *хаті́в*, *панні́в*, *стайнї́в* . . .

А́ле і без тих причи́н подибуєть ся чим раз частї́йше закінченє *-їв* (*-ів*), особли́во на Україні замість *-ий;* н. пр. *ко́ристїв*, *ко́стїв*, *по́вістїв*, *но́чів*, *рі́чів*. У іменників му́жеського ро́ду на *-а*, *-я* анальоґічне закінченє *-ів* (*-їв*) є звича́йне і зрозуміле.

127. Відм. 4-ий мн. заступа́є ся поде́куди у імен живи́х істо́т 2-им. Се дїєть ся пра́вильно у іменників му́жеського ро́ду, на *-а*, *-я*, н. пр. *калї́к*, *влади́к* (*-и́ків*), *розбиша́к* (*-а́ків*), *волоцю́г* (*-гів*), *пяни́ць* (*-ців*).

128. У іменників же́нських ма́ємо 3 відміні.

До І-ої відміни нале́жать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на **-а** (з ви́їмкою закінчених на *-ча*, *-жа*, *-ша*, *-ща*). Ся відміна назива́єть ся коро́тко відміна тверда́.

До ІІ-ої відміни нале́жать іменники, що в 1-ім відм. о́дн. кінча́ть ся на **-я**, а окрім то́го на *-ча*, *-жа*, *-ша*, *-ща* (гл. **23**): відміна мягка́.

[1]) Закінченє *-ї* відповіда́є да́вному ѧ, гл. **39**; закінченє *-ий* і *-ми* взя́те від пнів з ви́звуком на ь.

До III-ої відміни належать ті іменники женські, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на мягку шелестівку, а окрім того на *р, в* і на шиплячі *ч, ж, ш, щ*. Ся відміна з огляду на шелестівковий визвук 1-го відм. називаєть ся коротко відміна шелестівкова.

Іменники женські з прикметниковим виглядом відмінюють ся як прикметники.

Після I-ої і II-ої відміни женських іменників відмінюють ся также мужескі іменники на *-а, -я*.

I-а відміна (тверда). 129.

	Однина	Двійня	Множина
1.	сила	силї	сили
2.	сили	—	сил
3.	силї	—	силам
4.	силу	силї	сили
5.	сило	—	сили
6.	силою	—	силами
7.	силї	—	силах

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на *-а*, але побіч *церква, морква, горугва*, пишуть деколи *церков, морков, горугов*.[1] 130.

В 3-ім і 7-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. двійнї закінчене *-ї* мягчить попередну шелестівку: *к, г, х* переходять на *ць, зь, сь* (гл. **23, 24, 25**), н. пр. *лопатї, громадї, могилї, причинї, клясї, березї* . . .; *аптицї, нацї, пасїцї, смерецї, жінцї, бабцї, гречцї, доньцї, книжцї, копійцї, мисцї, подушцї, стежцї, лустцї* . . ., *шелузї, присязї, скарзї, зневазї, увазї, вазї, нозї* . . ., *вільсї, стрісї, мусї, пазусї, пачосї, дячисї, свекрусї* . . . В чужих словах *ґ* переходить на *дзь*: *фідзї* (*фіґа*).

Форми двійнї уживають ся досить правильно.

В 2-ім відм. мн. мусить пень часто звучати инакше, як в иньших відмінках, бо 1. нераз мусить наступити перезвук іканє (*шкіл — школа, ягід — ягода, робіт — робота, осіб — особа, підків — підкова, нір — нора, підлог — підлога, стоділ — стодола, кіз*

[1]) Відміна давних пнїв на *-а*, як бачимо, майже нїчого не змінила ся. До неї пристали ще также майже всї пнї на *-ы*, а форми, як *церков* (1-ий і 4-ий відм.), се останки сеї осібної відміни.

кози́, *пчіл* — *пчола́*, *гір* — *гора́*, *стіп* — *стопа́*, *свобі́д* — *свобода́*, *кіс* — *коса́*, *діб* — *доба́*, *кіп* — *копа́* . . ., *слї́з* — *слеза́* . . ., на́віть против пра́вила, а після анальо́ґії: *борі́д* — *борода́*, *борі́н* — *борона́*, *борі́зд* — *борозда́*, *сторі́н* — *сторона́*, *дорі́г* — *доро́га* . . ., *бері́з* — *бере́за*, *черід* — *череда́*, гл. **36**, **37**); 2. ча́сто в послї́днім складї́ появля́ єть ся дї́йсно а́бо лише́ на о́ко вста́влене *о*, *е* (*ві́гадок* — *ві́гадка*, *обі́цянок* — *обі́цянка*, *по́голосок* — *по́голоска*, *руса́лок* — *руса́лка*, *зіро́чок* — *зі́рочка*, *узде́чок* — *узде́чка*, *жіно́к* — *жі́нка*, *байо́к* — *ба́йка*, *тріс́ок* — *трі́ска*, *бочо́к* — *бо́чка*, *грушо́к* — *гру́шка*, *було́к* — *бу́лка*, *гадо́к* — *га́дка*, *дї́во́к* — *дї́вка*, *дійо́к* — *ді́йка*, *дїро́к* — *дї́рка*, *загадо́к* — *за́гадка*, *качо́к* — *ка́чка*, *книжо́к* — *кни́жка*, *коново́к* — *коно́вка*, *лаво́к* — *ла́вка*, *ластіво́к* — *ла́стівка*, *лялько́к* — *ля́лька*, *писано́к* — *пи́санка*, *подушо́к* — *по́душка*, *пяво́к* — *пя́вка*, *хусто́к* — *ху́стка*, *сорочо́к* — *соро́чка*, *яліво́к* — *я́лівка*, *книжочо́к* — *кни́жочка*, *шо́л* — *шла́*, *лусо́к* — *луска́*, *сосо́н*, *сосе́н* — *со́сна* . . ., *пере́л* — *пе́рла*, *ковде́р* — *ко́вдра*, *сесте́р* — *сестра́*, *міте́л* — *мітла́*, *коршем* — *коршма́*, гл. **34**); 3. в однім ра́зї шелесті́вка, що в и́ньших ві́дмінках му́сїла ви́пасти, перед вста́вленим *о* появля́єть ся: *дощо́к* = *дошо́к* — *до́шка*.

131. **II-а відміна (мягка).**

	Однина	Множина
1.	цари́ця	цари́цї
2.	цари́цї	цари́ць
3.	цари́цї	цари́цям
4.	цари́цю	цари́цї
5.	цари́це	цари́цї
6.	цари́цею	цари́цями
7.	цари́цї	цари́цях

Замітки до поодиноких відмінків.

132. Відм. 1-ий одн. кінчи́ть ся на *-я*, *-ча*, *-жа*, *-ша*, *-ща*, лиш побіч *па́ня* ужива́єть ся та́кже в 1-ім і 5-ім відм. фо́рма *па́нї*.

Відм. 2-ий, 3-ий і 7-ий одн., а так са́мо 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. свое́ю фо́рмою завсї́ди собі́ рі́вні.[1])

[1]) В 3-ім і 7-ім відм. одн. приняло́ ся в письме́нній мо́ві закі́нчене твердо́ї відмі́ни *-ї (-і)*. Фо́рми *на землі́*, *с жме́ни* і т. п. розвину́ли ся впра́вдї із да́вних форм (гл. но́тку до **111**, пор. **27**) зо́всїм пра́вильно, а́ле в письме́нній мо́ві зага́льно не приняли́ ся.

Відм. 5-ий одн. кінчи́ть ся у де́яких здрібнілих іменників на *-ю*: *Фе́ню, бабуню, Ка́сю, бабусю, панунцю* . . .

В 2-ім відм. мн. ма́ло в сїй відміні бува́є таки́х змін, які ми ба́чили в твердій відміні: 1. *яблінь — яблоня, зір — зоря*; 2. *кухо́нь — ку́хня, суко́нь — су́кня, брехо́нь — брехня́*; *чапе́ль — ча́пля, картофе́ль — карто́фля, конопе́ль — коно́пля, капе́ль — ка́пля, више́нь — ви́шня, черешéнь — чере́шня, пісе́нь — пі́сня, шабе́ль — ша́бля, ове́ць — вівця́, земе́ль — земля́*; за те дале́ко частїйше ужива́сть ся тут фо́рма на *-їв*: *люшнїв — люшня, мушлїв — мушля, стайнїв — ста́йня, касарнїв — каса́рня, лїхтарнїв — лїхта́рня*.

Іменник *свиня́* ма́є в 2-ім відм. мн. *свиней*, а в 6-ім відм. *свиньми́*.

III-а відміна (шелестівкова). 133.

	Однина	Множина
1.	часть	ча́сти
2.	ча́сти	ча́стий
3.	ча́сти	ча́стям
4.	часть	ча́сти
5.	ча́сте	ча́сти
6.	ча́стию, ча́стю	ча́стями
7.	ча́сти	ча́стях

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчи́ть ся на мягку́ шелестівку *-ть, -дь, -сь, -зь, -ль, -нь*, на шипя́чі *-ч, -ж, -ш, -щ*, одно́ сло́во на *-р* (*твар*), а два на *-в* (*кров, любов — люби*). Осібнико́м стоїть сло́во *мати*.[1] 134.

В 1-ім відм. одн. ба́чимо пере́звук ікане: *кість — кости, вісь — оси, сіль — соли, ніч — ночи, північ — півночи, неміч — немочи, поміч — помочи, злість — злости, мудрість — мудрости, пакість — пакости, пильність — пильности, старість — старости, ширість — ширости . . .*; *купіль — купели, осінь — осени, постіль — постели, студінь — студени, обіж — обежи, піч — печи*. Пере́звук ікане появля́єть ся та́кже в 6-ім відм.,

[1] В сїй відміні бачимо давні же́нські пнї на -ь, що їх відміна досить чисто зберегла ся, лиш в 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. мн. перемогла анальоґія же́нських пнів на -а. Сло́во *кров* належало колись до пнів на -ы, а *мати* ще й доси зберегло́ почасти свою давну шелестівкову відміну.

колй хто уживáє корóтшого закінченя *-ю: сільѳ, сіллю, нічю, вáртістю ...*

Відм. 5-ий, як се самó собóю я́сно, дýже рідко в сїй відміні уживáєть ся, от хибá *Рýсе, смéртє.*[1])

В 6-ім відм. одн. словá *кров* і *любóв* звучáть *крóвю, любóвю,* áбо тáкже *крóвію, любóвію.*

В відм. 2-ім, 3-ім, 7-ім одн. і в 1-ім, 4-ім, 5-ім мн. уживáють, особли́во по шипя́чих шелестівкáх, закінченя *-і: рíчі, нóчі, пéчі, пóдорожі, ми́ші, прйгорщі.*

В 6-ім відм. мн. слóво *грудь*, якé зрéштою уживáє ся більше в мнóжині, мáє фóрму *грудьмй.*

Трóхи инáкше відмінюєть ся слóво *мáти: мáти, мáтери, мáтері, мáтїр, мáти, мáтерю, мáтері;* в мнóжинї се слóво дýже рідко колй уживáєть ся (*мáтері* áбо *матерí, мáтерий* áбо *мáтерів*).

3. Рід середний.

135. Відм. 4-ий і 5-ий у всїх числáх рівні 1-ому.

136. У іменників серéдних мáємо 3 відміні.

До I-ої відміни налéжать іменники, що в 1-ім відм. óдн. кінчáть ся на **-о**. Ся відміна називáєть ся корóтко відміна твердá.

До II-ої відміни налéжать іменники, що в 1-ім відм. óдн. кінчáть ся на **-е**, **-є**: відміна мягкá.

До III-ої відміни налéжать іменники серéдні, закінчені в 1-ім відм. óдн. на такé **-я** (**-а**), що повстáло із *ен* або *ент* (гл. **30** і **39**). В йньших відмінках появля́є ся пóвна фóрма пня із шелестівкóвим вйзвуком; з óгляду на се та відміна називáєть ся корóтко відміна шелестівкóва.

Іменники серéдні з прикметникóвим вйглядом відмінюють ся як прикмéтники.

137. **I-а відміна (тверда).**

	Однина	Двійня	Множина
1. 4. 5.	тíло	тíлї	тíла
2.	тíла		тíл
3.	тíлу		тíлам
6.	тíлом		тíлами
7.	тíлї		тíлах

[1]) Закінченє *-е* поясню́єть ся з анальóгії до мягкйх жéнських іменників.

Замітки до поодиноких відмінків.

В 3-ім відм. одн. уживає́ть ся вже та́кже де́коли закінчене му́жеських іменників *-ови*: *лі́сови = лі́су, дитяткови, містови* . . . 138.

В 7-ім відм. одн., в 1-ім і 4-ім відм. двійні закінчене *-ї* мягчить попере́дну шелестівку; *к, г* перехо́дять на *ц, з* (гл. **23, 24, 25**), н. пр. *оцї* (*о́ко*), *узї* (*ухо*), *яблоцї* (*яблоко*), *молочцї* (*молочко́*), *лїсї = лі́су*, а́ле якра́з длятого, щобй оминути таку́ зміну пня, приняло́ ся у іменників на *-ко, -го*, особливо з попереду́щою шелестівкою, в 7-ім відм. ра́дше закінчене 3-го відм.: *по прізвиську, в війську, на ліжку, в ушку, по яблочку, в місто́чку, на серде́ньку, на плечку*.

В 2-ім відм. мн. досить рідко подибуєть ся пере́звук ікане: *слів — сло́во, дібр — добро́, колїс — ко́лесо, сїл, сел — село́*; а та́кже против пра́вила після анальо́гії *долїт — долото́*. За те частійше стріча́ємо вста́влене *о, е*: *волоко́н — волокно́, віко́н — вікно́, ячо́к — ячко́, курято́к — курятко, ліжок — ліжко, яблочок — яблочко, теля́ток — теля́тко, зе́рняток — зе́рнятко*; *коро́мисел — коро́мисло, зере́н — зе́рно, крісе́л — крі́сло, стебе́л — стебло́, весе́л — весло́, перевесе́л — перевесло́, ведер — відро́, ребе́р — ребро́, шатер — шатро́, сїде́л — сїдло́, ремесе́л — ремесло́, чисе́л — число́*. Зре́штою і сюди втискає ся вже закінчене му́жеських іменників *-ів*, а сприя́ють сему ті самі обста́вини, що у іменників же́ньских, н. пр. *болітців, болотів, ділів, бідів, тїлів, письмів*.

В 6-ім відм. мн. подибуєть ся до *крилами* побічна фо́рма *крильми́*.

До се́ї відміни нале́жать ще та́кже слова́ *чудо, не́бо, о́ко, у́хо*[1]), а відмі́нюють ся вони́ так:

чу́до, *чу́да* . . . мн. { *чуда, чуд, чудам* . . . ., *чудеса, чудес* . . . ;

не́бо, *не́ба* . . . мн. { *неба, неб* . . . ., *небеса́, небе́с* . . . ;

о́ко (в голові), *о́ка, -у* . . . ., мн. *очи = очі, очий, очам, очама = очами, очах* . . . ;

у́хо (в голові), *уха, -у* . . . . мн. { *уха, ух, ухам, ухами, ухах*, *уши, уший, ушам, ушама = ушами, ушах*.

[1]) Сї слова́ належали колись до шелестівко́вих пнів з кінзвуком на *с*. Про се сьвідчать ще такі фо́рми як *небе́с, чуде́с* і т. д. Форми *очи = очі, уши* . . є давна двійня, яка доповнила ся формами кінцями з множини: *очий, уший, оча́м, ушам, оча́х, ушах*, а також побічними формами до *очима, ушима* — *очами, ушами*.

139. **II-а відміна (мягка).**

	Однина		Множина	
1. 4. 5.	по́ле	опові́данє	поля́	опові́даня
2.	по́ля	опові́даня	піль	опові́дань
3.	по́лю	опові́даню	поля́м	опові́даням
6.	по́лем	опові́данєм	поля́ми	опові́данями
7.	по́лї, -ю	опові́даню, -ї	поля́х	опові́данях

Замітки до поодиноких відмінків.

140. Відм. 1-ий одн. кінчи́ть ся на *-е*, *-є*. Іменники закінчені на *-є* і де́які на *-че*, *-же*, *-ше* утво́рені а́бо від дїєприкмє́тників а́бо від імє́н (іменники збірні), а́бо від імє́н в сполу́цї з прии́менником, н. пр. *пи́санє*, *поя́сненє*, *житє́*, *знанє́*, *убранє́*, *значі́нє*, *пано́ванє* . . ., *воло́сє*, *камі́нє*, *зї́лє*, *коло́сє*, *ли́стє*, *насї́нє*, *щя́стє*, *пі́рє*, *збі́же*, *кло́че* . . ., *піднебі́нє*, *підгі́рє*, *підда́ше*, *пору́че* . . . У всїх тих іменників поди́буємо, особли́во на Украї́нї, в 1-ім відм. одн. замість *-є* (*-е*) закінченє *-я* (*-а*) після анальо́гії 1-го відм. іменників *ягня́*, *лоша́* і т. д. Перед сим *-я* (*-а*) здво́юють ся ще та́кже поєди́нчі шелестівки́ *т*, *д*, *с*, *з*, *л*, *н*, *ч*, *ж*, *ш*, н. пр. *життя́*, *безві́ддя*, *ко́лосся*, *насї́ння*, *зї́лля*, *кло́чча*, *збі́жжа*, *підда́шша* . . . Се *-я* (*-а*) задє́ржуєть ся зам. *-є* (*-е*) і в закінченю 6-го відм. *-ям* (*-ам*). Від іменників, утво́рених сим на́ростком, відріжня́ють ся и́ньші іменники, як *по́ле*, *во́ле*, *мо́ре*, *го́ре*, *віче́*, *пополу́дне* і іменники на *-це* і *-ище*, як *со́нце*, *се́рце*, *яйце́*, *мі́сце*, *крильце́*, *деревце́* . . ., *топори́ще*, *сокро́вище*, *багни́ще*, *обі́йще*.[1])

В 7-ім відм. одн. приняло́ ся закінченє твердо́ї відмі́ни *-ї*[2]), та доси́ть ча́сто заступа́єть ся 7-ий відм. 3-им (*-ю*).

В 2-ім відм. мн. стріча́ємо лиш в однім сло́вї перє́звук іканє (*піль* — *по́ле*), пра́вильно вста́влене *е* в слова́х закінчених на *-це*: *крилє́ць* — *крильце́*, *яє́ць* — *яйце́*, *деревє́ць* — *деревце́*, *веретє́нець* — *веретє́нце* . . ., одна́к *мі́сць* — *мі́сце*, *серць*, *сердє́ць* — *се́рце*, а від сло́ва *со́нце*, що в мно́жинї ду́же рі́дко коли́ ужива́єть ся, мо́жна сказа́ти *сонць* а́бо *со́нцїв*. Закінченє *-їв* (*-ів*) і тут вже прийма́єть ся, н. пр. *кри́льцїв*, *мо́рів*, *прислі́вїв* (*прислі́вє*), *обі́йстїв* (*обі́йстє*).

Сло́во *плече́* відмі́нюєть ся в мно́жинї: *пле́чі* (*пле́чи*), *плечи́й*, *плеча́м*, *плечи́ма*, *плеча́х*.

---

[1]) На́росток *-є* був пе́рвісно *-ьje*, тим і поя́снюєть ся здво́єнє шелестіво́к; закінченє *-е* похо́дить від *-je*. Про *ле*, *не*, *ре*, *це* із лє, рє, нє, цє гл. 27.

[2]) Фо́рми *на по́ли*, *в се́рци* і т. п. розвину́ли ся впра́вдї після звукови́х зако́нів зо́всїм пра́вильно із да́вних форм (Гл. но́тку до **111**, пор. **27**), а́ле в письмє́нній мо́ві витиска́ють їх чим раз більше з ужи́ваня наве́дені ви́сше фо́рми анальогі́чні.

III-а відміна (шелестівкова).

	Однина	Множина
1. 4. 5.	ягня́	ягня́та
2.	ягня́ти	ягня́т
3.	ягня́ти, -я́тї	ягня́там
6.	ягня́м	ягня́тами
7.	ягня́ти, -я́тї	ягня́тах

141.

Замітки до поодиноких відмінків.

Ві́дм. 1-ий о́дн. кінчи́ть ся на таке́ *-я* (*-а*), що повста́ло із *ен* або *ент* (гл. **39**), н. пр. *горня́, гуся́, дитя́, збаня́, порося́, теля́, кача́* . . . В і́ньших ві́дмінках появля́є ся по́вна фо́рма пня з шелестівко́вим ви́звуком. 142.

Ві́дм. 6-ий о́дн. тво́рить ся вже з 1-ого ві́дм.: *-ям* (*-ам*) замість *-ятем* (*-атем*), *-енем*.

Перехо́дять звільна до і́ньших відмі́н:

імя́ { *імя, імю, імя́м,* мн. *імя, іме́н, імям* . . ., *імени, -нї, -нем,* *імена́,* *імена́м* . . .

сімя, *сїмя, сїмю,* мн. *сїмя, сїме́н, сїмям* . . .,

тімя, *тїмя, -ю, -ям, -ю,* мн. *тїмя, -їв* . . .

4. Іменники без однини.

Відмі́ни і́менників без о́днини не відрі́жняють ся нї́чим від наве́дених відмі́н звича́йних і́менників в мно́жинї: 143.

вя́зи (*вязів, -ам* . . .), *Бро́ди, о́труби, па́чоси, сло́ди, шарава́ри, обжі́нки, стра́пки, окуля́ри, штани́, крупи́, ріжки́* . . .

роди́телї (*роди́телїв, -ям* . . .), *шу́нцї* . . ., *дрі́жджі, но́ші, ро́дичі, мі́соші, святоші, ли́троші* . . ., *манівцї, клі́щі* . . .

граблї (*грабе́ль* і *граблї́в*), *Чернівцї* (*Черні́вець* і *Чернівцї́в*).

уроди́ни (*уроди́н, -и́нам* . . .), *Бережа́ни, імени́ни, хрести́ни, сутінки* . . .; **хоро́ми** (*хорі́м*); **по́минки** (*по́минок*), *жмички* . . .,

віжки́, *телїжки́, діточки́* . . .

но́жиці (*но́жиць, -цям* . . .), *мясни́цї* . . . **спо́днї** (*спо́день*) . . ., **вії** (*вій* = *віїв, віям*), *помиї* . . .

лю́ди (*людей, людям, людьми́, людях*).

гу́си (*гусе́й, гусям, гусьми́, гусях*), *діти, кури* (*курми́*), *сани, сїни*.

двері = *двери* (*дверий, дверям, дверми* = *дверима, дверях* = *дверех*);

крижі (*крижів* = *крижий, крижам, -ами, -ах*);

ви́ла (*вил, ви́лам*), *ноженя́та, оченя́та, рученя́та, санча́та* . . ., **дрова́** (*дров, дрова́м*), *уста́*, **воро́та́** (*ворі́т, воро́там = -ям, воро́тами = ворі́тьми́*), **жо́рна** (*жоре́н = жо́рнів*), *ясла, ясна* . . ., **щу́дла** (*щу́длів*).

5. Іменники невідмінні.

144. Не відмі́нюють ся: *алилу́я, а́мінь, любі́мене, незабу́дь, незнати́що, пів* . . ., на́зви букв і де́які чужі́ імена́ вла́сні (гл. **147**).

145. Лише́ в одні́й фо́рмі відмінко́вій ужива́ють ся: *часо́к* (на часо́к), *глубі́нь, дра́ла* (да́ти дра́ла), *ро́бом* (таки́м ро́бом), *ві́дома* (без мо́го ві́дома), *впи́ну* (без впи́ну), *горне́ць* (відм. 1-ий і 4-ий), *обинякі́в* (без обинякі́в), *перекі́р* (на перекі́р) . . .

Гл. та́кже **65**: *вон, живце́м, зи́зом, мо́вчки, пі́шки* . . .

6. Чужі імена власні.

146. Чужі́ (не слов'я́нські) імена́ вла́сні, котри́х закі́нченє ма́є ру́ський вид або є зру́щене, відмі́нюємо на ру́ський лад, н. пр.:

Це́зар, *Це́зара, -ови* . . ., *Ба́йрон, Брі́кнер, Бурбо́н, Вольте́р, Гоме́р, Дон-Кішо́т, Зевс, Опіц, Расі́н, Свіфт, Сокра́т, Ці́церон, Шекспі́р, Ші́ллєр, *Шту́арт* . . .

Пешт, *з Пе́шту, в Пе́шті* . . .

Ле́сінґ, *Ле́сінґа, -ови, -а, -у* . . .

Ґрац, *з Ґра́цу, в Ґра́цу* . . .

Корне́ль, *Корне́ля, -еви* . . ., *Верґі́ль, Ге́ґель* (*Ге́ґля*), *Лі́вій* (*Лі́вія, -єви*), *Верґі́лій, Ові́дій* . . .

Петра́рка, *Петра́рки, -ці* . . .

Ді́ма́, *Ді́ми, Ді́мі* . . .

Тоска́на, *Тоска́ни, -ї* . . ., *Теми́да* . . .

Тро́я, *Тро́ї* . . .

Брета́нь, *Брета́ни* . . .

Маро́кко, *Маро́кка, -у* . . .

Ате́ни, *з Ате́н* . . .

147. Імена́ вла́сні, котрі́ задля сво́го ви́ду не надають ся до жа́дної відмі́ни відповідно́ї для ї́х ро́ду, або відмі́нюємо пі́сля тако́ї відмі́ни, до яко́ї мо́жна найлі́пше ї́х пристосува́ти, н. пр.:

Христо́с, *Христа́, -ови* . . .

Доде́, *Доде́та, -ови* . . ., *Беранже́, Беранже́ра, -ови* . . .

Манцоні, *Манцонія, -єви* . . ., *Бокачіо*, *Бокачія, -єви* . . .,
Ґете, *Ґетою, -ому* . . ., *Данте*, *Дантою* або *Данта* . . .,
або зовсїм не відмінюємо, н. пр.:
Анжу, *Сарду* . . .

II. ПРИКМЕТНИКИ.

Прикме́тники ма́ють в о́динї три ро́ди; в мно́жинї не відріжня́ємо ро́дів. 148.

Відм. 4-ий о́дн. і мн. рівна́є ся в му́жеськім ро́дї (де́коли та́кже і в же́ нськім, гл. **127**) 2-ому або 1-ому після тих сами́х пра́вил, що по́дані для іменників (гл. **113**). 149.

Відм. 5-ий рівна́є ся 1-ому. 150.

Замість 7-ого відм. в о́динї му́жеського і сере́днього ро́ду мо́же стоя́ти та́кже 3-ий. 151.

У прикме́тників відріжня́ємо 2 відмінї: 152.

До I-ої відміни нале́жать ті прикме́тники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на *-ий, -а, -е, -ин, -ина, -ине, -ів, -ова, -ове, -їв, -єва, -єве*. Ся відміна назива́єть ся коро́тко відміна тверда́.

До II-ої відміни нале́жать ті прикме́тники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на *-їй, -я, -є*: відміна мягка́.

Сюди́ нале́жать та́кже іменники всіх трох ро́дів з прикметниковим ви́глядом.

I-а відміна (тверда).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.
1. 5.	до́брий	до́бра	до́бре	до́брі
2.	до́брого	до́брої	до́брого	до́брих
3.	до́брому	до́брій	до́брому	до́брим
4.	до́брий, -ого	до́бру	до́бре	до́брі, -их
6.	до́брим	до́брою	до́брим	до́брими
7.	до́брім	до́брій	до́брім	до́брих

153.

Замітки.

Побіч *до́бра, до́бру, до́бре, до́брі* є та́кже повнійші фо́рми *до́брая, до́брую, до́бреє, до́брії.*[1]) 154.

[1] Теперішня прикметникова відміна повстала з давної зложеної відміни прикме́тників, де до іменнико́вих форм прикметника прилучували ся форми займенника и, я, є, що в тій тісній сполуцї мав значінє родівника, н. пр. добраѥго, доброуѥмоу . . . Видно його ще виразно в повнійших формах добрая, добрую. Згодом із зложених форм повстали одностайні форми таким способом, що із форм займеннико́вих зробили ся закінченя, які, як всї иньші закінченя, додавали ся вже не до відмінко́вої форми прикметника, а до пня

В поезиї прикметники, наведені **157**, 1. 2. можуть уживати ся невідмінно, н. пр. *сив* діброва, *молод* головочку, в *зелен* муравонці, *сив* соколята.

II-а відміна (мягка).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.
155. 1. 5.	баранїй	бараня	баранє	баранї
2.	баранього	бараньої	баранього	баранїх
3.	бараньому	баранїй	бараньому	баранїм
4.	баранїй, -нього	бараню	баранє	баранї, -їх
6.	баранїм	бараньою	баранїм	баранїми
7.	баранїм	баранїй	баранїм	баранїх

Замітки.

156. Побіч *бараня*, *бараню*, *баранє*, *баранї* є також повнїйші форми *бараняя*, *баранюю*, *баранєє*, *баранїї*.[1])

Сюди належать такі прикметники, як *гусїй*, *песїй*, *синїй*, *господнїй*, *їхнїй*, а також прикметники на *-нїй*, *-шнїй*, утворені від таких імен і частиць, що означають місце або час, н. пр. *верхнїй*, *спіднїй*, *вечірнїй* . . ., *горішнїй*, *долїшнїй*, *теперішнїй* . . ., однак сї послїднї прикметники на *-нїй*, *-шнїй* часто мають форми після твердої відміни: *-ний*, *-шний*.

Останки іменникової відміни.

157. Крім властивої прикметникової відміни маємо ще останки іменникової відміни прикметників:

1. відм. 1-ий одн. муж. роду декотрих прикметників як *бабин*, *братів*, *жаден* . . .;

2. той самий відмінок декотрих иньших прикметників, що мають попри тім також прикметникову форму, як: *богат*, богатий; *велик*, -кий; *винен*, винний; *виноват*, -тий; *ворон*, вороний; *всяк*, -кий; *голоден*, голодний; *господень*, господнїй; *готов*, -вий; *дивен*, дивний; *дрібен*, дрібний; *жив*, живий; *здоров*, -вий; *зелен*, зелений; *ласкав*, -авий; *молод*, молодий; *немощен*, немічний; *повен*, повний; *сьвідім*, сьвідомий; *сив*, сивий; *стар*, старий; *щаслив*, -вий; *ясен*, ясний . . .;

---

[1]) Теперішнї форми *-нього*, *-ньому*, *-ньої*, *-ньою* звучали колись *-него*, *-нему*, *-неї*, *-нею*. Анальоґія твердих прикметників перемогла: як *добрий*, *-рого*, так *синїй*, *синього*.

3. уживаний лише в 1-ім відм. і лише присудково (в значінню часу минувшого) дієприкметник на *-в, -ла, -ло,* мн. *-ли,* як *читав, читала, читало, читали, пішов, пік* (гл. 30, 7) . . ., порів. зрештою *гнилий, умерлий* . . ., що перейшли вже зовсім до прикметників;

4. прикметники присудкові (уживані лише в 1-ім відм.): *варт, варта, -о, -і, годен, годна, -о, -і, повинен, повинна, -о, -і, рад, рада, -о, -і, спасен, терпен*;

5. прикметники середного роду на *-о,* що уживають ся як прислівники і невідмінні присудки, побіч котрих почасти є а почасти нема правильних прикметникових форм, н. пр *богато* (много), богатий (не бідний); *видно,* видний; *вільно,* -ний; *вогко,* вохкий; *мірно,* -ний; *далеко,* -кий; *мало* (не много), малий (не великий); *мягко,* мягкий; *мокро,* -ий; *несказано,* -ний; *позволено,* -ний; *рідко,* рідкий; *сказано* (-ний); *студено,* -ний; *темно,* -ний; *тепло,* -лий; *тяжко,* тяжкий; *холодно,* холодний; *чорно,* -ний; *ясно,* -ний . . .; *видко, дивно, много, повинно, часто, чутно* . . .;

6. поодинокі форми, як: *з часта, з тільна, з рідка, з осібна, за молоду* (*змолоду*), *помалу, по руськи, по німецьки, по майстерськи* . . . Сюди належить також форма *велиї-* в *по велиїдні.* В поезиї подибують ся ще також иньші такі форми, н. пр. *вдовина сина, пшенична хліба.*

158. I у іменників з прикметниковим виглядом є форми іменникові. Так мужеські імена власні на *-ов, -ів, -їв* відмінюють ся н. пр.:

Глібов, *Глібова, -у, -им, -і; -и, -их* . . .
Костомарів, *Костомарова, -у, -им, -і; -и, -их* . . .

Женські іменники особові на *-івна, -ївна* мають побіч звичайних прикметникових форм також ще і форми іменникові: *царівна, царівни, царівні, царівну, царівно* . . ., а в мн. *царівни, -вен* (*-вних*), *-ам* . . .

У середних іменників з прикметниковим виглядом подибують ся також такі іменникові форми, як *в Жабю* (*Жабє*), *з Княжи* (*Княже*).

III. ЗАІМЕННИКИ.

159. Заіменники уживають ся почасти іменниково, н. пр. *я, хто,* почасти прикметниково, н. пр. *той, та, те, такий, така, таке*; і богато частиць навязує ся своїм значінєм до заіменників, н. пр. *де, коли, там, тут, так.*

160. Заіменник **особо́вий** вка́зує або на осо́бу, котра́ гово́рить (пе́рша осо́ба: *я*), або на осо́бу, до котро́ї гово́рить ся (дру́га осо́ба: *ти*); і заіменник *він* мо́жна уважа́ти за заіменник особо́вий, оскі́лько *він* слу́жить до озна́ченя то́ї осо́би, про котру́ гово́рить ся (тре́та осо́ба). *Ми* означа́є: *я* і *ти*, *я* і *ви*, або: *я* і *він*, *я* і *вона́*, *я* і *вони́*; *ви* означа́є: *ти* і *ти*, *ти* і *ви*, *ти* і *він*, *ти* і *вона́*, *ти* і *вони́*.

161. Заіменник **зворо́тний** (*себе́*, *ся*) не розріжня́є ро́дів, так са́мо як і заіменник особо́вий для 1-ої і 2-ої осо́би. Сей заіменник слу́жить та́кже для озна́ченя **взаї́мности** (т. зн. виража́є: оди́н одно́го, оди́н дру́гого, оди́н одну́, оди́н одно́му і т. д.), н. пр.: *Обидва політику́ють ся, подару́нками обсила́ють ся, а ни́шком оди́н на одно́го чи́гають.*

162. Заіменник **присво́йний** для 3-ої осо́би (*свій*) не нале́жить до заіменника *він*, але до заіменника зворо́тного (*себе́*), і проте́ не мо́жна ви́разити ро́ду посіда́теля. *Брат забу́в свою́ кни́жку*, так са́мо: *Сестра́ забу́ла свою́ кни́жку.* (В німе́цькій мо́ві виража́є ся рід посіда́теля: sein Buch, ihr Buch). До мно́жини *вони́*, *ї́х* утвори́ло ся *ї́хнїй.*

163. Заіменники зворо́тний і присво́йний в 3-ій осо́бі ужива́ють ся для всїх трох осіб; вони́ вка́зують на підмет. Н. пр.: *боро́ню ся, боро́ниш ся, купі́ть собі́ кни́жку, ма́вмо ножі́ з собо́ю, диви́ ся в свою́ кни́жку, диві́ть ся в свої́ книжки́.*

164. Заіменники **указо́ві**, **пита́йні**, **відно́сні** і **неозна́чені** є неособо́ві. У заіменника *хто* нема́ ро́ду же́нського, нї мно́жини.

165. Відм. 4-ий о́дн. і мн. прикметнико́вих заіменників рівна́є ся в му́жеськім ро́дї (де́коли та́кже в же́нськім, гл. **127**) 2-ому або 1-ому після тих сами́х пра́вил, що по́дані для іменників (гл. **113**).

166. Замість 7-ого ві́дм. о́дн. му́ж. і сере́д. ро́ду заіменників прикметнико́вих мо́же стоя́ти та́кже 3-ий (гл. **151**).

I. Заіменники особові.

167.

я	ти	він	вона́ (она)	воно́ (оно)
мене́	тебе́	єго́, його́	еї́ (її́)	єго́, його́
мені́	тобі́	єму́, йому́	ї́й, еї́ (її́)	єму́, йому́
мене́	тебе́	єго́, його́	еї́ (її́)	єго́, його́
я	ти	—	—	—
мно́ю	тобо́ю	ним	не́ю	ним

мені́	тобі	нїм	нїй	нїм
ми	ви		вони́	
нас	вас		їх	
нам	вам		їм	
нас	вас		їх	
ми	ви		—	
на́ми	ва́ми		ни́ми	
нас	вас		них	

На Украї́ні ужива́ють та́кже замі́сть *ним, ни́ми, них* форм *ім, і́ми, їх*[1]).

По прімі́нниках ка́жемо звича́йно:
него́ (ньо́го), нему́ (ньо́му), неї́, ній = неї́, неї́ (ню), них, ним, них
замість:
єго́, єму́, єї́, єї́ (їю), єї́, їх, їм, їх;
але очиви́дно лише́ н. пр.: *до єго́ ба́тька* (до ба́тька єго́), *не по їх* (по га́дці не́ні) *були́ ся па́ра*.

2. Заіменник зворотний.

Ві́дм. 1-ого нема́. 168.
себе́, *собі́, себе́, собо́ю, собі́*.

Колй 4-ий відм. *себе́* опира́є ся на попере́днє сло́во, ка́жемо замість не́го *ся*. До дїєсло́ва мо́жна замість *ся* долучи́ти лише́ *сь*: *Як ся ма́єш? До́бре ма́юсь*.

3. Заіменники присвойні.

мій	моя́	моє́	мої́	169.
мо́го (моє́го, мойо́го)	мої́, моє́ї	мо́го (моє́го, мойо́го)	мої́х
мо́му (моє́му, мойо́му)	мої́й	мо́му (моє́му, мойо́му)	мої́м
мій, мо́го	мою́	моє́	мої́, мої́х
мій	моя́	моє́	мої́
мої́м	моє́ю	мої́м	мої́ми
мої́м	мої́й	мої́м	мої́х

Так са́мо відмі́нюють ся *твій* і *свій*[2]).

наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шого	на́шої	на́шого	на́ших
на́шому	на́шій	на́шому	на́шим
наш, на́шого	на́шу	на́ше	на́ші, на́ших

[1]) Фо́рми *йо́го, йому́* пішли́ після анальо́ґії *того́, тому́*.

[2]) Ужи́вані де́куди фо́рми *мойо́го, мойо́му, твойо́го* . . . поя́снюють ся з анальо́ґії до відміни прикметників.

наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шим	на́шою	на́шим	на́шими
на́шім	на́шій	на́шім	на́ших

Так са́мо відмі́нює ся *ваш*[1]); *ї́хній* відмі́нюєть ся як прикме́тники.

4. Заіменники указові.

170. Про заіменник указо́вий *він*, що ужива́є ся лише́ іменнико́во, гл. **167**:

той	та	то, те	ті
то́го́	то́ї	то́го́	тих
то́му́	тій	то́му́	тим
той, то́го	ту	то, те	ті, тих
—	—	—	—
тим	то́ю	тим	ти́ми
тім	тій	тім	тих

Побіч *та, ту, те, ті* є та́кже повні́йші (анальо́ґічні до прикме́тників) фо́рми *та́я, ту́ю, те́є, ті́ї.*

На Украї́ні ужива́ють замість *то́ї, то́ю* форм *ті́єї, ті́єю.*

Так са́мо тво́рять *таммо́й, тамма́, таммо́, оттой, -а́, -о́, тот, тота́, тото́* і *таммо́т, таммота́, таммото́* дру́гі відмінки: *таммо́ю, таммо́ї, таммо́му* . . .; зре́штою оба́ заіменники *тот* і *таммо́т* ужива́ють ся майже́ лише́ в 1-ім відм. і в мно́жині.

сей	ся	се	сї
се́го́	се́ї	се́го́	сих
се́му́	сїй	се́му́	сим
сей, се́го́	сю	се	сї, сих
—	—	—	—
сим	се́ю	сим	си́ми
сїм	сїй	сїм	сих

Фо́рми *сьо́го́, сьо́му́, цьо́го́* і т. д. замість *се́го́, се́му́* є анальо́ґічні до *то́го, то́му*; замість *се́ї, се́ю* пишуть на Украї́ні *ці́єї, ці́єю.*

Так са́мо відмі́нює ся заіменник *отсе́й, отся́, отсе́* (*цей, ця, це*); заіменник *сесь, сеся́, сесе́*, мн. *се́сї*, ужива́є ся майже́ тілько в 1-ім відм. і в мно́жині.

171. *Такий, оттакий, сякий* відмінюють ся так як прикме́тники; так са́мо і *самий*, іно́ що в 1-ім відм. о́дн. му́ж. і серед. ро́ду частї́йше ка́жемо *сам, само́* а в мно́жині побіч *самі́* та́кже *самі́.*

Тілько, стілько не відмі́нює ся і ужива́є ся та́кже як прислівник: лише́ в 6-ім відм. ка́же ся та́кже *тількома́.*

[1]) Фо́рми *на́шого, на́шому, на́шої, ва́шого, ва́шому* . . . вже з да́вна під впли́вом анальо́ґії (*до́брого*) витиснули ста́рші фо́рми *на́шего, на́шему* . . .

З заіменниками указóвими вя́жуть ся невідмінні ча́стиці (прислівники): *от* (н. пр. *от* ви́диш, хлóпець *от*, лáвка *от*), *оть-то* (для тóго *то* чоловіка, не так *то* ху́тко ділo рóбить ся), *се*, *отсé* (пóщо ти *отсé* прийшóв?), *тут*, *там*, *онтáм*, *сюдú*, *тудú*, *відси*, *відти*, *відтам*, *тодí*, *тодї*, *тепéр*, *потíм*, *тим*, *тілько*, *-ки*, *тáко*, *так*, *сяк*, *оттáк*, *сáмо*, *сáме*, *самнíсам*, *онó(г)да*, *-ди* . . . 172.

5. Заіменники питайні. 173.

хто	когó	комý	когó	—	ким	кім
що	чогó	чомý	що (чогó)	—	чим	чім

Котрúй (*котóрий*), *якúй* відмінюють ся так як прикмéтники, а *чий* оттáк:

чий, *чия*, *чиé*, *чийóго*, *чиéї*, *чийóго*, *чийóму*, *чиїй* . . . мн. *чиї*, *чиїх* . . .

Що за, *кілько*, *скілько* не відмінюють ся; але кáже ся тáкже: *кількомá*, *скількомá*.

З заіменниками питáйними вя́жуть ся невідміні ча́стиці (прислівники): *де*, *кудú*, *-дú*, *відки*, *колú*, *дóки*, *чомý*, *чом*, *чи*, *як*. 174.

6. Заіменники відносні.

Заіменники віднóсні *хто*, *що*, *котрúй* (*котóрий*), *якúй*, *чий* відмінюють ся так сáмо як рівнозву́чні питáйні. Замість *котрúй* уживáє ся рáдше *що* невідмінно для всїх рóдів, чисéл і відмінків, і то для 1-ого відм. *що* самó, а для дру́гих відмінків, колú сéго вимагáє вирáзність, з додáтком до *що* відповідної фóрми заіменника *він*: 175.

що = *котрúй*, *-á*, *-é*, *-í*, *що* або *що нúми* = *котрúми*,
що або *що єгó* = *котрóго*, *що* або *що в них* (або *де*)
що або *що їй* = *котрїй*, = *в котрúх* . . .

З заіменниками віднóсними вя́жуть ся невідмінні ча́стиці (прислівники): *де*, *кудú*, *-дú*, *відки*, *колú*, *дóки*, *пóки*, *чомý*, *чим*, *як*, *кілько*, *пошто*. 176.

7. Заіменники неозначені. 177.

весь	вся	все	всі
всéгó	всéї	всéгó	всїх
всéмý	всїй	всéмý	всїм
весь, всéгó	всю	все	всї, всїх
—	—	—	—
всїм	всéю	всїм	всїми, всімá
всїм	всїй	всїм	всїх

Фо́рми *всьо́го́, всьо́му́* і т. д. замість *всего́, всему́* є анальоґічні; замість *всеї, всею* пишуть на Україні *усієї, усією*.

178. Дру́гі заі́менники відмі́нюють ся після взірців уже́ дейнде по́даних,

як *до́брий: всі́ля́кий, вся́кий* (*вся́к* гл. **157**, 2), *дру́гий, іна́кший, і́нший, ко́ждий, ко́жний, ні́який, котри́й — котри́й, яки́й — яки́й, котри́йсь, яки́йсь* (*котро́гось, яко́гось, котро́мусь, яко́мусь*..., замість *яки́хсь* ка́же ся та́кже *яки́хось*),

як *ба́бин: жа́ден, жа́дна, жа́дне.*

як заіменники *той, хто, чий: той — той, хто — хто, хтось, щось, чийсь; оди́н* (якийсь), гл. **182**.

179. *Хтобу́дь, хтоне́бу́дь, котри́йбу́дь, -не́бу́дь, яки́йбу́дь, -не́бу́дь, де́хто, де́що, де́котрий, де́який, ні́хто́, ні́що́* (*ні́чо́, нич*), *ні́який, ні́чий* відмі́нюють ся та́кже так са́мо, як поєди́нчі слова́ *хто, що, котри́й* і т. д.: *когобу́дь, когоне́бу́дь, котрабу́дь, якіне́бу́дь, де́ким, ні́ко́го, ні́чо́му, ні́чия*...

180. З заіменниками неозна́ченими вя́жуть ся невідмі́нні ча́стиці (прислі́вники): *де — де, десь, куди́сь, коли́сь, яко́сь, ві́дкись, дебу́дь, дене́бу́дь, якбу́дь, якне́бу́дь, дене́де, десьне́десь, де́куда, -ди, де́коли, ні́де́, ні́ко́ли, ні́як, все, за́всі́ди, за́вжди, всю́да, -ди, і́ноді́.*

Заіменники і прислі́вники неозна́чені, утво́рені через до́дане на кінці *-сь*, мо́жуть де́коли без то́го *-сь* обійти́ ся, н. пр.: *як хто при́йде, мо́же хто при́йде, рі́дко коли́.*

181. *Кі́лька* ма́є в дру́гих відмінках: *кількох, -о́м, кі́лька, кількома́, кількох;* так са́мо: *де́кілька.*

Бога́то, до́сить, кількоро, ма́ло, мно́го є прислі́вники і невідмінні імена́; але та́кже ужива́ють ся фо́рми *богатьо́х, -ьо́м, -ьма́.*

Одні́ і *неоди́н* відмі́нюють ся так як головни́й числі́вник *оди́н* (гл. **182**).

IV. ЧИСЛІВНИКИ.

I. Числівники головні.

182. **оди́н** = *оде́н, одна́, -о́, -о́го, -о́ї*..., мн. *одні́, -и́х*...

Так са́мо: *два́йцять оди́н, три́йцять оди́н, сто оди́н*...

два	дві	дві, два	**три**	**чоти́ри**
двох	двох	двох	трох	чотиро́х
двом	двом	двом	тром	чотиро́м
два, двох	дві	дві, два	три, трох	чоти́ри, чотиро́х
—	—	—	—	—
двома́	двома́	двома́	трома́	чотир(о)ма́
двох	двох	двох	трох	чотиро́х

Побіч форм *трох, тром*, подибують ся та́кже форми *трьох, трьом.*

Так са́мо: *двайцять два, двайцять три, сто чотири . . .*

Пять, шість, сїм, вісїм, девять, десять, одинайцять, дванайцять, три-, чотир-, пят-, шіс-, сїм-, вісїм-, девятнайцять, (кільканайцять), двайцять, двайцять пять . . ., трийцять девять, сорок пять . . ., пятьдесять, шіс-, сїм-, вісїм-, девятьдесять, (кількадесять), сто пять . . ., двіста пять . . . є понайбільше невідмінні, а на́дто по заіменниках і приіменниках, бо ті уже́ достато́чно вка́зують відмінок. Але та́кже і відмі́нюють ся (особли́во колй стоя́ть самі, без іменника) так:

пять	шість	сїм	вісїм
пятй, -ьо́х	шестй, шістьо́х	семй, сїмо́х	осьмй, -о́х
пятй, -ьо́м	шестй, шістьо́м	семй, сїмо́м	осьмй, -о́м
пять	шість	сїм	вісїм
—	—	—	—
пятьма́	шістьма́	сїмма́, семома́	вісїмма́, осьмома́
пятй, -ьо́х	шестй, шістьо́х	семй, сїмо́х	осьмй, -о́х

сїмна́йцять
сїмнайцятй, -ьо́х
сїмнайцятй, -ьо́м
сїмна́йцять
—
сїмнайцятьма́
сїмнайцятй, -ьо́х

Числові вира́зи *двайцять без двох* (замість *вісїмнайцять*), *двайцять без одного, трийцять без двох* і т. д. ужива́ють ся лише́ в 1-ім і 4-ім відм., н. пр.: *Один за вісїмнайцять, другий без двох за двайцять.*

Сорок, девяносто (= девятьдесяти) ма́ють 2-ий відм. *сорока, девяноста*, хоть по більшій ча́сти не відмі́нюють ся.

Так са́мо *сто, двіста, двістї, триста, чотириста, пятьсот, шістьсот, сїмсот, вісїмсот, девятьсот, одиннайцятьсот* ма́ють 2-ий відм. *ста, двох сот, трьох сот, чотирьох сот, пятй сот . . .*, хоть по більшій ча́сти остаю́ть невідмі́нні. (Бува́ють фо́рми *стом* і *стома.*)

Тисяч відмі́нює ся так як іменники:

| *тисяч, тисячи, -и, - . . .,* мн. *тисячи, -ий . . .,* або
| *тисяча, тисячі, -і, -у . . .,* *тисячі, -ів . . .,*

хоть мо́же та́кже не відмі́нювати ся: *мільйон* так са́мо або відмі́нює ся як іменник, або остає́ невідмі́нне.

Оба, -і, обидва, -і відмі́нює ся так як *два.*

2. Числівники збірні.

183. *Двóє*, *трóє* і *обóє* звичайно не відмінюють ся; в 2-ім, 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. заступаємо їх відповідними відмінками від *два*, *три* і *обá*: але подибує ся тáкже *двоїх*, *двоїм*, *троїх*...

Чéтверо, пятеро, шéстеро, сéмеро, óсмеро, дéвятеро, дéсятеро, одинáйцятеро..., двáйцятеро, двáйцять однó (*двáйцятеро однó*), *двáйцять двóє* (*двáйцятеро двóє*)..., *трийцятеро*..., *сóрок*, *сóрок однó, сóрок двóє..., пятьдесятеро..., сто, сто однó, сто двóє* звичайно не відмінюють ся; кáжемо н. пр.: *Квóка мáла дванáйцятеро курчáт. Вонá пішлá із всїмá дванáйцятеро в огорóд. З дванáйцятеро курчáт пропáло десь двóє. Ґаздúня шукáла їх із всїмá чéтверо дїтьмú і найшлá їх в стодóлї.* Лишé рідко колú, де сї числівники на *-еро* не прикладáють ся до якогось слóва, котрé дáлоб розпізнáти відмінок, уживáють ся вонú в фóрмах на *-ерóх*, *ерóм*, *-еромá*.

184. До сих числівників прилýчують ся ще отсї словá для означених чисéл: *пáра*, *пятка*, *шістка*, *десятка*, *клáня*, *пятьдесятка*, *копá*, *сóтка*, *тúсячка*..., котрі є іменники (але тáкже: *пармá волáми*) і відмінюють ся так як іменники; відтáк *півтора* (р. мýж. і серéд.), *-ри* (р. жéн.), *півтретя*, *-тї*, *півчетверта*, *-ти*, *півпята*, *-ти*..., що зістають ся у всїх відмінках без зміни.

185. Головні і збірні числівники стають **подїлóвими** через дóданє приіменника *по*, н. пр.: *Я посадúв в пятú рядáх по шість дерéв. Сéмеро моїх дїтúй дістáне по пáрі волів, по одномý коневи, по двáйцятеро двóє овéць, по два мóрґи пóля, по двіста корóн*...

186. Сюдú налéжать **числівникóві прислівники**: *раз*, *двáкрóть*, *двічи*, *трúкрóть*, *трúчи*, *стóкрóть*.

3. Числівники порядкові.

187. *Пéрший* (*пéрвий*), *другий*, *трéтий* (*-тїй*), *четвéртий*, *пятий*, *шéстий*, *сéмий*, *óсмий*, *девятий*, *десятий*, *одинáйцятий*..., *двáйцятий*, *двáйцять пéрший*..., *сороковúй*, *сóрок пéрший*..., *сóтний*, *сто пéрший*..., *двосóтний*, *трисóтний*..., *тúсячний*..., *мілїонóвий*... відмінюють ся так як прикмéтники.

Б. Відмінюванє дієслів.

При дієсло́вах розрізнюємо, так са́мо як при заіменниках особо́вих і присво́йних, три осо́би: 188.

пе́ршу, ту́ю, що гово́рить, н. пр. *їм, несу́, чита́ю, хвалю́*;

дру́гу, ту́ю, до котро́ї гово́римо, н. пр. *їси́, несе́ш, чита́єш, хвали́ш*;

тре́ту, ту́ю осо́бу (або річ), про котру́ гово́римо, н. пр. *їсть, несе́, чита́є, хвали́ть, тече́*.

Тако́ж для о́днини і для мно́жини є осі́бні закінченя: 189. *пишу — пишемо, слухай — слухайте, ходив — ходили*.

Розрі́знюємо відта́к три часи́: 190.

1. тепері́шність, н. пр. *він сідає, ме́рзне*,

2. буду́чність, н. пр. *він сяде, бу́де сідати, зме́рзне, бу́де ме́рзнути, коли́ він сяде, коли́ зме́рзне*,

3. мину́вшість, н. пр. *він сідав, сів, мерз, змерз, як він сів, змерз*.

Фо́рми *сяде, зме́рзне* і т. п. нале́жать після сво́го значіня до буду́чности; але коли́ річ іде́ про само́ лише́ відмінюванє, то зачисля́ють їх до тепері́шности, бо вони́ так са́мо утво́рені як тепері́шність дієслів недоко́наних.

Ма́ємо три спо́соби ви́сказу:

1. пря́мий для пря́мого виска́зуваня, н. пр. *він читає, учить ся, читав, буде читати*,

2. приказо́вий для прика́зуваня, н. пр. *читай, учім ся*.

3. можли́вий, коли́ гово́римо про щось лише́ можли́вого, лише́ поду́маного, н. пр. *як би ти читав, то навчив би ся, як би ми були читали, то були би навчили ся*. Осі́бної фо́рми на те, щоб ви́разити спо́сіб можли́вий, в украї́нській мо́ві нема́; лиш помічне́ сло́во *би* пока́зує прису́док я́к щось неді́йсне, а лише́ поду́мане (гл. 325).

Відта́к мо́жна ви́разити не лише́ те, що хтось сам (як підмет) вико́нує чи́нність озна́чену дієсло́вом — 191.

стан підме́тний (дія́льний), н. пр. *б'ю тебе, мене пізнали*, але та́кже і те, що яка́сь осо́ба або річ уляга́є (як пре́дмет) такі́й чи́нности —

стан предме́тний (страда́льний), н. пр. *будеш битий, я був пізнаний*.

Для означеня осо́би, числа́, часу́, спо́собу і ста́ну слу́жать 192. фо́рми дієсло́ва; але їх за ма́ло, і проте́ тре́ба запомага́ти ся помічни́ми слова́ми (гл. 49), н. пр. *буду, му, би*.

Де́які фо́рми дї̈єслі́в є неособо́ві і ма́ють більше вда́чу іме́н або прислі́вників, так дї̈єі́менник (*чита́ти*), дї̈єприкме́тники (*чи́таний*) і дї̈єприслі́вники (*чита́ючи, чита́вши*).

В украї̈нській мо́ві є отси́х 14 форм дї̈єсло́вних:

1—6.: по три осо́бі в о́днинї̈ і мно́жинї̈ спо́собу пря́мого,

7—9.: дру́га осо́ба о́днини і 1-а і 2-а мн. спо́собу приказо́вого,

10.: дї̈єприслі́вник часу́ тепері́шного,

11—12.: дї̈єприкме́тник присудко́вий і дї̈єприслі́вник часу́ мину́вшого,

13.: дї̈єприкме́тник для ста́ну предме́тного,

14.: дї̈єі́менник [1]).

193. Си́ми фо́рмами дї̈єсло́ва і ї̈х зло́женєм з помічни́ми слова́ми (порів. **49**, **313**, **325**) мо́жна отсе́ ви́разити:

Дї̈єсло́ва недоко́нані: Дї̈єсло́ва доко́нані:

А. Стан підметний.

I. Сп. прямий.

1. Теперішність.

1-а ос. о́дн.	чита́ю		
2-а „ „	чита́єш		
3-а „ „	чита́є		
1-а ос. мн.	чита́ємо		(Нема́) [2])
2-а „ „	чита́єте		
3-а „ „	чита́ють		

[1]) У дї̈єслі́в було́ давнї̈йше більше форм. Так в мину́вшинї̈ відріжня́ли ся два осі́бні часи́, aorist і imperfectum. Ще в староруській мо́ві ужива́ли ся сї̈ фо́рми аж до 14-го віку́. Н. пр.:

	aorist	imperfectum	
одн.	ведохъ	ведѣахъ	ведꙗхъ
	веде	ведѣаше	ведꙗше
	веде	ведѣаше	ведꙗше
дв.	ведоховѣ	ведѣаховѣ	ведꙗховѣ
	ведоста	ведѣашета	ведꙗшета, ведяста
	ведосте	ведѣашете	ведꙗшета
мн.	в доХомъ	ведѣахомъ	ведꙗхомъ
	ведосте	ведѣашете	ведꙗшете, ведясте
	ведоша	ведѣахѹ	ведꙗхѹ

Замість сих форм чим раз більше ста́ло ужива́ти ся да́вне perfectum велъ есмь, велъ еси . . ., чим раз більше пропуска́ли помічне́ дї̈єсло́во есмь, еси . . ., і так да́вний дї̈єприкме́тник велъ став про́сто фо́рмою особо́вою для озна́чения мину́вшости. Затра́тили ся та́кже зго́дом дї̈єприкме́тники тепері́шности ст. предм. і підмет. і мину́вшости ст. підме́тного. Оста́нки сих форм живу́ть у нас хиба́ лиш як прикме́тники, н. пр. *види́мий, съвідо́мий, могу́чий, горя́чий, мину́вший.* Одна́к де́хто ще і тепе́р ужива́є дї̈єприкме́тників на *-чий, -ший,* хоть вони́ в живі́й мо́ві наро́днїй вже завме́рли. Затра́тилось і supinum вестъ і всї̈ фо́рми двійнї̈.

[2]) Само́ собо́ю розумі́є ся, що дї̈єсло́ва доко́нані, виража́ючи чи́нности, подї̈ї̈ або стан так, що вони́ дохо́дять до яко́гось кінця́ або скутку, або нава́жують

2. Минувшість.

1. я чита́в, -а́ла	1. я прочита́в, -а́ла
2. ти чита́в, -а́ла	2. ти прочита́в, -а́ла
3. чита́в, -а́ла, -а́ло	3. прочита́в, -а́ла, -а́ло
1. ми чита́ли	1. ми прочита́ли
2. ви чита́ли	2. ви прочита́ли
3. чита́ли	3. прочита́ли

Давноминувшість: *я був чита́в* або *я чита́в був* або *я чита́в було́* або про́сто *я чита́в, -а́ла, ти чита́в* і т. д. (гл. **322**).

3. Будучність.

1. бу́ду чита́ти, ч. му, му ч.	1. прочита́ю
2. бу́деш ч., ч. меш, меш ч.	2. прочита́єш
3. бу́де ч., ч. ме...	3. прочита́є
1. бу́дем ч., ч. мемо...	1. прочита́ємо
2. бу́дете ч., ч. мете...	2. прочита́єте
3. бу́дуть ч., ч. муть...	3. прочита́ють

II. Спосіб можливий.

1. Теперішність.

1. я би чита́в, -а́ла (я чита́в би, -а́ла би)	1. я би прочита́в, -а́ла (я прочита́в би, -а́ла би)
2. ти би ч.	2. ти би пр.
3. чита́в, -а́ла, -а́ло би	3. прочита́в, -а́ла, -а́ло би
1. ми би чита́ли	1. ми би прочита́ли
2. ви би ч.	2. ви би пр.
3. чита́ли би	3. прочита́ли би

2. Минувшість.

1. я би був чита́в, бу́ла чита́ла (я був би ч.)	1. я би був прочита́в, бу́ла прочита́ла (я був би пр.)
2. ти би б. ч.	2. ти би б. пр.
3. був би чита́в, бу́ла би чита́ла, бу́ло би чита́ло	3. був би прочита́в, бу́ла би прочита́ла, бу́ло би прочита́ло
1. ми бу́ли би чита́ли	1. ми бу́ли би прочита́ли
2. ви б. би ч.	2. ви б. би пр.
3. бу́ли би чита́ли	3. бу́ли би прочита́ли

ся в будучности до того діланий (гл. **19**) не можуть мати теперішности т. є. не годні виражати чинности, подїї або стани так, що вони в якійсь одній хвили відбувають ся або тривають. Се противить ся їх природї. Проте у сих дїєслів форми теперішности не виражають теперішности, але будучність.

III. Спосіб приказовий.

2-а ос. о́дн.	читáй	2. прочитáй
1-а „ мн.	читáймо	1. прочитáймо
2-а „ „	читáйте	2. прочитáйте

IV. Дїєіменник.

читáти — прочитáти

V. Дїєприкметник.

Минувшість: дїєприкме́тник присудко́вий.

читáв, -áла, -áло, -áли — прочитáв, -áла, -áло, -áли

VI. Дїєприслівники.

1. Теперішність.

читáючи — (Немá)

2. Минувшість.

читáвши — прочитáвши

Б. Стан предметний.

Дїєприкметник.

чи́таний, -на, -не … — прочи́таний, -на, -не …

Спо́сіб пря́мий мину́вшости і буду́чности і спо́сіб можли́вий мо́жна в стáнї предме́тнім в потре́бі утвори́ти, сполу́чуючи відповідні фо́рми дїєсло́ва *бу́ти* з тим дїєприкме́тником, н. пр.: *Він уже́ нерáз був би́тий. Бу́деш би́тий. Ти був би би́тий. Булá вонá Го́сподом улю́блена.* Але не всї дїєприкме́тники, ужи́ті присудко́во, мо́жна уважáти за ви́раз стáну предме́тного. Н. пр.: *Вікно́ відчи́нене. Лїтом вікна звичáйно бувáють відчи́нені. Будь проклята, нещáсна годи́но!* Тут дїєприкме́тники ужи́ті вже як звичáйні прикме́тники. Звичайні́йше виражáє ся стан предме́тний через сполу́чене дїєсло́ва із заіменником зворо́тним *ся: Євáнге́ліє читáє ся, читáло ся, читáлоб ся, читáти ме ся.*

194. Закінчене дїєіменника *-ти*, наколи́ воно́ без нáголосу, скоро́чує ся в поезиї в *-ть*.

195. Фо́рми дїєсло́вні при ріжних дїєсло́вах тво́рять ся ріжно; після то́го розрі́жнюємо три відмі́нї і кілька підвідмін.

Відміни дїєслів відріжнені на підставі отсих закінчень:

		I-а	II-а	III-а
Особа	1-а одн.	-у (-ю)	-ю (-у)	-м
„	3-а „	-е (-є)	-ить (-їть)	-ть
„	3-а мн.	-уть (-ють)	-ять (-ать)	

До третої, безнаростковоі відміни, належать дїєслова *дати*, *їсти*, *повісти*, *бути* (I-а кляса гл. 63): до другої відміни всї дїєслова IV-ої кл. і III-ої б): до першої відміни прочі дїєслова всїх иньших кляс.

I-а відміна.

Відміна I-а розпадає ся на 4 підвідмінї: 196.

А: Пень дїєіменника і теперішности собі рівний і кінчить ся голосівкою. Сю підвідміну назвемо рівно-голосівковою (мягкою).

Б: Пень дїєіменника і теперішности собі рівний і кінчить ся шелестівкою: підвідміна рівно-шелестівкова (тверда).

В: Пень дїєіменника довший нїж пень теперішности а кінчить ся в обох формах голосівкою: підвідміна нерівно-голосівкова (мягка).

Г: Пень дїєіменника довший нїж пень теперішности і кінчить ся в теперішности шелестівкою а в дїєіменнику голосівкою: підвідміна голосівково-шелестівкова.

Замість -*е* (-*є*) в 3-ій особі кажемо перед *ся* також -*ить* (-*їть*); закінчене -*є* можна опустити, коли перед тим -*є* стоїть -*а*, н. пр. *зна*, *читá*. Се важне для цїлої I-ої відміни.

А. Підвідміна рівно-голосівкова (мягка). 197.

а) **питáти**:	питáв, -áла . . .	питáю	—	
		питáєш	питáй	
	питáвши	питáє	—	
		питáємо	питáймо	
		питáєте	питáйте	
	питаний	питáють	—	питáючи

б) **міняти**: *міняв*, *мінявши*; *міняю*, *міняй*.

198. До се́ї підвідмі́ни нале́жать дїєсло́ва:

Кл. V. а):	пита́-ти	пита́-ю	пита́-є	пита́-ють
	міня́-ти	міня́-ю	міня́-є	міня́-ють
„ III. а):	білі́-ти	білі́-ю	білі́-є	білі́-ють
	умі́-ти	умі́-ю	умі́-є	умі́-ють
„ I. б):	чу́-ти	чу́-ю	чу́-є	чу́-ють
	ши́-ти	ши́-ю	ши́-є	ши́-ють

Змежи дїєслі́в на *-ати*, *-аю* поди́бують ся у де́яких фо́рми тепері́шности після підвідмі́ни Г 2, н. пр.: *ди́хати* — *ди́шу*, *ди́ше* . . ., *кра́кати* — *кра́чу*, *кра́че* . . ., *пря́тати* — *пря́чу*, *пря́че* . . ., рідко від *дви́гати* — *дви́жу*, *дви́же* . . .

Волі́ти ма́є побіч пра́вильних форм тепері́шности *волі́ю*, *волі́є* . . . та́кже фо́рми після II-ої відмі́ни *волю́*, *воли́ть* . . .

Ста́ти, *стрі́ти*, *дї́ти* ма́ють пра́вильно фо́рми тепері́шности: *ста́ну*, *ста́не* . . ., *стрі́ну*, *стрі́не* . . ., *дї́ну*, *дї́не* . . . (Г 1). На взір сих форм тепері́шности повста́ли та́кже дїєі́менники: *ста́нути*, *стрі́нути*, *дї́нути*. *Спочи́ти*, *спочи́в* . . . доповня́є ся в тепері́шности фо́рмами *спічну́*, *спічне́* . . ., *спічни́*, *-ї́м*, *ї́ть*.

Ду́ти побіч анальоґі́чних форм тепері́шности *ду́ю*, *ду́є* . . . *дуй* . . . ма́є ще та́кже да́вні фо́рми *дму*, *дме* . . . *дми* . . . (гл. 39).

Жи́ти побіч анальоґі́чних форм тепері́шности *жию́*, *жиє́* . . . *жий* . . . ма́є ще та́кже да́вні фо́рми *живу́*, *живе́* . . . *живи́* . . .

Би́ти, *пи́ти*, *ви́ти* (віно́к), *ли́ти* ма́ють скоро́чені фо́рми тепері́шности *бю*, *бє* . . ., *пю*, *пє* . . ., *вю*, *вє* . . ., *ли́ю*, *ллю*, *ли́є*, *ллє* . . . Побіч *ли́ти* ужива́єть ся одна́к та́кже і *лля́ти*, *лляв*.

Дїєприкме́тиик ст. предм. кінчи́ть ся на *-тий* у дїєслі́в I-ої кл., о́тже *грі́тий*, *чу́тий*, *ду́тий*, *взу́тий*, *ку́тий*, *жу́тий*, *ши́тий*, *ми́тий*, *ри́тий*, *ли́тий*, *-жи́тий*, *би́тий*, *пи́тий*, *ви́тий*.

Іти́ ма́є фо́рми з рі́жних пнїв: *іду́*, *іде́* . . ., *іди́*, *іді́ть*, *ідучи́*, *ішо́в*, *ішла́*, *пішо́вши*, *пере́йдений*.

Б. Підвідміна рівно-шелестівкова (тверда).

199. **пасти**:	пас, па́сла	пасу́		
	па́сши	пасе́ш	паси́	
		пасе́		
		пасе́мо	пасі́м	
		пасе́те	пасі́ть	
	пасе́ний	пасу́ть		пасучи́

До сеї підвідміни належать дієслова: 200.

Кл. I. а) 1.:	нéс-ти	нес-ý	нес-é	нес-ýть
	вéз-ти	вез-ý	вез-é	вез-ýть
	дéр-ти	дер-ý, дру	дер-é, дре	дер-ýть, друть
	плéс-ти	плет-ý	плет-é	плет-ýть
	клáс-ти	клад-ý	клад-é	клад-ýть
	скýб(с)-ти	ску-бý	скуб-é	скуб-ýть
	хроп-тú	хроп-ý	хроп-é	хроп-ýть
	рев-тú	рев-ý	рев-é	рев-ýть
	пек-тú, печú	печ-ý	печ-é	печ-ýть
	стрúг-ти, стрúчи	стриж-ý	стриж-é	стриж-ýть
	жá-ти	жн-у	жн-е	жн-уть
	дý-ти	дм-у	дм-е	дм-уть
	взя́-ти	вóзьм-у	вóзьм-е	вóзьм-уть

Про звукові прáвила, після якúх 1. з одного боку ма́ємо *пас, скуб, стриг* зам. *пасл, скубл, стригл*, а з другою боку *клав, плїв, вів* зам. *кладл, плетл, ведл* . . .; 2. про перéзвук íкане в фóрмах як *нїс — несла́, віз — везла́, гріб — гребла́, пік — пекла́, тїк — текла́, міг — могла́, ріс — росла́* . . .; 3. про такі я́вища, як *жа́ти — жну, тя́ти — тну, пня́ти — пну, ду́ти — дму* . . .; 4. про такі як *печú* із *пектú, мочú* із *моґтú* і про úньші дає пояснене наýка про звýки.

Сúлу анальóгії бáчимо в тім, що 1. *ч, ж* з úньших форм перейшлó в такі фóрми як *печý — печýть, мóжу — мóжуть* . . .; 2. що *пектú, моґтú* . . . зам. *печú, мочú* . . . пристосувáли ся до такúх форм як *пік — пекла́, міг — могла́* . . .; 3. що *лячú — ляглá*, як показýє *ля́*, ма́є своé *я* від форм теперíшности; 4. що *с* після *плéсти* . . . прийнялó ся у дїєслíв *гребстú, скубсти, плáсти, кля́сти*; 5. *н* в *пнятú* з теперíшности *пну*, а так сáмо під впливом теперíшности *-ну* в дїєíменнику *тнýти, мнýти, клянýти*; 6. *н* в *ня́ти* від *зня́ти* (*з* = *зн*, гл. прíставку *з* 67); 7. *о* в *здóйму* від *відóйму, підóйму* . . .

Сі́сти, сїв, сїла ма́є фóрми теперíшности *ся́ду, ся́де, сядь* . . .

Дїєприкмéтник ст. предм. кінчúть ся на *-тий* у дїєслóвних пнїв на *-р, -н, -м*, и. пр.: *тéртий, дéртий, жéртий, розп(н)я́тий, прокля́тий, розтя́тий, почáтий, взя́тий, зня́тий, дýтий.*

201. **В. Підвідміна нерівно-голосівкова (мягка).**

дарува́ти:	дарува́в, -а́ла	дару́ю		
	дарува́вши	дару́єш	дару́й	
		дару́є		
		дару́ємо	дару́ймо	
		дару́єте	дару́йте	
	даро́ваний	дару́ють		дару́ючи

202. До се́ї підвідмі́ни нале́жать дієсло́ва:

Кл. VI.:	годува́-ти	году́-ю	году́-є	году́-ють
	напо́юва-ти	напо́ю-ю	напо́ю-є	напо́ю-ють
„ V. б) 3.:	дава́-ти	да-ю́	да-є́	да-ю́ть
	сі́я-ти	сі́-ю	сі́-є	сі́-ють

Дієсло́ва в на́голосом на пні (*сі́лувати*) ма́ють в дієприкме́тнику предм. ненаголо́шене *-уваний: сі́луваний;* порів. **32.**

Від дієслі́в *дава́ти*, *виграва́ти*, *пізнава́ти*, *става́ти* є сп. приказо́вий *дава́й*, *виграва́й*, *пізнава́й*, *става́й.*

203. **Г. Підвідміна голосівково-шелестівкова.**

1. тверда.

тисну́ти:	тисну́в, -ну́ла	ти́сну		
	тисну́вши	ти́снеш	тисни́	
		ти́сне		
		ти́снемо	тисні́м	
		ти́снете	тисні́ть	
	ти́снений	ти́снуть		ти́снучи

204. До се́ї підвідмі́ни нале́жать дієсло́ва:

Кл. II.:	горну́-ти	го́рн-у	го́рн-е	го́рн-уть
„ V. б) 2.:	жда́-ти	жд-у	жд-е	жд-уть
	бра́-ти	бер-у́	бер-е́	бер-у́ть
„ III. б):	реві́-ти	рев-у́	рев-е́	рев-у́ть

У дієслі́в II-ої кл. поди́бує ся де́коли мину́вшість без на́ростка *-ну*, н. пр.: *двиг = двигну́в*, *замо́к*, *замкла́ = замкну́в*, *заче́р = зачер(п)ну́в*, *стис = стисну́в*, *тяг = тягну́в*, *охоло́в = охолону́в*, *гиб = ги́нув* і так пра́вильно лише́ *гас*, *забли́с*, *приви́к*, *зівя́в*, *оглу́х*, *поги́б*, *загру́з*, *здох*, *прозя́б*, *скис*, *прили́п*, *мерз*, *мок*, *змяк*, *ляг*, *спух*, *олі́п*, *сох*, *ви́стиг*, *стерп*, *тріс*, *зчез*, *зблі́д*, *обри́д*, *охля́в.* Де́коли і сам дієі́менник бува́є без на́ростка *-ну*, н. пр.: *досягти́*

= *досягну́ти*, *заче́рти* = *зачер(п)ну́ти*, *обняти́* = *обнягну́ти*, *зустрі́ти* = *зустрі́нути*, *тяти́* = *тягну́ти*, *присяти́* = *присягну́ти*.

В сп. приказо́вім закі́нченє *-и*, колй на ні́м не спочиває́ на́голос, випадає́, змягчи́вши попере́дну шелестівку. Ся фо́рма 2-ої осо́би одн. становить відта́к пень для про́чих форм сп. приказо́вого; о́тже:

гаси́	а́ле	кинь
гасі́м		ки́ньмо
гасі́ть		ки́ньте

Такий скоро́чений сп. приказо́вий ма́ють н. пр. дієсло́ва: *гі́нути*, *гля́нути*, *плю́нути*, *стя́нути* = *стя́ти*, *су́нути*, *спочи́нути*, *огля́нути*. Одна́к колй перед ненаголо́шеним закінченєм *-и* стоїть дві для ви́звуку непригожі шелестівки, то воно́ не випадає́, длято́го н. пр.: *кри́кни*, *грі́мни*, *гли́пни*, *бри́зни*, *дви́гни*, *сви́сни*, *лу́сни*, *ме́рзни*, *мо́кни*.

Дієприкме́тник ст. предм. ужива́єть ся де́коли у дієслі́в II-ої кл. та́кже на *-тий*, н. пр.: *проми́кнутий*, *зви́хнутий*, *за́мкнутий*, *обня́нутий*, *ки́нутий*.

Зва́ти має́ фо́рми теперішности *зву́* і *зову́*..., а *бра́ти*, *пра́ти*, *гна́ти*, лише́ *беру́*, *перу́*, *жену́*.

Дієіменники *реві́ти*, *сопі́ти*, *хропі́ти*, звуча́ть та́кже *ревти́*, *сопти́*, *хропти́* (гл. 200).

Два дієсло́ва ма́ють фо́рми з ріжних пнів: *ї́хати*, *ї́хав*, *ї́хавши*, *переї́ханий*; *ї́ду*, *ї́де*; *їдь*; *імя́ти* = *ня́ти*, *імя́в*, *найма́ний*; *найму́*, *найме́*; *наймі́*.

2. мягка. 205.

писа́ти:	писа́в, -са́ла	пи́шу		
	писа́вши	пи́шеш	пиши́	
		пи́ше		
		пи́шемо	пиші́м	
		пи́шете	пиші́ть	
	пи́саний	пи́шуть		пи́шучий

До се́ї підвідміни нале́жать дієсло́ва: 206.

Кл. V. б) 1.:	чеса́-ти	че́ш-у	че́ш-е	че́ш-уть
	рі́за-ти	рі́ж-у	рі́ж-е	рі́ж-уть
	ора́-ти	о́р-ю	о́р-е	о́р-ють
	сла́-ти	шл-ю	шл-е	шл-ють
	пря́та-ти	пря́ч-у	пря́ч-е	пря́ч-уть
	муркота́-ти	мурко́ч-у	мурко́ч-е	мурко́ч-уть

Кл. V. б) 1.:	глода́-ти	гло́дж-у	гло́дж-е	гло́дж-уть
	си́па-ти	си́пл-ю	си́пл-е	си́пл-ють
	пла́ка-ти	пла́ч-у	пла́ч-е	пла́ч-уть
	плеска́-ти	пле́щ-у	пле́щ-е	пле́щ-уть
	струга́-ти	стру́ж-у	стру́ж-е	стру́ж-уть
	бреха́-ти	бре́ш-у	бре́ш-е	бре́ш-уть
„ I. а) 2.:	коло́-ти	ко́л-ю	ко́л-е	ко́л-ють
	поро́-ти	по́р-ю	по́р-е	по́р-ють
„ III. г):	муркоті́-ти	мурко́ч-у	мурко́ч-е	мурко́ч-уть

Про мя́гчене шелестіво́к перед мягки́ми пе́рвісно закі́нченями (*-jo*, *-je*) гл. **24—28**.

Дїєсло́ва *двигати*, *ди́хати*, *кра́кати* і *клепа́ти* тво́рять фо́рми теперішности вже та́кже після підвідміни А.

Скоро́чений сп. приказо́вий (порів. **204**) ма́ють дїєсло́ва *рі́зати — ріж*, *си́пати — сип*, *пря́тати — пряч*, *пла́кати — плач*, *ма́зати — маж*, *кли́кати — клич*, *кра́кати — крач*.

Моло́ти ма́є такі фо́рми теперішности: *ме́лю*, *ме́ле*..., *мели́*, і дїєприкме́тник *ме́лений*.

У дїєслі́в I-ої кл. бува́ють фо́рми дїєприкме́тника на *-тий*, н. пр. *ко́лотий*.

Дїєсло́ва III-ої кл. ма́ють побічні фо́рми *хотя́ть*, *муркотя́ть* = *хо́чуть*, *мурко́чуть*, і так лиш *хотячи́*. Замі́сть *хо́чеш* є ще і стара́ фо́рма *хоч* (*роби́*, *що хоч*).

II-а відміна.

207.

хвали́ти	хвали́в, -и́ла...	хвалю́	
	хвали́вши	хвали́ш	хвали́
		хвали́ть	
		хвалимо́	хвалі́м
		хвалите́	хвалі́ть
	хвале́ний	хваля́ть	хвалячи́

208. До се́ї відмі́ни нале́жать дїєсло́ва:

Кл. IV.:	ділй-ти	ді́л-ю	ді́л-ить	ді́л-ять
	гани́-ти	ган-ю́	ган-и́ть	ган-я́ть
	остри́-ти	остр-ю́	о́стр-ить	о́стр-ять
	купи́-ти	ку́пл-ю	ку́п-ить	ку́пл-ять
	люби́-ти	любл-ю́	лю́б-ить	лю́бл-ять
	лови́-ти	ло́вл-ю	ло́в-ить	ло́вл-ять

Кл. IV.:	ломи́-ти	ло́мл-ю	ло́м-ить	ло́мл-ять
	тра́фи-ти	тра́фл-ю	тра́ф-ить	тра́фл-ять
	учи́-ти	уч-у́	уч-и́ть	уч-а́ть
	служи́-ти	слу́ж-у	слу́ж-ить	слу́ж-ать
	суши́-ти	су́ш-у	су́ш-ить	су́ш-ать
	ни́щи-ти	ни́щ-у	ни́щ-ить	ни́щ-ать
	носи́-ти	но́ш-у	но́с-ить	но́с-ять
	вози́-ти	во́ж-у	во́з-ить	во́з-ять
	плати́-ти	плач-у́	плат-и́ть	плат-я́ть
	по́сти-ти	по́щ-у	по́ст-ить	по́ст-ять
	ходи́-ти	хо́дж-у	хо́д-ить	хо́д-ять
	і̂зди-ти	і̂ждж-у	і̂зд-ить	і̂зд-ять
	доі̂-ти	до-ю́	до-і̂ть	до́-ять
Кл. III. б):	велі̂-ти	вел-ю́	вел-и́ть	вел-я́ть
	гомоні̂-ти	гомон-ю́	гомон-и́ть	гомон-я́ть
	горі́-ти	гор-ю́	гор-и́ть	гор-я́ть
	терпі́-ти	терпл-ю́	терп-и́ть	терпл-я́ть
	крича́-ти	крич-у́	крич-и́ть	крич-а́ть
	клячі́-ти	кляч-у́	кляч-и́ть	кляч-а́ть
	держа́-ти	держ-у́	держ-и́ть	держ-а́ть
	киші́-ти	(киш-у́)	киш-и́ть	киш-а́ть
	пища́-ти	пищ-у́	пищ-и́ть	пищ-а́ть
	му́сї-ти	му́ш-у	му́с-ить	му́с-ять
	слизі̂-ти	слиж-у́	слиз-и́ть	слиз-я́ть
	верті̂-ти	верч-у́	верт-и́ть	верт-я́ть
	шелесті̂-ти	шелещ-у́	шелест-и́ть	шелест-я́ть
	ви́дї-ти	ви́дж-у	ви́д-ить	ви́д-ять
	стоя́-ти	сто-ю́	сто-і̂ть	сто-я́ть

Про мя́гченє шелестіво́к в 1-ій осо́бі одн. перед *-ю* гл. **24—28**.

Під вплѝвом анальо́ґії повста́ли такі́ фо́рми, як *лю́блять* (**любѧтъ**). Анальо́ґія спричинѝла та́кже: 1. що де́хто з укр. письме́нників зане́хує в 1-ій ос. одн. мя́гченє дру́гого сту́пня і пѝше *но́сю, хо́дю* і. т. п.; 2. що ненаголо́шене закі́нченє 3-ої ос. одн. *-ить* у де́яких письме́нників на Украї̂нї замі́нюєть ся закі́нченєм I-ої відмі́ни *-е: ро́бе* (чита́й: *ро́би*, гл. **3** і **32**), *гово́ре* . . .; 3. що і в 3-ій ос. мн. втиска́є ся вже де́коли закі́нченє I-ої відмі́ни *-уть: вчуть, кричуть* (зам. *вчать* . . .).

Дієсло́во *волі̂ти* відмі́нює ся в теперішности після I А: *волі̂ю* = *волю́*.

В сп. приказо́вім серед тих сами́х обста́вин, що в I Г, обовя́зує скоро́чена фо́рма, н. пр.: *стріль*, *муч*, *вір*, *мов*, *квась*, *гладь*, *скоч*, *став*, *тям*, *повісь*, *трать*, *шкодь*, *нищ*, *не горб ся*, *чисть*, *дій*, *напій*, *призвича́й ся*, *заси́дь*, *стій* . . . Одна́к коли́ перед ненаголо́шеним закінченєм *и* стоїть *щ*, *ст*, *зд*, то скоро́чена фо́рма о́днини не станови́ть вже більше пня для фо́рм мно́жини сп. приказо́вого, н. пр.: *лущ* — *лу́щіть*, *пость* — *по́стіть*, *їздь* — *приїздіть*. Скоро́чене в сп. приказо́вім неможли́ве, як перед закінченєм *-и* стоїть дві для ви́звуку неприго́жі шелесті́вки, о́тже *бу́бни*, *розви́дни ся*. Ка́жуть та́кже *ви́патроши*, *ви́тріщи*.

В тій скоро́ченій фо́рмі сп. приказо́вого ба́чимо пере́звук іканє, н. пр.: *дій* — *ді́йте* = *доїть* — *доїти*, *напій* — *напі́йте* = *напоїть* — *напоїти*, *стій*, *сті́йте* — *стояти*.

В дієприслі́внику теперішности прийма́ють ся вже, особли́во на Україні фо́рми після I-ої відміни на *-ючи*, н. пр.: *дивлючи́*, *ро́блючи*, *хвалючи́*, *сте́лючи*, *тя́млючи*, *ро́нючи*, *ло́влючи*, *кваплючи́ ся*, а так са́мо і в дієприкме́тнику ст. предм., н. пр.: *ро́бляний*, *бі́ляний*.

Сюди́ нале́жать своїми фо́рмами теперішности ще та́кже:

спа́ти, *спав*, *спа́ла*, *за́спаний*, *сплю*, *спить* . . ., *спи* . . .

бічи, *біг*, *бі́гла*, *біжу́*, *біжи́ть* . . ., *біжи́* . . .

III-а відміна.

209. **да́ти**:	дав, да́ла́ . . .	дам	
	да́вши	даси́, даш	дай
		дасть	
		дамо́	да́ймо
		дасьте́	да́йте
	да́ний	даду́ть	
ї́сти:	їв, ї́ла . . .	їм	
	ївши	їси́, їш	ї(д)ж
		їсть	
		їмо́	ї́(д)жмо
		їсьте́	ї́(д)жте
	ї́джений	їдя́ть	

повісти, *повів*, *пові́джений*, *повім*, *-ість*, *пові́(д)ж*.

бýти:	був, булá	я є	бýду		
	бýвши	ти є, єси́	бýдеш	будь	
		є, єсть	бýдé		
		ми є	бýдемо	бýдьмо	
		ви є	бýдете	бýдьте	
		вони́ є	бýдуть		бýдучи

забýти, *забув, забýтий, забýду, -е, забýдь; відбýти* . . .[1])

Дïєслова уживані лише в поодиноких формах. 210.

Лишé в поодинóких фóрмах уживáють ся н. пр.: *пожáль ся Бóже, хрань Бóже! бігáй! бігáйте! Бог вість; бодé, бóдуть, бóді = бодь; зажéг, зажéгла; яло́ ся* (няти).

До *жму, жмеш* . . ., *жми* . . . хибýє дïєіменник і фóрми часý мин.; так сáмо до *слинé, слив, слúла, -ли* хибýє и́ньших форм.

---

[1]) Ся відміна є *безнаросткóва*, т. зн. закінченя *особóві* додаю́ть ся безпосерéдно до кóреня. З нéї лишúли ся лиш отсї невели́чкі остáнки, тай тут вже приняли́ ся аналоґічні фóрми до и́ньших відмін, порів. н. пр. аналоґічну фóрму *дай* з фóрмою *їдж*. Дïєслóво є утрáтило майжé зóвсїм свою відміну, бо підмет з присýдком лýчать ся у нас звичáйно без злýчки. Лишé в гóворах чýти ще фóрми: *єсьм, єсьмó, єсьтé, суть*, або скорóчені: *-м, -сь, -сьмо, -сьте*, що причíплюють ся до слів як закінченя особóві, н. пр. *рад бим, рад бись, хотїли-сьмо, писáли-сьте*.

На тім опини́в ся рóзвиток дïєслóвних форм в укр. мóві, який ще лїпше мóжна будé пізнáти, коли порівнáємо ни́нїшний зáсіб форм теперішности і ст. приказóвого в фóрмами церковно-словя́нськими і староруськими. До сéго нехáй послýжать отсї приклáди:

Теперішність:

дамь	мелѭ, -ю	станѫ, -оу	пекѫ, -оу	трьплѭ, -ю
даси	мелеши, -шь	станеши, -шь	печеши, -шь	трьпиши, -шь
дастъ, -ть	мелетъ, -ть	станетъ, -ть	печетъ, -ть	трьпитъ, -ть
давѣ	мелевѣ, -ва	станевѣ, -ва	печевѣ, -ва	трьпивѣ, -ва
даста	мелета	станета	печета	трьпита
дасте, -та	мелете, -та	станете, -та	печете, -та	трьпите, -та
дамъ	мелемъ	станемъ	печемъ	трьпимъ
дасте	мелете	станете	печете	трьпите
дадѧтъ, -дѧть	мелѭтъ, -ють	станѫтъ, -оуть	пекѫтъ, -оуть	трьпѧтъ, -ѧть

Ст. приказовий:

даждь, дажь	мели	стани	пьци	трьпи
дадивѣ, -ва	меливѣ, -ва	станѣвѣ, -ва	пьцѣвѣ, -ва	трьпивѣ, -ва
дадита	мелита	станѣта	пьцѣта	трьпита
дадимъ	мелимъ	станѣмъ	пьцѣмъ	трьпимъ
дадите	мелите	станѣте	пьцѣте	трьпите

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

А. Реченє (гадка).

Реченє поєдинче.

211. Як гово́римо, то звича́йно ро́бимо се з на́міром, аби́ кому́сь дру́гому ви́сказати те, що гада́ємо або ду́маємо, т. зн. свою́ га́дку або ду́мку. Слова́, котри́ми виска́зуємо одну́-єди́ну га́дку або ду́мку, всї ра́зом становля́ть одно́ **ре́ченє** (га́дку) н. пр.: *В нашій школї уча́ть ся дїти по ру́ськи чита́ти.* Ре́ченє — се га́дка (ду́мка) ви́ражена слова́ми.

Де́коли доси́ть одно́го сло́ва, аби́ ви́сказати га́дку, н. пр.: *Ході́! Писа́ти! Греми́ть.*

Але часо́м вимовля́ємо слова́, не виска́зуючи тим нїя́кої ду́мки; так бува́є, коли́ хто кри́кне, н. пр.: *Ах!* То вже не ре́ченє. А так са́мо, коли́ кого́сь кли́чемо, н. пр.: *Гей!*, або зна́ючи імя́, по і́мени: *Васи́лю!* Той, кого́ кли́чемо, му́сить аж відга́дувати, або з рі́жних обста́вин дога́дувати ся, чи гада́ємо ми: *Я ма́ю на ду́мцї тебе́, Васи́лю!* чи: *Тепе́р на те́бе черга́!* чи: *Слу́хай! Диви́ ся! Де ти? Я тут! Ході́ сюди́! Встава́й! Говори́! Мовчи́! Що ти верзе́ш?* — чи що и́ньшого тому́ поді́бного. Отсе́ все і бога́то де́чого и́ньшого мо́жна собі при о́клику поду́мати, одна́к се вира́зно і докла́дно не ска́зано.

212. Гадки́, які́ мо́жемо ви́сказати слова́ми, свої́м змістом бува́ють ду́же розмаї́ті; одна́к мо́жна їх роздїли́ти на отсї чоти́ри ґру́пи:

1. Найчастїйше виска́зуємо кому́сь щось таке́, що уважа́ємо за пра́вду, бо ми розпізна́ли се своїми змислами, свої́м ро́зумом або довідали ся від достові́рної осо́би, а́бо що хо́чемо предста́вити за пра́вду, н. пр.: *Бог сотвори́в сьвіт. Та́та нема́ до́ма.* Таке́ ре́ченє назива́є ся **тве́рдженє**.

2. Ча́сто хо́чемо, аби́ осо́ба, що до не́ї гово́римо, нам щось сказа́ла; тоді пита́ємо ся так, аби́ тота́ осо́ба пізна́ла, що са́ме від не́ї ми хо́чемо довідати ся, н. пр.: *Чи та́то до́ма? Що чува́ти ново́го?* Таке́ ре́ченє назива́є ся **пи́танє**.

3. Де́коли хо́чемо, аби́ осо́ба, що до не́ї гово́римо, щось таке́ зроби́ла, що ще не ді́є ся, а зале́жить лише́ від во́лї се́ї осо́би, н. пр.: *Чита́й! Ти́хо!* Таке́ рече́нє назива́є ся **приказ**.

4. Наконе́ць мо́жна чого́сь бажа́ти, не вимага́ючи зарazо́м від осо́би, що до не́ї гово́римо, а́бо від и́ньшої якоїнебу́дь осо́би, аби́ вона́ се зроби́ла, бо мо́же вона́ і не в си́лї се́го зроби́ти, або мо́же се́го від не́ї вимага́ти го́дї, н. пр.: *Най жиє́ наш ці́сар! Най вам Бог прощає́!* Таке́ ре́ченє назива́є ся **бажанє**.

Так са́мо розмаї́та бува́є і фо́рма ре́чень, т. зн. скі́лькість і я́кість слів, що з них ре́ченє склада́єть ся, бо всї слова́, гру́пи слів в ре́ченю сповняють яке́сь пе́вне за́вданє як ча́сти або чле́ни ре́ченя. Ма́ємо пять осі́бних ча́стий ре́ченя. Упорядку́ємо їх тут пі́сля то́го, як за ча́сто вони́ в ре́ченю подибують ся, тай які́ вони́ за ва́жні: 213.

1. В ко́ждім цї́лкови́тім ре́ченю місти́ть ся завсі́ди яки́йсь ви́сказ — **прису́док**;

2. відта́к бува́є звича́йно на́звана яка́сь осо́ба або річ, про котру́ тим прису́дком щось виска́зуємо — **підмет**;

3. а ще і дру́га осо́ба або річ, на котру́ зве́рнена або до котро́ї стяга́є ся чи́нність, на́стрій ду́ха або щоне́будь и́ньше, ви́ражене в ви́сказї — **пре́дмет**;

4. на́дто ще мо́же бу́ти по́даний час, мі́сце, сте́пень, причи́на, спо́сіб або и́ньша яка́ обстано́ва ви́сказу — **прида́ток прислівнико́вий**;

5. наре́штї бува́ють в ре́ченю і такі́ ча́сти, що мимохі́дь приклада́ють на́званій в ре́ченю осо́бі або рі́чи яку́сь прикме́ту або яке́сь блі́зше озна́ченє — **прида́ток прикметнико́вий**.

При́міри: *Бли́скає* (1). — *Грім* (2) *гуркоти́ть* (1). — *Бу́ря* (2) *гне* (1) *дерева́* (3). — *Вона́* (2) *ме́те́* (1) *порога́ми* (4). — *Наконе́ць* (4) *скропля́є* (1) *дощ* (2) *куря́ву* (3). — *І съвіжа* (5) *зе́лень* (2) *усьміха́єть ся* (1) *до нас* (3) *з лі́сів і лева́д* (4).

Зме́жи усі́х сих пяти́ ча́стий ре́ченя прису́док і пі́дмет є найважні́йші. Цї́лкови́те ре́ченє без прису́дка не мо́же обійти ся, а пі́дмету лиш де́які ре́ченя не ма́ють (гл. 218). Длято́го сї обі́ ча́сти ре́ченя назива́ємо **головними**. 214.

Про́чі ча́сти ре́ченя назива́ємо **побічними**. Пре́дмет і прида́ток прислівнико́вий стяга́ють ся до прису́дка; де є пре́дмет, там він понайбі́льше станови́ть доконе́чне допо́вненє прису́дка (*Бу́ря гне дерева́*). Прида́ток прикметнико́вий мо́же стяга́ти ся до

підмету, але та́кже і до яко́гось и́ньшого і́мени або заі́менника в ре́ченю, н. пр.: *Іди́ все пра́вою доро́гою. Розу́мний госпо́дар кори́сту́є ся ко́ждим кла́птиком землі̂.*

Поодинокі части реченя.

1. Присудок.

215. Аби́ ви́сказ ви́словити, на се ма́ємо в на́шій мо́ві осі́бну часть мо́ви: дієсло́во. У дієслі́в є на се питомі фо́рми, так що бога́то ро́дів і форм ви́сказу мо́жемо ви́разити вже сами́м дієсло́вом. Так *греми́ть, греми́ло* вже сами́м своі́м закі́нченєм виска́зує, чи поді́я, про котру́ гово́римо, вража́є наш слух са́ме в тій хви́лї, як вимовля́ємо се сло́во, чи врази́ла єго́ в про́шлім часї; по фо́рмі *чита́ємо* за́раз пізна́ти, що се тве́рдженє, по фо́рмі *чита́ймо*, що се при́каз; *пи́ше* і *пи́шуть* вже своє́ю фо́рмою пока́зують, чи чи́нність пи́саня заприміча́ємо на одні́й, чи на кілько́х осо́бах; із форм: *гово́рю, гово́риш, гово́рить* ви́дно, чи одна́ з тих осі́б є на ду́мцї, що з собо́ю гово́рять, чи мо́же яка́сь тре́та.

Отта́к дієсло́во вже сами́ми своі́ми фо́рмами го́дно ви́разити прису́док[1]). Одна́к се вистарча́є лише́ для яко́ї ти́сячі присудко́вих поня́ть, т. зн. для ті́лько поня́ть, кі́лько мо́жна ви́разити сим за́собом дієслі́в, яки́й у нас є. Коли́ сказа́ти: *є те́пло, було́ те́мно, ти терпели́вий, будь терпели́вий, стає́ жебрако́м, стаю́ть жебра-ка́ми, остаю ся без надї́ї, остає́ш ся без надї́ї* і т. п., то присудко́ве поня́тє, т. зн. се, що ми виска́зуємо, спочива́є в слова́х: *те́пло, терпели́вий, жебра́к, без надї́ї;* дієсло́ва *є, було́, будь, стає́, остаю́ ся* і т. д. слу́жать лише́ на те, аби́ тоті́ слова́ примісти́ти в ре́ченю як прису́дки і ви́сказ пристосо́бити до потре́би (гл. 49); таке́ дієсло́во мо́жна де́коли і опусти́ти, н. пр.: *Ти терпели́вий.*

216. Тре́ба о́тже відріжня́ти двоя́кі прису́дки: прису́дки ви́ражені дієсло́вом, і такі́ прису́дки, що їх поня́тє ви́ражено и́ньшими спо́собами.

1. Прису́дком бува́є дієсло́во, н. пр. *Селяни́н о́ре. Нема́* (= не ма́є) *руса́лок.*

2. В и́ньшім ра́зї (як прису́дком не є дієсло́во) ма́ємо ува-жа́ти на дві рі́чи, а то:

[1]) В ду́же живі́м опові́даню ужива́ють ся де́коли дієсло́вні прису́дки, так сказа́тиб, без вся́ких форм немо́в о́клики, н. пр.: *Я зирк на не́го. Две́рі рип до па́сіки. Ма́рко лап за ру́ку. Тай бебе́х в моги́лу. Але вовк скакі́ць до ньо́го і зуба́ми хап за но́гу. Сле́зи їм лиш кітькі́ть. Обваля́й в пісо́к хвости́сько та в лице́ йому́ тала́п* (тут ужи́то *тала́п* на́віть як спос. приказо́вого)!

а) на дієслова, які в таких реченях можуть стояти, і

б) на слова або ґрупи слів, в яких містить ся присудкове понятє.

а) Найчастійше в таких реченях подибують ся дієслово *бути*, н. пр.: *Книжка була моя.* Воно сполучує лише присудкове понятє (*моя*) з підметом (*книжка*) і для того називає ся **злучкою**. *Була* висказує мимоходом ще і те, що моє посїданє книжки паде в минувшість; а як і такого мимохідного означеня не конечно потрібно, тодї завданє сего дієслова таке незначне, що можна єго і опустити: *Книжка (є) моя.* 217.

Більше ваги для висказу має дієслово: *бувати*, відтак: *стати*, *стати ся*, *остати*, *зробити ся*, *показувати ся* і т. п., наконець *звати*, *називати*, *іменувати*, *вибирати* . . ., самі такі дієслова, що зазвичай домагають ся доповненя ще якимсь присудковим понятєм.

б) Для виразу присудкового понятя служать нам:

1. Прикметники і иньші імена, які треба лише поставити у відмінку, призначенім для присудкових понять, т. зн. перед усїм у 1-ім відмінку, н. пр.: *Цукор солодкий. Ластівка дуже пожиточна. Кождому своє міле. То менї міло. Івась є дитина. Ластівка птиця перелетна. Наука велике добро.* Безпідметово: *Нас було троє. Сїм лїт минуло* — або також в шестім відмінку: *Іван уже парубком* (*парубок*). *Остаю твоїм приятелем. Остаємо твоїми приятелями.* (Про вибір відмінка гл. **291—293**, про згоду **229—232**).

2. Однак присудками бувають також імена в иньших відмінках, і то з приіменником або без приіменника, і прислївники — коротко сказавши, слова і вирази, які зрештою звичайно сповняють службу иньших частий реченя (придатка прикметникового або прислївникового) і тому не можуть стояти в присудковім відмінку; н. пр.: *Я иньшої думки* (порів.: *можна шанувати людий иньшої віри*). *Будь тихо!* (порів.: *Дитина цїлу годину сидїла тихо*). *Мати вже дома* (порів.: *Я богато пересиджував дома*). *Він без розуму* (порів.: *Він робить все без розуму*). *Тато в церкві. Найбільший скарб літературний України в її народній устній поезії. Єго цьвіту по всему сьвіту. Годї говорити.*

2. Підмет.

Деколи висказуємо щось, не виражаючи тої особи, що до неї мав би належати присудок (**реченя безпідметові**). Се буває: 218.

1. при де́яких я́вищах приро́ди, н. пр.: *Бли́скав. Зашумі́ло в лїсї. Розви́днїло ся. Було́ те́мно*, відта́к

2. при де́яких уте́ртих присудко́вих ви́разах, як: *Нема́ вже таки́х люди́й. Тре́ба нам по́мочи. Жаль єму́ було́ коня́. Шкода́ було́ за́ходу*, тай

3. у неособо́вих ви́разах, як: *Забагло́ ся менї товари́ства. Поле́кшало менї на се́рцї. Не ї́сть ся сма́чно само́му. Най ся тобі не бажи́ть печеного ле́ду! Гада́ло ся менї. Петро́ви до́бре до́ма жи́ло ся. Мину́ло ся і слї́ду́ не ста́ло. Менї таки́х яги́д сни́ло ся.*

Одна́к у ре́ченях з підметом підмет така́ сама́ ва́жна часть ре́череня, як і прису́док.

219. Підметом бува́є:

1. іменнико́ве імя́: *Де́рево росте́. (Я) му́шу ще богато учи́ти ся.* Таки́й підмет стоїть у 1-ім відмінку (гл. **265**);

2. и́нше яке́ сло́во, що в тім ра́зї як іменник ужива́є ся, чи то прикметнико́ве сло́во (що о́тже мо́же стоя́ти в 1-ім відмінку), як: *Ко́ждому своє́ ми́ле*, чи то таке́ сло́во, що го́дї єго́ поста́вити в якімнебу́дь відмінку, як: *Лу́чше дава́ти, чим бра́ти. „Дава́ти“ є дїєсло́во.*

3. Предмет.

220. Більша части́на дїєслів і де́які прикме́тники виража́ють таку́ чи́нність або таки́й стан, що доконе́чно тре́ба назва́ти, або хоть поду́мати собі до то́го яку́сь осо́бу або річ, бо ина́кше ся чи́нність або сей стан були́б безпредмето́ві, нерозу́мні або і неможли́ві.

Хто купу́є, завсїди му́сить купува́ти яки́йсь това́р; хто дає́, завсїди му́сить щось дава́ти, а о́крім то́го му́сить ще се і кому́сь дава́ти; хто жадни́й, му́сить завсїди бу́ти жадни́м чогось. Отсю то часть ре́череня, що виража́є таке́ допо́внене прису́дка, называ́ємо пре́дметом. Найбільша части́на пре́дметів стоїть у 4-ім відмінку, и́нші знов у 2-ім, 3-ім відмінку, або у відмінку сполу́ченім із прийменником.

221. Пре́дметом о́тже бува́є:

1. імя́, н. пр.: *Коро́ва ї́сть траву́. Се теля́тко ще не ї́сть трави́.* Два рі́жні пре́дмети: *Прости́ нам довги́ на́ші. Учи́тель учи́ть у́чеників пи́саня.*

2. зворо́т прийменнико́вий, н. пр.: *Не забува́й на ме́не. Ро́дичі дба́ють про добро́ своїх дїти́й.*

Поміж всяќими пре́дметами виріжня́ють ся ті, що стоя́ть в 4-ім відмінку в незапере́ченім ре́ченю (гл. 285): такі пре́дмети назива́ємо **власти́вими пре́дметами**, а дієсло́ва, що таки́х пре́дметів домага́ють ся, **дієсло́вами перехідними**. Власти́вий пре́дмет ду́же про́сто і ті́сно вя́жеть ся з присудко́вим дієсло́вом; се ба́чимо з то́го, що таки́й пре́дмет стає́ ся підметом, як ре́ченє переклáсти із ста́ну предме́тного у стан підме́тний: *Я писа́в адре́су. Адре́са вже написана.* 222.

4. Придаток прислівниковий.

І прида́тки прислівнико́ві слу́жать до допо́вненя прису́дка, одна́к се допо́вненє не таке́ ва́жне, щоб одні́ прису́дки му́сїли доко́нечно ними доповня́ти ся (як пре́дметом), а дру́гі їх зо́всїм не терпілиб[1]; прида́тки прислівнико́ві додаю́ть до ви́сказу лише́ які́сь обстано́ви, що де́коли для слухача́ або читача́ в цілім ре́ченю мо́жуть ма́ти найбільше значі́нє, одна́к не є так ду́же потрібні (як прису́док, звича́йно підмет а де́коли пре́дмет) до то́го, щоб ре́ченє було́ вмо́вні зрозумілим і цілкови́тим; без них ре́ченє, як ре́ченє, мо́же зо́всїм обійти́ ся і бу́де цілкови́те. Як я кому́сь, що шука́є ключа́, ска́жу н. пр.: *Я слова́в ключ у лїві́й шуфля́дї мо́го сто́лика*, то для не́го отсе́ озна́ченє місця ма́є найбільшу вагу́; одна́к ре́ченє без то́го озна́ченя місця оста́не ся цілкови́тим, міжтім як *я*, *слова́в* і *ключ* у нїм доко́нечно потрібні ча́сти, без *я*, *слова́в* не бу́де ре́ченя. 223.

Прида́тки прислівнико́ві подаю́ть **місце**, як: *тут*, *в лїсї*, *на пра́во*, *круго́м*, **час**, як: *тепе́р*, *в недїлю*, *ча́со́м*, **спо́сіб**, як: *так*, *до́бре*, *пома́лу*, *пішки*, *про́сьбами*, *моло́то́чком*, **сте́пень**, як: *ду́же*, *стра́шно*, *цілко́м*, **причину**, як: *тому*, *з тої причи́ни*, *з ра́дости* і т. д. 224.

Аби́ такі́ обста́вини мо́жна ви́разити, на те ма́ємо осі́бну часть мо́ви: прислі́вники, а як му́симо послу́гувати ся яки́мсь імя́м, то особли́во 6-ий відмінок помічний нам у тім, щоб із імя́ зробити прида́ток прислівнико́вий; одна́к ча́сто тре́ба ще і приіменників, аби́ обстано́ву ви́разити докла́дно так, як вона́ нам уявля́єть ся.

Прида́тком прислівнико́вим бува́є: 225.

1. прислі́вник, н. пр.: *Я при́йду за́раз. Тут є кімна́та до ви́наймленя. Гремить стра́шно.*

2. імя́, н. пр.: *Пя́тою ма́я вечеро́м прийха́ли ми́ма до́мів.*

[1]) Як не терпля́ть при собі пре́дмету де́які прису́дки, н. пр. дієсло́ва неперехідні.

3. зворо́т приіменнико́вий, н. пр.: *В котрі́м мі́стї уме́р Федько́вич? Федько́вич уме́р в Чернівця́х в сі́чнї 1888-го ро́ку. Хло́пець скака́в з ра́дости. Пішли́ кого́ в село́ за кі́ньми! Бог кара́є старі́ ко́сти за гріхи́ мо́лодости. Одно́го ра́зу в доро́зї довело́ ся менї́ заночува́ти на селї́ у мале́нькій ха́тцї у вишне́вім садо́чку.*

5. Придаток прикметниковий.

226. І прида́тки прикметнико́ві бува́ють, що пра́вда, для слухача́ або читача́ ду́же ва́жні, одна́к до головни́х ча́стий ре́ченя вони́ не нале́жать. Вони́ не доповня́ють прису́дка, лиш яке́сь імя́ в ре́ченю: чи то імя́ присудко́ве, підмет, пре́дмет, чи то і́менник прида́тка прислівнико́вого або прикметнико́вого. Н. пр.: *Топо́ля є висо́ке де́рево. Ба́чу висо́ке де́рево. Пта́ха увйла собі́ гнїздо́ на висо́кім де́реві. На самі́м вершку́ висо́кого де́рева сїв полови́к.* В усї́х сих ра́зах приклада́єть ся до де́рева прикме́та висо́кости, одна́к се не станови́ть змі́сту, не станови́ть ви́сказу ре́ченя так, як се ба́чимо в ре́ченю: *Де́рево висо́ке.* Тут (*є*) *висо́ке* є прису́док, а там сло́во: *висо́кий* стої́ть усю́ди як прида́ток прикметнико́вий. Із се́го ба́чимо, що прикме́тники придаю́ть ся так на прида́тки прикметнико́ві, як і на імена́ присудко́ві, та що ї́х, коли́ вони́ є прида́тками прикметнико́вими, мо́жна з ре́ченя ви́няти і тим ре́ченє ще не нару́шить ся; сего́ж, без нару́шеня цї́лости ре́ченя, не мо́жна зроби́ти з ти́ми прикме́тниками, що є в ре́ченю прису́дками. Прида́тність прикме́тників до се́ї слу́жби в ре́ченю пока́зуєть ся нагля́дно при зго́дї (гл. 231); але як за́сіб дї́єслі́в для ви́разу присудко́вого поня́тя обме́жений, так са́мо і прикме́тників нема́ в мо́ві на сті́лько, щоби́ ни́ми ви́разити усї́ прида́тки прикметнико́ві в ре́ченях; тому́ му́симо ча́сто послу́гувати ся и́ньшими ви́разами.

227. Прида́тком прикметнико́вим бува́є:

1. прикме́тник, прикметнико́вий заіменник або числі́вник, н. пр.: *Вели́кс де́рево пово́ли росте́. Гірки́й чужи́й хлї́б. Ваш дім вели́кий. Там пасе́ ся два воли́.*

2. і́менник, згі́дний у відмінку з імя́м, що до не́го він стяга́єть ся, н. пр.: *Сло́во „коро́ль“ похо́дить від і́мени франко́нського короля́ Ка́роля. По сме́рти бра́та дї́ти си́роти перейшли́ до мо́го до́му.* В таки́х ра́зах і́менник так са́мо як прикме́тник виража́є прикме́ту нале́жного і́менника, а зго́да і́менників пока́зує, що вони́ відно́сять ся до се́бе як прису́док і пі́дмет: *коро́ль є сло́во*, *дї́ти є си́роти.*

3. другий відмінок іменника (іменникового заіменника або числівника) або зворот приіменниковий, н. пр.: *Се дім бурмістра. Дайте мені склянку води. Тиждень має сім днів. На кождій руці є по пять пальців. Дорога до школи далека. Кожда пригода до мудрости дорога. Страх перед карою повстримує навіть злочинців від лихих діл.*

228. Часто у формі придатка прикметникового вставляєть ся коротко в речене те, що властиво подумане як присудок осібного реченя (**прикладка**), н. пр.: *Чернівці, головне місто Буковини, лежить над Прутом* (*Чернівці є головне місто Буковини*). *Се дім бурмістра, чоловіка прівого і досьвідченого* (*Бурмістер є чоловік прівий і досьвідчений*). *Мати, вже давно в сирій могилї, була все взірцем дочці Оленї* (*Мати була вже давно в сирій могилї*). Гл. про се **246** (речене скорочене).

Згода.

229. Се, що висказуємо про особу або річ, або що прикладаємо як прикмету, т. зн. присудок і придаток прикметниковий, стараємо ся в мові, скільки мога, вже самим добором форм з належним підметом або іменником так сполучити, аби з того було видно, що воно тісно до себе належать: ми згоджуємо, як то кажуть, присудок і придаток прикметниковий з підметом або іменником. Отак вибираємо н. пр. змежи форм: *великий, -а, -е, -і* тоту форму, що добре стосуєть ся до тої річи, якій приписуємо прикмету великости: *великий чоловік, велика жінка, велике село, великі хати.*

230. I. Присудкове дієслово — і то так се дієслово, що є присудком, як і се, що додане до присудкового імени — згоджують ся з підметом:

1. в теперішности (і будучности)

а) як підметом є заіменник особовий, в особі і числі: *я іду, ти ідеш, він іде, ми ідемо* і т. д. Тоті три особі відрізняють ся зрештою на присудковім дієслові і тоді, як нема заіменника; так само буває і в способі приказовім, при котрім заіменник звичайно опускаєть ся: *іди, ідім, ідіть.* Як на місці підмету названі разом дві ріжні особи (гл. **243**, 2. речене стягнене), то дієслово кладеть ся у відповідну особу множини: *я і ти* (= *ми з тобою*) *підемо, ти і він підете.*

б) В иньших разах стоїть завсіди трета особа, а згода дотичить лише числа: *брат прийде, сестра прийде, діти прийдуть* (гл. **259—264**). В реченях безпідметових стоїть одинина (**255**).

2. В минýвшости (і в спóсобі можлúвім) мóжна вúразити лишé рід і числó, н. пр.: *я читáв, ти читáв, сестрá говорúла, ягня прийшлó*, а в множині лишé числó: *кóнї бігли, корóви бігли.* В рéченях безпідметóвих стоїть рід серéдний: *блúскало, розвúднїло ся, булó тéмно, шкодá булóб зáходу.*

231. II. Імя́ присудкóве мóже впóвнї згóджувати ся з пíдметом, як

а) є прикмéтником, а то в рóдї, числї і відмінку: *я здорóвий, сестрá слабá, сóнце я́сне, хмáри тéмні;* в рéченях безпідметóвих стоїть рід серéдний (іменникóвої відміни **157**, 5, **300**) в óднинї: *тя́жко менї.*

б) Іменники, як присудкóві іменá, дéколи не мóжуть згóджувати ся з пíдметом у числї і рóдї: *Львів місто. Коломúя місто. Львів і Коломúя містá. Чернівцї місто.*

Згóди в відмінку немá, колú присудкóве імя́ кладéть ся в 6-ім відмінку (**290**, 5), н. пр.: *Називáвмо Бóга нáшим вітцéм.* Тут, зважáючи на фóрму рéченя, пíдметом є *ми*, а слóво *Бог*, дóдане як прéдмет, означáє осóбу, до котрóї прикладáємо імя́ і відтáк присýдок *отéць*.

232. III. Придáтки прикметникóві згóджують ся, як мáють

а) прикметникóву фóрму, завсíди в рóдї, числї і відмінку: *малúй хлóпець, малóго хлóпця, малéнька дївчина, велúке дéрево, малí хлóпцї* і т. д.

б) Іменники мóжуть дéколи згóджувати ся лишé в відмінку (як вúсше II б): *син малолїток, дїти зведеня́та, дїтúй зведеня́т, сиротóю недолїтком.*

Опуст частий реченя.

233. Чáсто вискáзуємо якéсь рéченє не зóвсім пóвно, а то, колú однá якáсь часть рéченя розумíєть ся самá собóю (**рéченє еліптичне**), н. пр.: *По нúтцї до клубкá* (= По нитцї дійдéмо до клубкá). *Де твоя́ мáма? На пóлї* (= Моя́ мáма є на пóлї). *Геть!* (= Ідú геть!). *Вон із нáшого селá!* (= Ідú вон із нáшого селá). *Що менї робúти?* (= Що трéба менї робúти). *Я до вас із щúрим сéрцем, а ви до мéне з хúтрощами* (= Я до вас віднóшу ся, або говóрю із щúрим сéрцем…). *Чи принїс Павлó кнúжку? Принїс* (= Павлó принїс кнúжку). *Нї* (= Павлó не принїс кнúжки). *Що?* (= Що кáжеш?). *Але де! Ще й як! Як би то! Кобú!* і т. д.

Еліпса, як бáчимо, найчастíйше дотúчить присýдка, але такóж і пíдмета або прéдмета; про óпуст якóїсь побічнóї чáсти ре́-

ченя (214) рідко колй може бути мова, бо реченє в такім разї все такй формально є цїлковитим.

Сполука речень.

234. Дві або кілька гадок можемо виразити так одну по другій, що реченя нїяк з собою не сполучені; в такім разї сї реченя стоять попри себе як два або кілька речень поєдинчих: *Василь отворив вікно. Єго товариш мовчав. Він не находив доброї відповіди.* Колй однак гадкй з собою вяжуть ся, то сю звязь можна і в мові виразити, сполучуючи у відповідний спосіб реченя в одну цілість. *Василь отворив вікно, а єго товариш мовчав, бо не находив доброї відповіди.* Друге реченє сполучили ми тут із першим реченєм словом *а*, аби тим протиставити одну гадку другій. Впрочім оба реченя лишили ся, як бачимо, незмінені і самостійні: вони собі рівнорядні. Трете реченє подає причину мовчаня, тому ужито слова *бо*, аби єго навязати до попередного реченя. Можнаб також сказати: *не находячи доброї відповіди*, але тим се трете реченє так змінилоб ся, що само про себе вже не моглоб стояти; таким чином стало воно реченєм залежним від другого, отже підрядним і грає в нїм ролю придатка прислівникового причини (меньше-більше = *задля браку доброї відповіди*). Так само можемо і отсї реченя з собою сполучити: *Надходить осінь. Листє опадає з дерев. Ластівки відлітають у вирій.* Можемо сказати: *Як надходить осінь, листє опадає з дерев, а ластівки відлітають у вирій.* Тут перше реченє супроти інших речень стало ся придатком прислівниковим часу (= *З початком осени*).

Розберім реченє: *Квочка скликає курчата, скоро побачить кота*, то в реченю: *скоро побачить кота* пізнаємо придаток прислівниковий часу (= *на вид кота*) до *скликає*. В реченю: *Кімната, де я сплю, має дві вікні, що виходять на огород* — *де я сплю* є придаток прикметниковий до *кімната*, а так само *що виходять на огород* є придаток прикметниковий до *вікні*; їх можна би заступити якимись прикметниками (от як: *спальна, огородні* або т. и.). Ще один приклад. *Хто має якесь осібне бажанє, нехай скаже, аби я знав, що маю купити.* Тут реченє *хто має якесь осібне бажанє* подає, хто має говорити, отже є підметом до *нехай скаже*; реченє *аби я знав* є придаток прислівниковий наміру до того самого присудка *нехай скаже*, а реченє *що маю купити* є нарештї предметом до *я знав*. Остатнє реченє є отже залежне від передостатного і єму підрядне, а передостатнє (і так само і перше)

підря́дне дру́гому ре́ченю *неха́й ска́же*. Отже ці́лé ре́ченє склада́є ся з чотиро́х дрібни́х ре́чень, що стоя́ть до се́бе в розмаї́тих відно́синах.

235. Щоби́ розумі́ти сполу́ку поодино́ких ре́чень в одну́ односта́йну ці́лість, му́симо, як ви́дко, перед усі́м ма́ти на о́ці ріжни́цю ме́жи **ре́ченями головни́ми** а **ре́ченями побічни́ми**; ре́ченя головні́ є самості́йні, а ре́ченя побічні́ є чле́нами (ча́стями) и́ньших ре́чень [1]. Ре́ченє побічне́ є **підря́дне** ре́ченю головно́му або и́ньшому ре́ченю побічно́му, в котрі́м воно́ сповня́є слу́жбу яко́гось чле́на ре́ченя. Сеж головне́ або побічне́ ре́ченє, що до не́го яке́сь ре́ченє побічне́ нале́жить як член або часть ре́ченя, назива́ємо **надря́дним**. Колиж два ре́ченя головні́ так з собо́ю сполу́чені, що нї одно́ з них не є чле́ном (ча́стию) дру́гого ре́ченя, то такі́ ре́ченя є собі́ **рівноря́дні**.

Реченя сполучені рівнорядно.

236. Ре́ченя рівноря́дні, сполу́чені в одну́ ці́лість, мо́жуть бу́ти ре́ченями головни́ми, н. пр.: *Васи́ль взяв у ру́ки кре́йду, приступи́в до табли́ці, розмахну́в ся і поча́в писа́ти;* вони́ мо́жуть бу́ти та́кже ре́ченями побічни́ми, що супроти ре́ченя надря́дного сповня́ють однако́ву слу́жбу, н. пр.: *Я ви́дїв, як Васи́ль взяв у ру́ки кре́йду, як приступи́в до табли́ці* і. т. д. Тут ре́ченя побічні́ є всї пре́дметами до *я ви́дїв*; всї вони́ між собо́ю сполу́чені рівноря́дно, а супроти головно́го ре́ченя всї вони́ одна́ково підря́дні.

237. Аби́ ви́разити сполу́ку рівноря́дних ре́чень в одну́ ці́лість, до то́го ужива́ємо звича́йно злу́чників (332), але та́кже прислі́вників або прислівнико́вих прида́тків; добо́ром сих слів або ви́разів мо́жемо та́кже вказа́ти на звязь, в які́й рівноря́дні ре́ченя до се́бе стоя́ть.

1. Найсла́бше виража́є таку́ звязь *і* або *тай*; вони́ сполу́чують лише́ одно́ ре́ченє з дру́гим, н. пр.: *Він розмахну́в ся і* (*тай*) *поча́в писа́ти*. Така́ звязь ре́чень назива́єть ся **злу́чна**. Як є бі́льше, нїж два ре́ченя, то що йно оста́тне ре́ченє навя́зуємо таки́м злу́чником до попере́дного, як се ба́чили ми в ре́ченю: *Васи́ль взяв* і т. д. Тут одно́ ре́ченє іде́ за дру́гим так, як поодино́кі чи́нности по со́бі наступа́ють; сей стосу́нок мо́жнаб ще ви́разити прислі́вником *потї́м*.

---

[1]) Се найлї́пше ба́чимо на ре́ченю: *про́симо на хлїб, на сіль, та на що Бог дав*. Ре́ченє *що Бог дав* так са́мо сполу́чене з при́йм. *на* і поста́влене як пре́дмет до *про́симо*, як і іменники *хлїб, сіль*.

В йньшім разї рівночасні явища можна оттак одно по другім висловити. н. пр.: *Звїзди блищали і місяць слав своє ясне сьвітло на степи;* можнаб тут вставити прислівник або прислівниковий вираз *рівночасно* або *при тім*. Маємо отже ще і иньші відтїнки злучної звязи речень.

2. Колиж хочемо дві гадці виразити так, щоби була між ними протївність, то вяжемо реченя иньшими злучниками. Найслабше виражає протївність злучник *а*, сильнійше злучник *але*, *а прецінь*, *а таки*, *а все ж таки*, *однак* і т. п. Таку сполуку речень називаємо **протиставною**, н. пр.: *Він міг би вчити ся, але не хоче.*

3. Часто одно рівнорядне речене стоїть до другого рівнорядного реченя в **причиновій** звязи; тодї друге речене започинаємо звичайно злучником *бо*, н. пр.: *Маєвий хрущ є шкідливе сотворінє; бож він як борозняк підгризає коріне ростин, а як хрущ обїдає листє овочевих дерев.* Тут сполучені в одно три реченя: для першого реченя оба другі подають причину.

4. Навідворот перше із сполучених рівнорядних речень може виражати причину, а друге наслїдок (**наслїдкова звязь**), н. пр.: *Бог бачить твої дїла, знає твої думки і наміри; тому годї перед ним укрити ся. Висохла земля, аж палить. Тисне мороз, аж око вяне.*

5. Буває і так, що в однім із рівнорядних речень висказана умова того, що містить ся в другім реченю (**умовна звязь**), тодї друге речене започинаємо звичайно злучником *то*, н. пр.: *Не посїй, то не будеш жати. Коби розум та воля, то найде ть ся й доля. Ввійдеть ся вовк до овець, то переносить усю череду. Не дай я єму грошиї, не мав би був за що гуляти. Будь вона порядна й чесна, шпильков гість з води підносила, малаб рибу й гість усякь. В її руки впав, то пан!*

6. Між рівнорядними реченями може також бути **звязь замірова**, н. пр.: *Обнимітеж, брати мої, наймєньшого брата, нехай мати усьміхнеть ся, заплакана мати. Заведи сестру до комори та постелї, най трошки ляже.* В обох сих прикладах друге з рівнорядних речень представляє цїль тої чинности, що виражена в першім рівнорядним реченю.

7. **Припустову звязь** між рівнорядними реченями бачимо на примірі: *Крути, верти, треба вмерти. Нехай непогода на часок затягне, то правди не убє. Тебе і бють, а ти не вчиш ся.* В усіх трох примірах друге з рівнорядних речень представляє чинність,

що вона́ відбува́єть ся, хоть та чи́нність, що ви́ражена в пе́ршім з рівноря́дних ре́чень, пови́ннаб то́му перешко́дити.

8. **Порівна́льну звязь** між рівноря́дними ре́ченями ви́дко знов на примі́рі: *Маха́є рука́ми, нї́би щось ро́бить. Вона́ притаї́ла ся, нї́бито вона́ нежива́. От і пішла́, бу́цї́мто і не вона́.* Тут чи́нности обо́х рівноря́дних ре́чень порі́внують ся з собо́ю, аби́ їх тим докладнї́йше предста́вити.

9. Межи рівноря́дними ре́ченями мо́же ще та́кже бу́ти і **часова́ звязь**: *Прийдуть парубки́, брат їм кло́нить ся тай прова́дить у дім Бо́жий. Я став коло пе́чі та чека́ю, аж брат переста́не чита́ти.* Одно́ із рівноря́дних ре́чень озна́чує час чи́нности а́бо ста́ну, які́ ви́ражені в дру́гім ре́ченю.

Отта́к між рівноря́дними ре́ченями можли́ва розмаї́та звязь. Змисл ре́чень пока́зує ча́сто зо́всім я́сно, яка́ звязь поду́мана. Нера́з одна́к бува́є, що звязь не цїлко́м я́сна. Тре́ба до́бре уважа́ти, яку́ са́ме звязь бе́сїдник ма́є на ду́мцї. *Чека́є си́рота нев́о́га, чей їй усьміхне́ть ся до́ля. Чека́є, чей єму́ щось відповість.* Тут мо́же бу́ти, як коли́, звязь заміро́ва, висказо́ва, питайна.

238. Наколи́ два ре́ченя або кілька ре́чень, що їх хо́чемо сказа́ти в звя́зи, ма́ють одно́ або кілька спі́льних слів, то спі́льні ча́сти ка́жемо звича́йно лише́ раз і ро́бимо таки́м спо́собом з двох або кілько́х ре́чень одно́ **ре́ченє стя́гнене**, н. пр.: *Жив собі чолові́к і жі́нка* (= Жив собі чолові́к + жи́ла собі жінка). *Я гово́рю про образи́, а він про гарбузи́* (= Я гово́рю про образи́ + він гово́рить про гарбузи́). *Ти зро́биш єму́ добро́ ни́нї, а він тобі за́втра* (= Ти зро́биш єму́ добро́ ни́нї, а він зро́бить тобі добро́ за́втра). *Я зроби́в собі сопі́лку і став гра́ти* (= Я зроби́в собі сопілку + я став гра́ти). *У ме́не нема́ нї ді́тий, нї ха́ти* (= У ме́не нема́ дїти́й + у ме́не нема́ ха́ти). *Пі́внічний ві́тер прино́сить сту́дїнь, а за́хідний дощ* (= Пі́внічний ві́тер прино́сить сту́дїнь, а за́хідний ві́тер прино́сить дощ). *Вода́ все споло́че, лише́ зло́го сло́ва нїко́ли* (= Вода́ все споло́че, лише́ зло́го сло́ва нїко́ли не споло́че).

Із пе́ршого і дру́гого при́кладу ви́дко на́дто, що прису́док у дру́гім ре́ченю мо́жна і в таки́м ра́зї опусти́ти, коли́ він для то́го дру́гого ре́ченя пови́нен би ма́ти и́ньшу фо́рму (*жи́ла, гово́рить*), відмі́нну від фо́рми в пе́ршім ре́ченю (*жив, гово́рю*). Так са́мо у стя́гненім ре́ченю: *Я жию́ у вели́кім мі́стї, ти в глухі́м кутї́.* Але як спі́льний прису́док у стя́гненім ре́ченю стоїть за підметами, то звича́йно му́сить з ни́ми зго́джувати ся: *Я й ти бу́демо вийти*

ся рисувáти. Я і мій брат ходимо до школи. Гóрдість и глупість рідні сéстри. Ти і твоя сестрá умієте вже читáти. Але мóжна тáкже зóвсїм дóбре сказáти, н. пр.: *І гай і ліс вже зелéний.*

Реченя сполучені підрядно.

В рéченях сполýчених підря́дно однó із сполýчених рéчень є члéном дрýгого рéченя (234, 235). 239.

1. Рідко колй рéчене побічнé бувáє присýдком рéченя головнóго (**рéчене присудкóве**), н. пр.: *А дівка, як сам знаєш. Дім є такий самий, як я єгó перед десятьмá рокáми лишив. Що менї найбільше дивує, що ти своїх блудів не пізнаєш*[1]. *Сьвідоцтво такé, на які ти собі заслужив. Якá робóта, такá заплáта. Якé житé, такá й смерть. Якйй пастух, такá й черéдá. Зависть для душі, що ржа для зелїза.*

Частійше рéчене побічнé сповняє слýжбу якóгось йньшого члéна рéченя.

2. **Рéченя підметóві**: *Хто рóбить, гóлий не хóдить. Бідним давáти милостиню є обовязком християн. Хто задовóлений, той щасливий. Чи підéмо на прáво, чи на лїво, все однó. Не може бути, щоб на місяцї жили подібні до нас сотворіня. Блажéн, хто вóрогів не має, в кого дух лїни не сидить, хто в скринях золота не збив, хто на громаду звик робить, хто брáта темного навчає, у хату вбогу вносить сьвіт. Не все золото, що ся сьвітить. Хто у сьвітї не бував, той і дива не видав.*

3. **Рéченя предметóві**: *Не розумію, як із зéрнятка мóже стáти дéрево; а прéцінь знáю, що кóжда яблоня повстáла із зéрнятка. Менї, о Гóсподи, подáй любити прáвду на землї. Хто щось знає, тóго й поважáють. Змáлечку трéба вчитись, як на сьвітї жити. Заповідь Бóжа прикáзує дїтям, щоб любили своїх родичів.*

4. **Рéченя прислівникóві**: *Де тобі рідó, там рáдо бувай! Доки є нéнька рідéнька, доти й голóвка гладéнька і сорóчка білéнька. Ходїм та помóлимо ся, щоб Гóсподь допомíг нам у нáшому дóброму дїлї.*

---

[1] Тут і однó і друге рéчене мóжна взяти за присудкóве. Залежить се від того, що той, хто говорить, хóче уважáти підметом. Такá невиразність мóже бути пр. в рéченю: *[illegible]*. Мóжна питати ся, що тут є підметом, а що присудком, бо однó і друге можливе. В кожнім разі однó (чи [illegible], чи [illegible]) є присудком. Так річ має ся і з обома реченями, наведеними на горі. Однó з них безпечно є реченем присудкóвим.

5. **Ре́ченя прикметнико́ві**: *На́віть злочи́нців повстри́мує від лихи́х діл страх, що їх кара́ти муть. Хо́рого потїша́є надї́я, що поду́жає. Сте́жка, що йде́ до до́брої крини́цї, уто́птана.*

240. Підря́дних ре́чень, що отта́к ста́ли чле́ном и́ньшого ре́ченя, не мо́жна нї-сїло-нї-па́ло ви́лучити із то́го ре́ченя і поста́вити сами́х про се́бе. Де́які вже за́для своє́ї фо́рми не мо́жуть стоя́ти о вла́сних си́лах, н. пр. наве́дене ви́сше ре́ченє підмето́ве *бі́дним дава́ти мі́лостиню* (**239**, 2). Иньші моглиб, що пра́вда, так, як є, бу́ти ре́ченями головни́ми, одна́к набра́либ тодї и́ньшого зми́слу. В ре́ченю *Хто ро́бить, го́лий не хо́дить* означа́є *Хто ро́бить* тілько що *робу́чий чолові́к;* само́ж *хто ро́бить* про се́бе було́б пи́танє.

241. Ріжни́цю межи ре́ченєм головни́м а побічни́м відчува́ємо на́віть і в таки́х ра́зах, де намі́сть ре́ченя побічно́го, не змі́нюючи зми́слу, мо́жна поста́вити ре́ченє головне́, н. пр.: *Він пе́вно відпо́вість, що нїчо́го не зна́є* = *Він пе́вно відпові́сть: Я нїчо́го не зна́ю.* В дру́гій фо́рмі головне́ ре́ченє *Я нїчо́го не зна́ю,* з о́гляду на свій змисл, є так са́мо пре́дметом до *відпові́сть*, як у пе́ршій фо́рмі ре́ченє побічне́ *що нїчо́го не зна́є;* одна́к тут бе́сїда дру́гого наве́дена досло́вно (**бе́сїда пря́ма**), тому́ виступа́є як ре́ченє головне́ і очиви́дно в пе́ршій осо́бі. За те у дру́гім ра́зї із бе́сїди дру́гого зро́блено ре́ченє побічне́ (**бе́сїда зале́жна**) так, що і форма́льно поста́влена тота́ бе́сїда як пре́дмет до *відпові́сть.*

242. Бува́є і таке́, що ре́ченє побічне́ не ма́є на со́бі осі́бних позна́к і тому́ так са́мо мо́же уважа́ти ся і ре́ченєм головни́м: *Вихісно́вуй ко́жду хви́лю, бо житє́ коро́тке.* Ре́ченє, що почина́єть ся злу́чником *бо*, мо́же бу́ти поду́маним як ре́ченє головне́ (в такі́м ра́зї сї два ре́ченя були́б сполу́чені рівноря́дно), або як ре́ченє побічне́ (т. зн. сї два ре́ченя були́б сполу́чені підря́дно).

243. Ре́ченя побічні́ не завсї́ди бува́ють цїлкови́ті і по́вні.

1. Вони́, так як і ре́ченя головні́ (**233**), мо́жуть бу́ти **еліпти́чні**, т. зн. мо́жна з них яку́сь часть ре́ченя опусти́ти, як слуха́ч або чита́ч із звя́зи мо́же собі єї ле́гко доповни́ти. Н. пр.: *Як пі́деш гости́нцем, то мо́же тебе́ хто підвезе́, а як направцї́* (= а як піде́ш направцї), *то іти́ меш у тї́ни. Пси мо́жуть лї́пше бі́чи, ніж коти́* (= ніж коти́ мо́жуть бі́чи). *Дешева́ ри́бка, пога́на ю́шка* (= як взя́ти дешеву́ ри́бку, то бу́де з не́ї пога́на ю́шка).

2. Два або кі́лька рівноря́дних ре́чень побічни́х, що ма́ють одну́ спі́льну часть ре́ченя, мо́жна так са́мо, як і ре́ченя головні́ (238) **стягну́ти** в одно́ ре́ченє. Н. пр.: *Тї́шу ся, що Анті́н і Іва́н*

прийшли́ щасли́во до до́му (= що Антін прийшо́в щасли́во до до́му і що Іва́н прийшо́в щасли́во до до́му). Для стя́гнених ре́чень побічни́х з о́гляду на зго́ду ва́жне те саме́, що ска́зано ви́сше (238) для стя́гнених ре́чень головни́х.

3. Ре́ченям побічни́м пи́тома річ є **скоро́чене**. Воно́ осно́вуєть ся на тім, що присудко́вого дїєсло́ва не кладе́мо в одну́ із трох осі́б, а в дїєіменник, дїєприкме́тник або дїєприслі́вник. Н. пр.: *Ма́ма ра́дила мені́, ме́ньше ни́нї ї́сти* (= щоб я нинї ме́ньше їв). *Не годить ся другим перебива́ти бе́сїду* (= абй хто дру́гим перебива́в бе́сїду). *Бреха́ти і обма́нювати дру́гих* (= колй хто бре́ше і обма́нює дру́гих), *від Бо́га гріх, від людий со́ром*. Таки́х дїєіменнико́вих ре́чень так бога́то, їх ужива́ють так ча́сто, що такі дїєіменники без злу́чників мо́жна уважа́ти невідмі́нними іменниками. *Їмо́, щобі́ жи́ти* (= щобй ми жйли). *Бі́дна дити́на, опу́щена всїма́ людьми́* (= що була́ опу́щена всїма́ людьми́), *проси́ла о ми́лостиню. Ма́ючи двана́йцять лїт* (= колй мав двана́йцять лїт), *пішо́в Ісус із своїми ро́дичами до Єрусали́ма*.

244. Цїлкови́ті і по́вні ре́ченя побічні́, вво́дять ся, як ми се ба́чили, певними слова́ми (*що, як, щобй, колй, хто* і и.), що зара́з такй і вка́зують де́що на те, яка́ звязь є між ре́ченєм головни́м а побі́чним, але зо́всїм не вка́зують на те, чи ре́чене побі́чне́ є прису́дком, чи пре́дметом, чи прида́тком прислівнико́вим, чи прида́тком прикметнико́вим для ре́ченя головно́го. З о́гляду на звязь ре́чень побічни́х з головни́ми мо́жемо ре́ченя побі́чні подїли́ти на де́сять ро́дів.

1. Займенники і прислі́вники відно́сні, як *котри́й, яки́й, чий, хто, що, чим, де, як, ві́дки, куди* і т. д. вво́дять **ре́ченя відно́сні**, що в ре́ченю головні́м мо́жуть займа́ти місце якоїнебу́дь части ре́ченя. Н. пр.: *Свідо́цтво таке́, на яке́ ти собі́ заслужи́в*. Тут ре́чене побі́чне́, що вво́дить ся сло́вом *яке́*, заступа́є місце присудко́вого імя́ (бо значи́ть ме́ньше-бі́льше: *заслу́жене*). *Хто задово́лений, той щасли́вий*. Відно́сне ре́чене *хто задово́лений* (= задово́лений чолові́к) є підметом ре́ченя головно́го. *Говори́, що пра́вда* (= пра́вду, т. зн. пре́дмет до *говори́*). *Поло́жи кни́жку, де її місце* (прида́ток прислівнико́вий місця — на своїм місцї). *Борони́ ся, чим мо́жеш* (прида́ток прислівнико́вий за́собу, як от примі́ром: *ша́блею*). *Ко́ждий лю́бить той край, де роди́в ся* (прида́ток прикметнико́вий до пре́дмета *край*, н. пр. *рі́дний, роди́мий*).

2. Тими сами́ми займенниками (*хто, що, котри́й, яки́й* і т. д.), одна́к у їх питайні́м значі́ню, або питайними прислівниками

і ча́стицями вво́дять ся **ре́ченя пита́йні**. Се є ре́ченя іменнико́ві, що в ре́ченю головні́м сповня́ють слу́жбу підмета, пре́дмета або прида́тка прикметнико́вого. Н. пр. *Чи підемо на пра́во, чи на лі́во, все одно́.* Подві́йне пи́танє (стя́гнене ре́ченє побічне́) є підметом до *все одно́*. *Скажи́ менї, кілько власти́во на тім пра́вди* (пре́дмет до *скажи́*). *Попере́дними віка́ми де́які лю́ди займа́ли ся до́слї̈дами, як мо́жнаб нешляхо́тні мета́лї̈ перемінйти в зо́лото* (прида́ток прикметнико́вий до *до́слї̈дами*).

3. Таку́ саму́ троя́ку слу́жбу для ре́ченя головно́го сповня́ють **ре́ченя висказо́ві**, що вво́дять ся злу́чником *що*. Н. пр.: *Не мо́же бу́ти, щоб на мі́сяцї̈ жи́ли поді́бні до нас сотворі́ня* (підмет до *не мо́же бу́ти;* притім *би*, що нале́жить до *жи́ли* і ра́зом з ним становить спос. можли́вий, причі́плює ся до злу́чника *що*): *бо ми зна́ємо, що на мі́сяцї̈ нема́ потрі́бного до ди́ханя повітря* (пре́дмет до *зна́ємо*). *Васи́ль пи́ше менї, що се́го ти́жня не змо́же приї̈хати* (пре́дмет до *пи́ше*). *Прибі́г брат з вісткою, що ма́ма небезпе́чно занеду́жали* (прида́ток прикметнико́вий до *вісткою*). *Бої̈ть ся грі́шник, що Бог єго́ покара́є* (пре́дмет до *бої̈ть ся*).

Ре́ченя висказо́ві вво́дять ся ще окрім то́го злу́чниками *на́че, нена́че, мов, немо́в, як*, які в тім ра́зї̈ не ма́ють значі́ня порівна́льних злу́чників: *По́голоска, нена́че погорі́ло мі́сто Львів, показа́ла ся неправди́вою. Ґаллї̈йцї̈ ви́дї̈ли, як Це́зар переходи́в ріку́, але не могли́ єго́ спини́ти.*

Злу́чника (*що*) звича́йно нема́ при *нї̈би, нї̈бито* і *бу́цїм*: *По́голоска, (що) нї̈бито погорі́ло мі́сто Львів, показа́ла ся неправди́вою. Гово́рять, (що) бу́цїм то хо́чеш ти прода́ти свою́ ха́ту.* Само́ собо́ю розуміє ся, що ре́ченя *нї̈бито погорі́ло мі́сто Львів* і *бу́цїм то хо́чеш ти прода́ти свою́ ха́ту* (без злу́чника *що*) власти́во рівноря́дно сполу́чені з головни́м ре́ченєм, одна́к поми́мо то́го відчува́є ся ї̈х підря́дність.

Отсї̈ж ре́ченя побічні є всї̈ що до о́дного самі прислівнико́ві.

4. **Ре́ченя наслї̈дко́ві**, що вво́дять ся слова́ми *що, так що, що аж*, н. пр.: *На дворі́ ти́сне моро́з, що аж о́ко вя́не. Олово то́пить ся так, що мо́жна єго́ в фо́рми вилива́ти. Ще нї̈хто́ так не урі́с, щоб головою не́ба доста́в. Так ма́є бу́ти, щоби́ моло́дший брат ста́ршого боя́в ся* (про причі́плене *-би* [*-б*] до *що* гл. **244**, 3).

5. **Ре́ченя заміро́ві**, що вво́дять ся злу́чниками *щоби́, аби́*, н. пр.: *Бараболї̈ перехо́вують у пивни́цї̈, щоб не гни́ли. Ході́м та*

помо́лимо ся, щоб Го́сподь допомі́г нам у на́шому до́брому ді́лї. Абі ли́ха не зна́ти, тре́ба свої́м плу́гом та на свої́й ні́ві ора́ти. Со́нце вже пота́ло у Чорного́ру, абі там на́шому па́нови Добо́шеви поклони́ти ся, та й его́ у кра́сний грам до нас запроси́ти.

6. **Ре́ченя причино́ві,** що вво́дять ся злу̇чниками: *бо, що,* або *тому́, що, ізза то́го, що* і т. д. *Не ди́вись висо́ко, бо запоро́шиш о́ко. Козаче́нько зажури́в ся, що без до́лї уроди́в ся. Па́ра підно́сить ся в го́ру тому́, що ле́кша від пові́тря. Я ра́дую ся, що Госпо́дь післа́в менї таки́х го́стий.*

7. **Ре́ченя припусто́ві,** що вво́дять ся злу̇чниками: *хоть, хотя́й, хоч, хоча́,* н. пр.: *Хоть у нас не на́йдеш вели́ких при́крів, то на́йдеш чи́сте се́рце та щи́ру душу́. Хоч пра́вду же́нуть лю́ди, але пра́вда зі́вше бу́де. Сова́, хоть би лїта́ла попід небеса́, то со́колом нїко́ли не бу́де.*

8. **Ре́ченя порівна́льні,** що вво́дять ся злу̇чниками: *як, мов, немо́в, на́че, нена́че, нїж, а́нїж, чим* і т. д., н. пр.: *У вели́кому мі́стї кипи́ть від люди́й, як від мура́влїв на мураві́щу. У ма́тери лю́бо, нена́че у Бо́га. Чим має рости́ сирота́, лу́чше як віросте ка́мінь. Васи́ль мовчи́ть, нена́че не чу́є. Простяга́є ру́ку, нена́че не ївши.*

9. **Ре́ченя часові,** що вво́дять ся злу̇чниками: *як, до́ки, по́ки, заки́м, колі́, ско́ро, тілько що* і т. д., н. пр.: *Мовчі́, по́ки тебе́ не ста́нуть пита́ти. Ско́ро со́нце зі́йде, пробу́джуєть ся уся́ приро́да.*

10. **Ре́ченя умо́вні,** що вво́дять ся злу̇чниками: *як, колі́, наколі́, слі,* н. пр.: *Як бу́де за́втра дощ, то не пі́демо в по́ле. Як би хотїв, то би міг. Колі́ тобі з моїм не в лад, то я з своїм наза́д.*

Заува́жмо, що де́які із тих слів, що ни́ми вво́дять ся ре́ченя побічні, мо́жуть ужива́ти ся в розмаїтім зми́слї. Сло́во *що* ужива́сть ся в пе́рших 6 ро́дах ре́чень побічни́х, і то в 1-ім як заіменник відно́сний, в 2-ім як заіменник питайний, в про́чих чотиро́х як злу̇чник. Тому̇ то і при цїлкови́тих і по́вних ре́ченях побічни́х, де є і ті слова́, що ни́ми вво́дять ся ре́ченя, ча́сто що йно із звя́зи мо́жна зрозуміти, які се са́ме ре́ченя.

В скоро́чених ре́ченях побічни́х звича́йно нема́ тих слів, що ни́ми вво́дять ся ре́ченя: лише́ злу̇чники ре́чень заміро́вих, наслідко́вих і припусто́вих (*щоби, абі, що, хоч* і т. д.) мо́жуть і в скоро́чених ре́ченях стоя́ти, н. пр.: *Іди́, щоб жи́ти. Хоч би* 245.

всїх людий надїли́ти бога́тством, то марнотра́вні такі́ збідні́ють. В скоро́чених ре́ченях побічни́х нема́ та́кже і підмету (гл. **247**, **248**).

246. Як дїєсло́во ре́ченя скоро́ченого стої́ть в дїєприкме́тнику, то той дїєприкме́тник зго́джуєть ся із сим сло́вом ре́ченя головно́го, що му́сї́лоб бу́ти підметом нескоро́ченого ре́ченя побі́чно́го, і таки́м чи́ном непе́вність про підмет ре́ченя побі́чно́го усува́єть ся, н. пр.: *Бі́дна дити́на, опу́щена всї́ма́ людьмі́, проси́ла о ми́лости́ню. Бі́дний хло́пець, опу́щений всї́ма́ людьмі́, проси́в о ми́лости́ню. Да́ймо помі́ч бі́дному хло́пцеви, опу́щеному* (= котри́й опу́щений) *всї́ма́ людьмі́*. Отсе́ї фо́рми скоро́ченя мо́жна ужи́ти при ре́ченях відно́сних, а та́кже і при ре́ченях умо́вних. Дїєприкме́тник дїєсло́ва *бу́ти* про́сто опуска́ємо, і так діста́ємо скоро́чене ре́ченє побі́чне́ в фо́рмі прида́тка прикметнико́вого, т. зн. при́кладку (**228**): *Се дім бурмі́стра, що є чолові́к пра́вий і розу́мний*, скоро́чено: *Се дім бурмі́стра, чолові́ка пра́вого і розу́много.*

247. Дїєприслі́вниками мо́жна скоро́чувати лише́ ре́ченя прислівнико́ві (**244**, 6, 7, 9), але при тім тре́ба, щоби́ підмет завсї́ди було́ ви́дко вира́зно із звя́зи, н. пр.: *Прибу́вши до мо́ста, жовнї́ри ста́ли. Він привита́в мене́, кла́няючи ся низе́нько. Дитя́ жиє́ щасли́во, не зна́ючи журі́. Не ї́вши, не пи́вши, боро́ли ся вояки хоро́бро.*

248. Скоро́ченє дїєіменнико́ве перед усї́м тодї́ зрозумі́ле, коли́ не тре́ба додумувати ся нія́кого озна́ченого підмету (*Тре́ба ї́сти, щоби́ жи́ти*), відта́к тодї́, коли́ підмет ре́ченя побі́чно́го є зара́зо́м підметом ре́ченя головно́го (*Ї́мо́, щоби́ жи́ти*), а де́коли та́кже, коли́ є пре́дметом ре́ченя головно́го (*Ра́джу вам, пра́вильно жи́ти*). Прикла́ди: *Борони́ти вітчину́, се повинність ві́рних горожа́н. Хо́рий на́дїєть ся в коро́ткім часї́ поду́жати. Воєво́да приказа́в жовнї́рам зірва́ти міст. Бажа́ємо всї ста́ти щасли́вими. Коли́ до него прийти́, ні́коли нема́ єго́ до́ма. Він за розу́мний на те, щоб ві́рити в такі́ рі́чи. Прийшо́в до нас сусї́д, щоби́ єму́ пора́дити.*

Б. Части мови в реченю і форми відмінюваня.

249. Як ми ба́чили, слу́жать: і́менники, іменнико́ві заі́менники та числі́вники і всї іменнико́во ужи́вані слова́ як прису́док, підмет, пре́дмет, прида́ток прислівнико́вий і прикметнико́вий, а прикме́тники і прикметнико́ві заі́менники та числі́вники як прису́док і як прида́ток прикметнико́вий, дїєсло́ва як прису́док, прислі́вники як прида́ток прислівнико́вий, прису́док і прида́ток прикмет-

никóвий. Приíменники, сполýчені з іменáми, дають присýдок, прéдмет, придáток прислівникóвий і прикметникóвий. Злýчники лýчать рéченя одні з дрýгими, чáсти одного рéченя і поодинóкі словá.

Для прáвильного вйбору таких слів, що означáють понятя т. зн. імéн, дієслів, і найбільшої чáсти прислівників, рáдимо ся в потребі словаря (пор. наýку про значінє слів 94—104); прáвильний вйбір слів, що означáють відносини (заіменників, дéкотрих прислівників, приіменників і злýчників), дáльше загáльні засáди прáвильного ужйтку чáстий мóви і форм слóва є прéдметом складні. 250.

Про рід і число.

Украíнська мóва так сáмо, як дéякі спорíднені мóви, заховáла три граматйчні рóди. Кóждий íменник налéжить до одного із сих трох рóдів, а прикмéтники мóжуть приймáти усі три рóди: н. пр.: *віл великий, корóва велика, теля велике*. 251.

До якóго рóду якййсь íменник налéжить, на се гóді подáти загáльне прáвило (гл. зрéштою 109). У навéденім вйсше приклáді і при нáзвах для йньших великих зьвірів та людий граматйчний рід стосýєть ся до прирóдного рóду. Однáк у богáто йньших зьвірят нáрід не відрíжняє рóду (*кунá, лáсиця, миш, їж, рак*), а ще мéньше при нáзвах для ростйн, óвочів, камінів, знарядів і йньших річий мóжнаб виходйти від прирóдного рóду. Тут дéколи неживý річ порíвнували мóже з мужчинóю, жéньщиною або із дитям, н. пр.: *місяць, зоря, день, ніч, веснá, зимá, берест, дуб, клен, граб, берéза, липа, осика, вільха, груша, черéшня, яблоня, яблоко* і т. д., але понáйбільше такий íменник припáв до тóго рóду, в котрім чáсто бувáє таке самé закінченє, н. пр. словá на *-а* до рóду жéнського, словá на *-о* до рóду серéднього. За те нáзви для мужчйн ідýть за прирóдним рóдом, хоть би в 1-ім відм. одн. і кінчйли ся на *-а*, або *-о* (гл. відмінюванє). Порів. тáкже: *Проскочив мов котище мурий. Як вилізла бабище старая* . . ., але *бáзарісько велике*. Цікáво, що іменникóво ужйті словá *дякувати* і *спасибі* уважáють ся дéколи íменниками муж. рóду, н. пр.: *Сердечний дуже дякувать. Спасибі спасибі.* Звичайно: *велике спасибі*. 252.

В рóді мýжеськім або жéнськім кладéмо прикмéтники і прикметникóві заіменники та числівники лишé тóді, коли спрáвді одéн із сих рóдів маємо на умі, отже особливо як присудок або 253.

придáток прикметникóвий до мýжеського або жéнського íменника. Рід серéдний уживáє ся і в ширших рóзмірах.

254. І так кладéмо *то*, *се* як підмет, абú на щось або на когóсь вказáти, і тоді, колú рід зóвсім нам знáний або, колú сих річий або осіб є більше, н. пр.: *Хто то* (не *той*, *та*, *ті*)? — *Се мій брат. Се моя сестрá. Се мої рóдичі. Що се?* — *Се нові мáшини до шитя́.*

255. Присýдок в серéднім рóдї óднини кладéмо:

1. в безпідметóвих рéченях (218), н. пр. *Зашуміло. Полéкшало. Пригадáло ся менї. Розвиднїло ся. Блискало. Гриміло! Задуднїло. Жаль менї булó. Шкодá булó зáходу. Скортїло менé. Заборóнено.*

2. при 2-ім відмінку пайковім (гл. 272), і то:

а) колú стоїть сам лишé 2-ий відмінок, óтже скількість, пáйка зóвсім не вúражена, н. пр.: *Менї грóший лишило ся*, або колú скількість, пáйка пóдана лишé прислівникóвим вúразом, н. пр.: *Плилó крóви стрýями. Лишило ся дров на місяць. В садкý пóвно вишéнь і черешéнь.*

б) колú 2-ий відмінок дóданий як придáток прикметникóвий до поня́тя скількости, якé формáльно (в фóрмі 1-го відм.) займáє місце підмета: *Половина міста згоріло. Пропáло менї кілька сорочóк. Понасідáло цїлá кýпа купцїв і почáли деркотáти про свої ґешéфти. Кілька нéділь минýло. Не одúн десятóк тисяч люду військовóго козáцького полягло гóловáми.* Так сáмо і при іменникóвих числівниках: *Сім лїт минýло. Двóє дїтий умéрло. Пять казанів стояло юшки. Булó нас пятеро, а двóє дїтóк помéрло;* а за сим взірцéм чáсто тáкже і при прикметникóвих числівниках: *В тім селї булó чотúри цéркві* (= булú чотúри цéркві). *Булó у нас у бáтька три дóньки* (= булú три дóньки). *Там стояло три топóлї* (= стоя́ли три топóлї). *Прихóдить два стáрцї* (= прихóдять два стáрцї). *Там три плýги óре.*

в) Бувáє і такé, що 2-ий відм. опускáємо, бо він сам собóю зрозумілий, а лишé навóдимо поня́тє скількости, міру: *Пройшлó місяць* (т. зн. часý).

256. Як не мáє ся розріжня́ти рóду осіб, то стáвимо рід серéдний, н. пр.: *Всякé вгó ошукáє, абú хто хотїв. А що вже коло худóби знáли, то най і старé сховáєть ся. Ждав на нас увéсь рід Илашів, і малé і великé. Однó за другим аж гúне.*

Та́кже для ви́раженя презі́рства ужива́ємо ро́ду сере́днього. н. пр.: *Я було́ трохи́ не го́ле, таке́ убо́ге. Слабо́сите було́. Марта збі́лась, молоде́ньке та плохови́те собі́.* 257.

В сере́днім ро́ді о́днини (т. зн. у прислівнико́вім ви́ді гл. **157**, 5) мо́же ужива́ти ся сте́пень дру́гий як прису́док, наколи́ пре́дмет, з котри́м щось порі́внуємо. стої́ть у 2-ім відм., н. пр.: *Ся кни́жка доро́жше тамтої* (або: *доро́жша від тамтої, ніж тамта*). *Уче́ний недоуче́ний гірше простака́. Хлі́ба день від дня все лучше, все кра́ще.* 258.

Про прислівнико́ве ужи́ванє ро́ду сере́днього гл. **157**, 5. 259.

Значі́нє о́днини, двійні́ і мно́жини само́ собо́ю зрозумі́ле. Одна́к двійня́ не захова́ло ся вно́вні, як було́ коли́сь: дї́єсло́ва не ма́ють уже́ в нас форм для двійні́, а заступа́є її мно́жина; так са́мо і у прикме́тників. Фо́рми для двійні́ у іменників не є обовязко́ві, тай не обме́жені на число́ 2 (гл. **106**, 3, **116**, **130**, **138**); у нас вже так ма́ло зрозумі́ня для таки́х форм і так ма́ло відчува́є ся їх потре́ба, що *очи, уши, плечі* уважа́ють ся за мно́жину, хоч є фо́рмами двійні́.

Ріжни́цю між о́днином а мно́жиною взагалі́ вно́вні відчува́ємо, але ся ріжни́ця затира́єть ся, коли́ о́днина сама́ собо́ю означа́є більшу скі́лькість осі́б або рі́чий, як се ба́чимо у іме́н збі́рних, н. пр.: *нарід, військо, хазяйство* (*хазяйство по хатам стало*). І імена́ ґатунко́ві, котри́ми звича́йно імену́є ся поодино́ка річ або осо́ба то́го само́го ґату́нку, мо́жна так ужива́ти, що о́дниною озна́чуємо вже ці́лий ґату́нок, н. пр.: *Воювати з Турком* (= з Ту́рками або з Туре́ччиною). *Ходив я на Шведа, на Турка.* 260.

Поді́бно як імена́ збі́рні і сло́во ко́ждий ма́є значі́нє мно́жини: *Порозходили ся кождий у свою дорогу.* Ба на́віть оди́н мо́же набра́ти ся значі́ня мно́жини, як се ба́чимо на примі́рах: *Казали один одному, один на одного зглянули ся.* Тут *один* своїм значі́нєм набли́жує ся до *кождий*. 261.

Коли́ прі́менник з значи́ть „у товари́стві з кимсь", то осо́бу, котра́ товари́шить, як ви́раз з прі́менником *з* безпосере́дно з не́ю ві́жеть ся, не уважа́ємо вже в ру́ськім мо́ві за о́днину. Ка́жемо проте́ н. пр.: *Брат із сестро́ю хо́дять по огоро́ді* (= брат хо́дить із сестро́ю по огоро́ді). *Брат з запрошеними парубками вітають ся, частують, ходять, гуляють. Кіт із псом кусають ся. Ми з Василем* (т. зн. я і Васи́ль) *були собі ровесники. Він мусів нас із братом* (т. зн. мене́ і бра́та) *бачити. Не вибрали нашого з батьком* (т. зн. моєї і ба́тька) *старосту. Оцей чоловік, що ви бачите,* 262.

то воні́ вку́пі жи́ли з ба́тьком. Але: *Гора́ з горо́ю не зі́йде ся, а чолові́к з чолові́ком зі́йде ся.*

263. Для ви́раженя че́мности ужива́ємо, колі́ до ко́го гово́римо, мно́жини, для ви́раженя особли́вого пова́жаня ужива́ємо мно́жини та́кже тоді̂, колі́ про ко́го гово́римо. Так бува́є все тоді̂, колі́ гово́римо до або про своі̂х вла́сних та́та і ма́му, н. пр.: *Бува́йте у ме́не части́йше, сусі̂до. Да́йте мені̂ хлі̂ба, ма́мо. Ма́ма пішлі́ до це́ркви. А булі́ наш ба́тько такі́ то грі́зні. Нера́з мину́ло й кі́лька неді̂ль, до́ки пу́стять на ву́лицю, заба́вити ся з подру́гами. Та хоч та́то й булі́ грі́зні, а проте́ ду́же нас жа́лували… Наш лю́бий пано́тець обхо́дять ни́нї імени́ни. Прийшлі́ пано́тець си́ві-си́ві, як молоко́. Такі́ се в нас пано́тчик негорделі́ві булі́*, але та́кже: *такі́й се пано́тець у нас булі́.*

Мно́жина в вира́зах, як: *зи́мні Николі́, ве́сні Николі́* (*У на́шім селі̂ чи́нять два храмі́ в рік: оди́н на зи́мні Николі́, а дру́гий на ве́сні. Зи́мні Николі́ припада́ють серед пили́півки. Як дасть Бог дочека́ти ве́сних Николі́в*), а так са́мо *перед Илля́ми* (= перед днем св. Илії̂), *об пя́ті̂нках* (= около дня св. Параске́ви) поя́снює ся мо́же тим, що сї сьвя́та обходи́ли ся на́родом кі́лька днїв (порів. такі́ вира́зи, як *велико́дні, різдвяні́, зеле́ні сьвя́та*, або про́сто *сьвяткі́*, відта́к *водо́рщі*), або що на́рід мно́жиною хо́че схо́пити до ку́пи всї подро́бицї тако́го церко́вного пра́зника.

264. В пе́ршій осо́бі мно́жини замі́сть о́днини гово́рятъ про се́бе ті́лько володарі́ (pluralis maiestaticus), н. пр.: *Ми, ці̂сар Австрії̂, оповіща́ємо своі̂м наро́дам* і т. д. Часо́м і письме́нники ужива́ють тако́го зво́роту, як гово́рять про се́бе н. пр.: *Ось і добіга́ємо із опові́данєм до кі́нця́.*

Про відмінки.

Відмінок 1-ий.

265. В 1-ім ві́дмінку стоі̂ть:

1. підмет (гл. **219**);

2. прису́док, як підмет ставля́є ся на рі́внї з присудко́вим імя́м (гл. **217**, б);

3. прида́ток прикметнико́вий яко́гось 1-го ві́дмінка (гл. **227**, 1 і 2).

266. Ві́дмінок 1-ий є о́тже власти́во ві́дмінком підмето́вим, а як і́ньші ча́сти ре́ченя ста́вимо в 1-ий ві́дмінок, то ді̂єть ся се на те, абі́ через зго́ду прису́док або прида́ток предста́вити як прикме́ту підмета.

Однák ми бáчили, що дéколи і йнший відмінок не ріжнить ся своєю фóрмою від 1-ого відмінка: от як 5-ий відмінок завсїди у мнóжинї, 4-ий відмінок у назв неживйх істóт мýжеського рóду в óдинцї, а назв річий у мнóжинї, 5-ий і 4-ий відмінок у серéднім рóдї загалóм і т. д.; в таких рáзах що йно із звязи мóжна пізнáти, з яким сáме відмінком мáємо до дїла.

Відмінок 2-ий.

Значінє 2-го відмінка.

В 2-ім відмінку кладéмо осóбу або річ, від якої віддаляємо ся, з якóю розлýчуємо ся (*позбути ся товариша, стікати ся дому, лишйти ся житя*). Задля докладнїйшого означеня віддáленя або розлýки, колй вони віднóсять ся до часý або до місця, кладéмо звичáйно при 2-ім відмінку ще й приіменник *з* (*із*) або *від*: *недалеко* (*від*) *ставу*, *з того часу пройшлó сто лїт*. А бувáє і такé, що обóх приіменників рáзом мóжна ужйти для означеня віддáленя, н. пр.: *пішóв із відтіль, звідси*. 267.

Дáлї виражáємо 2-им відмінком осóбу або річ, від якої щось віддалйло ся, відділйло ся, óтже від якої щось похóдить; 2-ий відмінок означáє тодї: 268.

а) **похóдженє**, н. пр.: *Я такóго то селá*; звичáйно одна́к уживáє ся в такім рáзї 2-ий відм. з приіменником, н. пр.: *Я з такого то селá, я зі Львова*;

б) **причйну**, н. пр.: *Чогó ти плáчеш? А того, чогó й ти. Я заслáб чогóсь*;

в) **твóрця або спрáвника**, н. пр.: *Поезиї Воробкéвича, Марýся Квітки*;

г) **родовід**, н. пр.: *Князь* (*із*) *чужóго рóду*;

д) **матéрию, з якої щось складáє ся**, н. пр.: *Шапка сїрих смушків, жупáн з дорогóго сукнá*;

е) **цїлість, із якої взята якáсь частйна**, н. пр.: *Лóкоть сукнá, кришка хлїба*.

Звідки якýсь річ взято, тудй вонá звичáйно й належить; протé чáсто у 2-ім відмінку кладéмо осóбу або річ, до якої щось належить, н. пр. **гатýнок**: *Булó таких три жінки*, **властителя**: *Горóд тóго пáна*. 269.

Наконéць означáє 2-ий відмінок осóбу або річ, від якої рад би хтось віддїлити ся, з якою рад би розлучити ся, від якої 270.

рад би відвернути ся, утїчи, н. пр.: *настрашив ся собаки, бояти ся пса, посоромив ся брата*, або від якої хотів би хтось розумом, у думцї щось відріжнити, віддїлити, н. пр.: *Кінь лучше тої птички.*

Відмінок 2-ий в реченю.

271. В 2-ім відмінку стоїть:

1. Придаток прикметниковий, а то:

а) щоб виразити приналежність (2-ий відмінок приналежности), як посїдане, походжене, ґатунок, якість . . ., а особливо щоб означити цїлість, з котрої бере ся якась часть (2-ий відмінок пайковий), н. пр.: *хата сусїда, корінь дуба, відомости учеників, повісти Федьковича, сьпів соловія, вина Угорщини, чоловік середного зросту, капраль молоденький лічка мальованого та хорошого стану, жито доброго ґатунку, корова доброї раси, зоставсь брат восьми лїт і сестра пяти годочків, теля двох недїль, чоловік чесного роду, зубець часнику, череда овець, кусок хлїба, богато людий, повно гроший, чимало води, досить примірів;*

б) при іменах із дїєсловним понятєм стоїть у 2-ім відмінку або підмет того дїєслова, що криєть ся в імени, або і предмет, особливо як се дїєслово є перехідне (2-ий відмінок підметовий і предметовий), н. пр.: *оповіданя дїда* (= то, що дїд оповідає), *слава Шевченка* (= як славлять Шевченка), *уживанє ніг, рук, лїків* (= як уживати ніг, рук, лїків).

2. Предмет при деяких присудках, як: *збути ся когось або чогось, лишати ся чогось, чіпати ся чогось, слухати когось, бути сьвідомим, достойним, повним, негідним чогось, учити когось, навчити ся чогось, уживати чогось, домагати ся чогось, хотїти чогось, бажати чогось, бути жадним чогось, шукати чогось, виглядати когось, питати когось, просити чогось, чекати когось, дожидати чогось, дожити чогось, треба когось, чогось, бояти ся когось, чогось, жахати ся когось, соромити ся когось* і т. д.

3. Деякі придатки прислівникові (без прийменника або з прийменником):

а) часу: *четвертого дня* (пор. сегодня), *тої ночи, минувшого року, ми нічної доби з неволї втїкали;*

б) місця: *коло хати, ізза гори, против сонця;*

в) порівнаня (при 2-ім степенї): *Молоде орля, та лучше старого лїтав. Учений недоучений гірше простака. Правда гіркая краще кривди солодкої;*

г) причини: *Я заслаб чогось.*

Відмінок 2-ий пайковий.

Відмінок 2-ий пайковий стає́ть ся нїби то підметом або пре́дметом, як опустити імя́, до котро́го він властиво є придатком прикметнико́вим, н. пр.: *Лишило ся дров на місяць* (т. зн. тілько дров, кілько тре́ба на місяць). *А у него і худоби і ліса і сіножатий і ґрунтів. Покушати борщу* (тро́хи, одну́ ло́жку), *напити ся води* (скля́нку), *принести води* (коно́вку), *купити хліба* (бо́хонець). *Відрубали єму пальця* (кава́лок). Але: *принести воду* (всю во́ду, що де містить ся). Порів. та́кже: *Вилізь та їж курий*, але: *куна поїла всї кури.* 272.

Найко́вість мо́же відносити ся і до часу́, н. пр.: *Дай менї олівця*, зн. на хвилю, а я тобі за́раз відда́м, але: *дай менї олівець*, зн. на все, подару́й менї его́. *Дай менї капелюха*, зн. на хвилю, бо сво́го не мо́жу найти або т. н., але: *дай менї капелюх* значить тілько що: пода́й менї капелю́х, або подару́й менї на все.

Головні числівники, поча́вши від 5, є іменниками; тому́ ста́вимо нале́жні імена́ в 2-ім відмінку (пайковім) при числа́х, що кінча́ть ся на 5, 6, 7, 8, 9 і 0: *пять волів, двайцять шість коров, сто сорок вісїм лїт, десять дївчат, двіста корон* .... але: *чотири воли, двайцять три корові, сто сорок два роки.* 273.

При числа́х, що кінча́ть ся цифрою 1, поча́вши від 21, можливий троякий спо́сіб: 274.

1. ста́вимо *один* як іменник і невідмінно — тодї слїдує 2-ий відмінок, н. пр.: *двайцять один волів*,

2. відмінюємо *один* і обхо́димо ся з ним як із прикме́тником (як се бува́є при численю), н. пр.: *двайцять і один стовп, сто і одна корона, сто і одно слово*, або

3. ста́вимо *один* окре́мо, н. пр.: *двайцять стовпів і один, сто корон і одна, сто слів і одно.*

Але як цїлий числовий вираз (т. зн. з приналежним імям) стоїть у 3-ім, 6-ім або 7-ім відмінку, то головні числівники ужива́ють ся звичайно прикметнико́во, н. пр.: *ті пять хлопців, тих пяти (пять) хлопців, тим пяти (пять) хлопцям, тих пять хлопців, тими пять (пятьма) хлопцями, о тих пяти (пять) хлопцях; тисяч людий, тисячи (тисяч) людий, тисячи людий = тисяч людям, тисяч людий, тисячею людий = тисяч людьми, тисячи людий = тисяч людях; сорок волів, сорока волів = сорок волів, сорок волам, сорок волів, сорок волами, сорок волах.* 275.

276. *Два*, *три*, *чотúри* і *обá* (*обидвá*) уживáємо прикметникóво, н. пр.: *два хлóпцї*, *дві дївчинї*, *трох волів*, *чотирмá возáми*, *в обóх хатáх*... Як по іменнику слїдує прикмéтник і вúраз стоїть у 1-ім або 4-ім відмінку, то той прикмéтник стáвимо прáвильно у 2-ім відмінку; *два мíсяцї ясних*, *дві зіроньки крáсних*..., але: *чотирмá возáми велúкими*, *в обóх нúзьких хатáх*.

Як іменник постáвити перед числíвником, то і при *два*, *три*, *чотúри* стоїть 2-ий відмінок: *недїль чéрез дві*.

277. *Двоє*, *троє*, *чéтверо*... уживáємо в 1-ім і 4-ім відм. іменникóво, в кóждім úньшім відмінку прикметникóво; *обоє* уживáєть ся все прикметникóво, н. пр.: *двоє ягнят*, *пятеро овéць*, *сéмеро худóби*, *чéтверо саний*, *четверомá саньмú*, але: *обоє ягнята*.

278. Дрýгий відмінок (пайковúй) стоїть замість предметóвого 4-го відмінка в рéченях перéчних, н. пр.: *Чýю словá*, *а не розумію змúслу*. *На мíсяцї немá людúй*. *Причúни гóдї на се найтú*. *Хто не звик прáвди поважáти*, *той завсїди лáсий панувáти*. *Ти там не вúбудеш і рóку*.

Дéколи однáк, особлúво у Федькóвича, стоїть на тім місцї тáкже 4-ий відм., н. пр.: *Не покрúють Украïну червóні жупáни*. *Душá не віщýє своє гóре*. *У нас велúкі припрáви не найдéте*. *Серед пилúпівки скрúпку не мóжна нáвіть зачепúти*.

279. Дрýгий відмінок предметóвий в рéченях перéчних уживáє ся очивúдно і тодї, колú дїєслóво постáвимо неособóво і зворóтно, н. пр: *Тут не пожичáєть ся книжóк*. *Такóї красавúцї не вúдано*.

280. Перéчка не кóнче мýсить стояти в рéченю вирáзно; вонá мóже містúти ся в надрядним рéченю, н. пр.: *Кіт старúй неспосíбний мишúй ловúти*, або й крúти ся у присудкóвім понятю, н. пр.: *Сїнúй забýла замкнýти*. *Кіт перестáв мишúй ловúти*. Прáвильно однáк стоїть в такім рáзї 4-ий відм.

281. Дрýгий відмінок стоїть тáкже у безпідметóвих рéченях при дїєслóвах: *бýти*, *стáти*, *остáти ся* і т. п., колú вонú заперéчені, н. пр.: *Менé там не булó*. *Хто пізно встає*, *тóму хлїба не стає*. *Сéго не мóже стáти ся*. *Очíкуваної пóмочи не прибувáло*.

Відмінок 2-ий з приіменниками.

282. З відмінком 2-им сполýчують ся отсї приіменники: *без*, *білá*, *блúзько*, *верх*, *від*, *для*, *до*, *довкрýг*, *з*, *за*, *зáдля*, *зáмість*, *зверх*, *здовж*, *змéжи*, *знад*, *зпéред*, *зпід*, *зпомéжи*, *зпóнад*, *зпóпід*, *ізза*, *кóло*, *конéць*, *край*, *крім*, *круг*, *кругóм*, *мéжи*, *мúмо*, *мíсто*, *назáд*, *на-*

прóтив, навпакú, недалéко, недалéчко, нúзше, окóло, óкрім, óпріч, підчас, пíсля, пóбіч, пóвéрх, повúсше, позáд, поздóвж, помéжи, помúмо, посéрéд, прóміж, прóсто, прóти, напрóтив, рáди, сéред, супротив, у (в) . . . (гл. **330**).

(Про ужúванє 2-го відм. замість 4-го гл. **113**, **127**, **149**, **165**.)

Відмінок 3-ий.

В 3-ім відм. стоїть особа або річ, котрíй щось даємо або назнáчуємо, котрíй ідé щось у хосéн або на шкóду і т. п. (отже прéдмет, або т. зв. дáльший прéдмет, наколú є ще прéдмет у 4-ім відм.), н. пр.: *дáти комýсь щось, дякувати комýсь, приказáти комýсь щось, сьміяти ся комусь в óчи, помагáти, бути помічнúм, послýшним, покíрним, вíрним комусь, корúти ся комусь, протúвити ся комусь, мóже я тобí чим провинúв, шкóдити комусь, вúскочило менí болякú, менí не спить ся, снить ся менí, бáбі снúло ся, єму дóбре дóма жúло ся, єму дóбре повóдить ся, їй нудить ся тут* . . .[1]) 283.

З 3-им відмінком сполýчують ся приíменники: *к (д, ід)* і *по* (гл. **330**). 284.

(Про 3-ий відм. етúчний гл. **306**, про ужúванє 3-го відм. замість 7-го гл. **122**, **138**, **151**, **166**.)

Відмінок 4-ий.

В 4-ім відмінку стоїть: 285.

1. звичáйно прéдмет (прéдмет при дїєслóвах перехíдних), н. пр.: *Мáти пестує, мúє, чéше дитúну; вúбути рік;*

2. т. зв. внýтрішний прéдмет, як: *ніч ночувáти, думку думáти, рáду рáдити, вóлю вволяти, казáнє казáти, мóстом мостúти, гáти гатúти* . . .

3. дéякі придáтки прислíвникóві простóру в часí і місцí, міри, н. пр.: *Ми живемó під самúм Кúєвом, та ще не були сю вéсну і однóго рáзу у сьвятúх угóдників. Дорóга тягне ся дві мúлї. Ся рúба вáжить два кільогрáми. Подумавши годúнку, кáже. Він три рóки був у шкóлах. Посумуємо тріíльку. Погнув ся дрíбку.*

---

[1]) В староруській мóві уживáв ся ще т. зв. dativus absolutus так сáмо, як в латúнській мóві ablativus absolutus, а в грéцькій genetivus absolutus, якúй в сполуцї з дїєприкмéтником служив для скорóченя рéченя побічного. Два приміри церковнословянські на се є в додáтку III-ім.

Кобú до ра́на хоч крихíточку підме́рзло. Не́ня вже три о́пади (ра́зи) переска́зували, щобú ї́хати домíв. Кінь половúну золотúй, половúну срíбний.

286. Четве́ртий вíдмінок предмето́вий остає́ ненару́шений, колú ре́ченє переложимо в стан предме́тний і збуду́ємо єго́ безпідметóво, н. пр.: *Сю кнúжку перело́жено на всї мо́ви* (= сю книжку переложúли на всї мо́ви). *Ста́ршого сúна в Туре́ччинї вбúто. За моє́ жúто ще мене́ бúто. Коне́ць села́ забúто вола́. Всї поля́ безкра́ї тру́пами укрúто і могúли кро́вію полúто. Нас одна́ково скрúвджено.*

287. З 4-им вíдмінком сполу́чують ся прийменники: *в, за, за́чере́з, крізь, ме́жи, мúмо, на, над, о, пе́ред, під, по, по́за, по́над, попере́д, по́під, по́при, про, про́між, че́рез* (гл. **330**).

Відмінок 5-ий.

288. Вíдмінок 5-ий слу́жить на те, абú когóсь клúкати; до тóго вистарчáє в мнóжинї, в серéднім рóдї і в úньших рáзах (гл. **115**, **124**) тáкже і 1-ий вíдмінок. А що 5-ий вíдмінок не є нїякою чáстию рéченя, то віддї́люємо єгó, колú попáдеть ся в якéсь рéченє, зáпинками.

289. В нарóдних піснях заступáє він дéколи 1-ий вíдмінок як підмет рéченя, н. пр.: *Плáче, ридáє молодúй козáче по своїй дївчúнї. Приї́хав сúне з пу́ти, з дорóги.*

Відмінок 6-ий.

290. В 6-ім вíдмінку стоїть:

1. насампере́д прúлад (знáряд), якúм щось рóбимо, н. пр.: *Желї́зо ку́ють мóлотом. Оремо плу́гом. Дивúти ся очúма, ору́дувати рукáми, шúти рукáми, машúною, дúхати лéгкими, кермувáти веслóм, ї́сти лóжкою.* Дáлї стоя́ть у 6-ім відм. вся́кі úньші зáсоби, якúми щось рóбить ся, якúми дї́єть ся, стає́ть ся (**6-ий відм. засобóвий**), н. пр.: *Оремо кíньми. Два знов післáнцї стоя́ть кíньми з цéго і тóго бóку селá. Приостáв трóхи конéм. Дúхаєм повíтрєм. Вúдом видáти, слúхом слихáти. Поля́г головóю, наложúв головóю. У нас лáскою все дістáнеш, а крúком та лáянєм нїчóго не вóзьмеш. Вишивáти шóвком, розбúти щось кáменем, кúнути кáменем, напáсти кіннóтою, доводúти кіннóтою, доводúти вíйськом, годувáти мя́сом, обдарувáти збру́єю, віддарувáти ся крамськúми чобітьмú жóвтими, говорúти чужóю мóвою, оповідáти гáрними словáми, прозивáти когóсь гидкúм слóвом, торгувáти збíжем,*

орудувати чужими грішми, орудувати людьми, орудувати сьвітом, управляти, завідувати краєм[1]).

Тут показано заразом, як ужиток 6-го відм. згодом міг розширити ся. Так в 6-ім відм. стоїть все те, чим щось відріжняє ся, виріжняє ся, н. пр.: *Хто там такий другий головою менший, як цар Атрійко? Наші брати були чи не шістьма роками старші від нас. Нас було двох у батька: Семен старший, та я, двома роками молодший.*

Отсї всї 6-і відмінки є прислівникові. Прислівниковими є вони і в таких реченях, як *бриджу ся брехнею* (т. зн. брехнею виклйкуєть ся у мене обридженє), *нїчим не журить ся* (т. зн. нїчим не виклйкуєть ся у него жура). Так само кажемо: *тїшити ся добрим сьвідоцтвом, тїшити ся сином, хвалити ся своїми дїтьми, величати ся своєю садовиною, гордувати дарами Божими, вдоволяти ся малим.* Сї 6-і відм. можнаб вже навіть уважати причиновими, що ще яснїйше видно н. пр.: *родом кури чубаті* (*рід* = порода є причиною, що сї кури чубаті). *Я родом з Буковини* (*мій рід* = місце мого уродженя є причиною, що я Буковинець).

2. Засобом т. зн. посередником може бути особа. Так як кажемо *післати гроші почтою*, так само можна сказати *післати гроші посланцем, передати книжку слугою* і т. п. Подібно, коли чинність або подію, виконувану якоюсь особою, виражаємо в предметнім станї, то сю особу кладемо в 6-ім відм., н. пр.: *Сей лист написаний мною. Пустиня кинутая Богом. За гріхи мабуть діда караю ся в отсїй пустинї сердитим Богом.*

3. Місце можна також означити 6-им відм. В такім разї місце, чи дорогу, чи простір взагалї уявляємо собі засобом задля переведеня руху, н. пр.: *Лїтати воздухом, плисти водою, бічи полем. Куди дорогою? Високими та широкими Днїстровими берегами постелились шовкові трави молоденькі.* Зовсїм так само і час, потрібний для якоїсь подїї, виражає ся 6-им відм. *Ходив ночами та закутками. Либо він пісні виспівує було зелеными зорями. Ой лїтав бим вечером тихенькім. Зимою падає снїг.*

4. Знарядом (начинєм) або засобом для виконаня якогось чину, для викликаня якогось стану можна також уважати вид або форму, яку прибирає виражена підметом особа або річ, а

[1]) Не треба дати ся збаламутити тим, що в деяких мовах при перекладї таких речень відповідні присудкові дієслова сполучують з властивими предметами, н. пр. administrat pagum.

так са́мо спо́сіб, яки́м вона́ при тім послу́гуєть ся, або й ро́лю, у якій вона́ виступа́є (**6-ий відм. способо́вий**), н. пр.: *Дим хма́рою засту́пить со́нце* (*хма́рою* = в ви́ді хма́ри, по німец. als Wolke, а не wie eine Wolke). *Ішли́ школярі́ громадка́ми, намість па́рами. Як ра́зом усїма́ засьпіва́ють, то аж яко́сь страх слу́хати. Та нуж усїма́ на база́р. Хо́дом тай наза́д! Відьми́ хо́дять бі́лою су́чкою. Я до те́бе голу́бкою прилїта́ти му. І сло́во із уст апо́стола сьвято́го драги́м еле́єм потекло́. Ки́нув ся во́вком на ме́не. Оре́л полетї́в стріло́ю.* На наве́дених напо́слїди примі́рах ба́чимо, як 6-ий ві́дм. способо́вий ужива́є ся та́кже і до порі́вная: *ки́нув ся во́вком на ме́не* (= як вовк, по нїмец. wie ein Wolf, а не als Wolf). І в тім ужитку 6-ий ві́дм. все ще прислівнико́вий.

Аж на примі́рах: *Хто роди́в ся во́вком, то́му лиси́цею не бу́ти. Васи́ль сидї́в зимовико́м серед сте́пу. Був собі́ чолові́к, Оста́пом звав ся* (*звав ся Оста́п*) ба́чимо, як 6-ий ві́дм. від прислівнико́вого значі́ня перехо́дить до присудко́вого (гл. під 5). Ро́ля, озна́чена 6-им ві́дм., не все му́сить припи́сувати ся осо́бі або рі́чи, ви́раженій пі́дметом, н. пр.: *Назива́ємо Бо́га на́шим отце́м. Всї ма́тери примі́ром ста́влять Ната́лку свої́м до́чкам.*

5. Вкінцї 6-ий ві́дм. сповня́є тако́ж слу́жбу ві́дмінка присудко́вого, і ми вже якра́з показа́ли, як се скла́ло ся.

291. Імя́ присудко́ве стої́ть окрім то́го ще й у 1-ім ві́дмінку, як відно́сить ся до пі́дмету, н. пр.: *Я був би ба́ба не коза́к, коли́б запла́кав від сво́го ли́ха. Кров не вода́. Моє́ все бога́цтво єсть моє́ до́бре імя́. Брат лежи́ть слаби́й вже дві недї́лї. Кінь уже́ стої́ть таки́ сї́дланий гото́вий.*

Де́коли імя́ присудко́ве стої́ть у 3-ім ві́дмінку, як відно́сить ся до пре́дмету в 3-ім ві́дмінку, н. пр.: *Тре́ба менї́ послу́шному бу́ти. Якже менї́ не скака́ти бу́вши молодо́му. З чо́го менї́ си́тій бу́ти?* То́ю зго́дою присудко́вого і́мени з пі́дметом або пре́дметом в усі́х таки́х ра́зах хо́чемо ви́сказати, що пі́дмет, чи пре́дмет є дї́йсно тим, що імя́ присудко́ве про не́го ка́же (гл. **229**).

292. Коли́ж імя́ присудко́ве не зго́джуєть ся з пі́дметом або пре́дметом у ві́дмінку, а стої́ть у 6-ім ві́дмінку, то тим виража́ємо, що пі́дмет або пре́дмет не є дї́йсно тим, що імя́ присудко́ве виска́зує, а лиш виступа́є, є або кри́є ся під ви́дом, перебира́є мимохі́дь і на яки́йсь час на се́бе ро́лю то́го, що імя́ присудко́ве виска́зує. Тому́ незна́ної осо́би пита́ємо ся: *Хто ти?*, зна-

кóмої: *Чим (що) ти?* Незнакóмий чоловíк мóже відповíсти: *Я учи́тель у тíм селî*, знакóмий за те: *Я учи́телем у тíм селî*. На пи́танє: *Хто се?* мóже бу́ти вíдповідь: *се ковáль із нáшого селá*, а на пи́танє: *Що він такé?* — *чим він?* — вíдповідь: *він є ковалéм в нáшім селî*. Мóжна питáти: *А тиж князь?* — а вíдповідь мóже бу́ти або: *Я не князь*, або: *Я не є нíяким князéм*. Кóждий лéгко відчу́є ріжни́цю між обомá вíдповідями.

На пи́танє, хто се був, що обмину́в ся з нáми, або, що помéр, я мóжу відповíсти: *То був мій при́ятель*, означáючи сим досить на сю хви́лю доклáдно особистість, про яку́ менé пи́тано. Коли́ скáжу: *Він все був моїм при́ятелем*, то тим вискáзую, що він, знáна менî осóба, у віднóсинах зі мнóю виступáв під ви́дом при́ятеля, відгравáв рóлю при́ятеля. Такá самá ріжни́ця є між ви́сказом: *Я сестрí панóтця*, а ви́сказом: *Я бу́ду тобí сестрóю*. Приклáди для присудкóвого 6-го вíдмінка: *Він став вели́ким хазяїном. Громáда вибрала єгó начáльником. Зробí менé вішуно́м. зрóблю тебé пáном. Хибá що вийдеш проти мéне зáвтра таки́м, щоб я тебé не пізнáв. Я стáну цéрквою, а ти попóм. Царéвич огля́нув ся і зробíв ся вели́ким зелéним ду́бом. Я тебé зрóблю рíчкою а самá зрóблюсь ри́бою óкунем. Лукáвий перекі́нув ся чоловíком, горобцéм, пі́вником* і т. д. *Пристáвив ся таки́м бíдним. Взя́ла ся пóпелом, ву́глем. Дід служи́в на майдáнî майдáнчиком. Вóлос ду́бом станови́ть ся. Чиж я мóжу тобí вóрогом бу́ти? Колись то булá пти́ця жáйворонок царéм, а царицею миш. Чи бу́деш менî невíсткою, чи нї? Івáсь ужé швидко панóтцем бу́де. Постáвлю тебé пáном. Настановúли єгó дякóм.*

Хоть присудкóве імя́, постáвлене у 6-ім вíдмінку, набирáє и́ньшого значíня, нїж присудкóве імя́, згíдне у вíдмінку з підметом або прéдметом, то не завсíди дає́ть ся доклáдно відчу́ти тотá ріжни́ця, і тому́ мóжна сказáти н. пр.: *Називáє ть ся Остáпом* або *Остáп. Якже менî не бу́ти смутни́м* або *смутнóму*. Чи лíпше сказáти сяк, чи так, се рішáє чутé мóви нерáз лиш на підставí зóвсім поверхóвих причи́н. 293.

1. Вíдмінка 6-го уживáємо рáдше тодí, як згóда між присудкóвим імя́м і підметом чи прéдметом не зóвсім я́сна або невигíдна, н. пр.: *Брат брáтом а бри́ндзя за грóші* (Тут невигíдно булóб сказáти *брат брат*). *Хто роди́в ся вóвком, томý лиси́цею не бу́ти. Тя́жко менî сиротóю на сім світí жи́ти. Тя́жко бу́ти дóбрим учи́телем.*

2. При де́яких дїєсло́вах як: *зва́ти*, *назива́ти*, *іменува́ти*, *ви́брати*, *вибира́ти*, *уважа́ти*, *зроби́ти*, *предста́вити*, *оголоси́ти*, *оста́вити* і т. д. присудко́ве імя́ му́сить стоя́ти в 6-ім ві́дмінку, н. пр.: *Царе́вич огля́нув ся і зроби́в ся вели́ким, зеле́ним ду́бом. Я тебе́ зро́блю рі́чкою, а сама́ зро́блюсь ри́бою о́кунем. Поста́влю тебе́ па́ном. Настанови́ли його́ попо́м.*

3. Іменнико́ві прису́дки ужива́ють ся часті́йше у 6-ім ві́дмінку, а прикметнико́ві зго́джують ся ра́дше з підметом чи пре́дметом, н. пр.: *Оста́ли ся си́ротами* (не си́роти!) *стари́й ба́тько й ма́ти.* Але: *Ста́ла дї́дова дочка́ щасли́вою і бога́тою*, а з дру́гого бо́ку: *І я ста́ла така́ бі́дна, як і ти. Чого́ ти таки́й страшни́й став?* Так са́мо: *По́кіль молоди́й (-и́м) був* і т. д.

294. *Сам* і *оди́н* в значі́ню „сам" коли́ є прису́дком, не ста́влять ся у 6-ім ві́дмінку, н. пр.: *Дї́вчина не хотї́ла лиша́ти ся сама́ одна́.*

295. Із 6-им ві́дмінком сполу́чують ся отсї́ прийменники: *з*, *за*, *ме́жи*, *над*, *пе́ред*, *під*, *поме́жи*, *по́над*, *по́під* (гл. **330**).

Відмінок 7-ий.

296. Ві́дмінка 7-ого ужива́ємо тепе́р лише́ з прийменниками. Коли́сь він міг стоя́ти і без при́йменників; з то́го часу́ лиши́ли ся лише́ де́які оста́нки, що ужива́ють ся тепе́р як прислі́вники, н. пр.: *до́лї*, *го́рі*, *лї́тї*, *ни́нї. Плини́, плини́ си́ве пе́рце до́лї за водо́ю. Чи при́йдеш ни́нї до ме́не?*

297. Як давні́йше (без при́йменників), так і тепе́р (з при́йменниками) стоя́ть у 7-ім ві́дмінку прида́тки прислівнико́ві мі́сця або часу́, н. пр.: *Було́ коли́сь на Вкраї́нї реві́ли гарма́ти. Я в ха́тї му́чив ся коли́сь. З дружи́ною Яри́на гуля́є по садо́чку. А в ночі́ сичі́ недо́лю віщу́ють. Прийди́ до ме́не о годи́нї се́мій.*

298. 7-ий ві́дмінок стої́ть при при́йменниках: *в*, *на*, *о*, *об*, *по*, *при* (гл. **330**).

Про прикметники.

299. Прикме́тники сповня́ють слу́жбу або прису́дків або прида́тків прикметнико́вих (гл. **217**, **227**). Для се́го двоя́кого ужи́тку прикме́тників ва́жні є пра́вила про зго́ду (гл. **231**, **232**).

300. У прикме́тників, як ми ба́чили (**157**), є де́коли двоя́кі фо́рми: прикметнико́ва і іменнико́ва. В старору́ській мо́ві булі́ на те докла́дні пра́вила, коли́ ужива́ти одної́, а коли́ дру́гої фо́рми: присудко́ві прикме́тники ужива́ли ся лише́ в іменнико́вій фо́рмі, а у тих прикме́тників, що служи́ли як прида́тки прикметнико́ві,

уживали ся обі форми після того, чи особа або річ були означені, чи ні. Однак згодом характеристична для прикметників прикметникова форма більше злюбила ся, перемогла іменникову форму і виперла ї зовсім із придатка прикметникового а навіть із присудка, так що тепер лишили ся лише самі останки іменникових форм, н. пр.: *Будь ласкав. Зробі, щоб Дарко був здоров. Тут холодно* (гл. **157**, 1—5).

Останки іменникових форм прикметників уживають ся ще також часто в сполученю з прийменниками як зворот прийменниковий: *прийшов з далека, пасів на борзі, їв до чиста, говорить з письменна, по добру голубити, іди помалу* (гл. **157**, 6).

При другім степені прикметників (і прислівників) кладемо особу або річ, що з нею щось порівнюємо, в 2-ий відмінок без прийменника (гл. **271**, 3 в), або з прийменником *від* (гл. **330**); кладуть її також в 4-ий відмінок з прийменником *над, за* (гл. **330**), або послугують ся для порівнаня реченєм порівнальним, що починає ся особливо злучником *ніж, чим* (гл. **335**). 301.

Про особи.

Деякі займенники і дієслова мають, як ми бачили (**160**, **167**, **188**), осібні форми для трох осіб, а то для тої, що говорить, для тої, що до неї говорить ся, і для тої особи (або річи), про котру говорить ся: *я, ти, він (вона, воно), іду, ідеш, іде*. В множині з тою особою, що говорить, вяжемо і ті иньші особи, що становлять з нею товариство або групу: *ми = я + він (вона, вони)*, н. пр.: *з братом, з родиною, з товариством* і т. п. *Ми з Василем* (= *я і Василь*) *були собі ровесники* (порів. *Не забували нашої з батьком* [= моєї і батька] *старости*). Так само *ви = ти + він (вона, вони)*, н. пр.: *Ви з ним* (= ти і він) *підете жати*. Перша і друга особа, сполучені з собою, дають першу особу множини (*ми*), н. пр.: *ми з тобою (= я і ти) даймо собі раду*. 302.

Коли говоримо загально про людий, не маючи на умі певних осіб (або не бажаючи їх назвати), то уживаємо вправді особових форм, але сам вираз стає неособовим. В такім разі послугуємо ся 1.) 3-ою особою множини, н. пр.: *Гелюмер робить ся так: З вірного отвірного кінця наливають у дудочку живого срібла . . . бульбашку нагрівають . . ., ставляють у сніг . . ., зазначують, де живе срібло стане . . ., на дощечці виріжуть нулю . . . Кожного року будують все нові желізниці. У нашім селі наймуть два три-* 303.

мй. Не все прáвда, що говóрять. Як мрáка піднóсить ся, то кáжуть, бýде дощ. Кінець селá, чýти, стрілять.

Колúж мáємо на умі усіх людúй, то мóжемо ужúти 2.) 1-оі особи множини, а то тому, що зпоміж тих людúй не виключáємо і себé, н. пр.: *Чогó бажáємо, в те рáдо віримо. Не знáємо, колú умéрти мáємо.*

Дéколи в такúх рáзах стáвимо 3.) ту осóбу, що до нéї говóримо, немóв примíром і кáжемо: *Із спаня не кýпиш* (= кýпимо) *волá, а із лéжі не спрáвиш* (= спрáвимо) *одéжі. Всякого товáру, якóго тілько подýмаєш* (= подýмаємо), *тут булó. Не однá комáшка такá малéнька, що óком єї не побáчиш* (= побáчимо). Нáвіть в такім рáзї, як: *Тебé і бєш, а ти не вчиш ся.*

304. В 3-у осóбу óднини (серéдного рóду, гл. 255) кладéмо присудкóве дїєслóво не лиш тодї, колú говóримо про якýсь осóбу або річ серéдного рóду, але і тодї, колú в рéченю немá підмету, н. пр.: *Блúскає, блúскало. Рим не однóї днúни збудóвано. За моє жúто ще мéне й бúто. Всї полá безкрáї трýпами укрúто і могúли крóвію полúто. Нас однáково скрúвджено. Бáбі снúло ся, що десь булá в нéбі. Ємý дóбре дóма жилó ся.*

Про заіменники.

305. Колú вже присýдок (дїєслóво) подає осóбу, то заіменника особóвого як підмету не стáвимо, хибá що та осóба мáє бýти особлúво піднéсена, н. пр.: *Ти вúнен. Не хóчу. Я бýду читáти, а ти пишú.*

306. Трéтого відмінка заіменників особóвих і заіменника зворóтного як т. зв. етúчного уживáють Русинú дýже рáдо, н. пр.: *Той пес був тобі такúй велúкий, як кінь. Геть менї зáраз до дóму. Був собі дїд і бáба. Як не бýдеш тúхо, то я собі йду геть. Ви собі дýмáєте, що то так лéгко? Ідú собі геть від мéне!* Додаючú такі заіменники в 3-ім відм., хóчемо показáти ýчасть нáшої душі в вúсказаній гáдці, áбо бажáємо вúкликати такý ýчасть в души дрýгих.

307. Колú дїєслóво, сполýчене із заіменником особóвим або зворóтним, повторяєть ся, то заіменник за дрýгим рáзом промóвчуємо, н. пр.: *Кáжу вам, кáжу, не робіть сéго. Учú ся, сúнку, учú. Уживáти ся, уживáє, áле рідко колú. Ех, тотó вже нажию ся та нажию.*

Про ужúванє заіменника зворóтного і заіменника присвóйного *свій* гл. 161—163.

Зáмітки. 1. Заіменник указóвий *сей* (*отсей*) вкáзує звичáйно на найблúзшу осóбу або річ, а *той* (*тамтой*) на дáльшу. Н. пр.: *Сей сьвіт, а той сьвіт. Бабýся з тóго сьвіту. У туркúні по тім бóці хáта на помóсті. В сих* (= нинїшних) *часáх.* Однáк заіменника *сей* не всюди уживáють, а тоді заступáє єгó місце *той, оттой, тот.* 308.

2. В однім рéченю питáйнім мóже бýти два або й більше заіменників питáйних, н. пр.: *Хто когó мáє слýхати? Не знáю, що комý дáти. Трéба знáти, колú чим орýдувати.* В сих рéченях містúть ся властúво по два пúтаня: Хто мáє слýхати? Когó мáє слýхати? Не знáю, що дáти, комý дáти. Трéба знáти, колú орýдувати, чим орýдувати.

3. В рéченю: *З побóєвища нїхтó не вернув ся домів: хто полїг, хто утопúв ся, хто попáв ся в невóлю*, рéченя, що починáють ся заіменником *хто* ..., булú очивúдно рéченями питáйними, залéжними від промóвчаного *не знáю, не знáти* або т. и., а тепéр стáли вонú самостійними рéченями висказóвими і такúм чúном заім. питáйний набирáє значіня заім. указóвого. Так сáмо пояснює ся рéченє: *Дївкú повтїкáли, кудú котóра* (= ся сюдú, та тудú ...).

Про *хто* замість *хтось* і т. и. гл. 180.

4. Примíри для невідмíнного заіменника віднóсного *що* (гл. 175): *Нáвіть тих зьвірів лóвить, що в повітрі лїтáють. Є такí лю́ди, що з нúми говорúти гріх. Чиж то тáя керничéнька, що я вóду брав* (= я з неї вóду брав).

І питáйне *що* остає невідмíнним перед всякими іменниками, без óгляду на їх рід і числó, при вирáзах здивóваня, н. пр.: *Що за рéчі він рóблював! Що кресú, що ножí, що топірцики мосяжні* (що кресú = які кресú ...).

Заім. *що* набирáє тáкже прислівникóвого значіня (= як дýже) в рéченях, як: *Гóсподи! Що крáсні обú булú! Що я був хлопцем пустúй!*

Про числíвники.

Числíвники головні від 1—4 є прикмéтниками і згóджують ся з іменниками, колú сповняють слýжбу присýдка або придáтка прикметникóвого; а числíвники, почáвши від пять у горý, є іменниками і томý домагáють ся 2-го відмінка пайковóго (гл. 273). *Двоє, обоє, трóє, четверо* і т. д. а так сáмо *кількоро* уживáють ся почáсти іменникóво, а почáсти прикметникóво (гл. 277); їх ста- 309.

вимо замість *два*, *обá*, *три*, *чотúри* ... прáвильно при íменниках, ужúваних лишé в мнóжині, н. пр.: *двóє дïтúй* але *дві дитúнï*, *трóє*, *кількóро грабéль* (*тромá граблями*), *двáйцятеро одні граблï*... а тáкже при осóбах і рíчах рíжного рóду: *Рáді бýли обóє Наýм і Нáстя. Стіл і лáвка обóє дубóві.*

Про числíвники поділóві гл. **185**.

Про дїєслова.

Про дїєслóва докóнані, недокóнані (протягóві, наворотóві) гл. **49**, **71—93**.

Переглÿд дïєслóвних часíв і спóсобів гл. **193**, про те, як в украïнській мóви виражáєть ся спóсіб можлúвий і давноминýвшість гл. **325** і **321—322**, а про се, як почáсти заступáєть ся спóсіб приказóвий гл. **317**, **3** (порів. тáкже **325**, **4**).

310. Дïєслóво **бýти** прáвильно не мóже в бéсïдï бýти промóвчане тодï, колú значить *дïйсно бýти*, *находúти ся*, *лучáти ся*, *буває*, н. пр.: *Є одúн Бог. Єсть же люди, що і мóïй зáвидують дóлï. Є у мéне чим дïти годувáти. В тім лïсï є богáто страшéнного гáду* ... але: *Як би не я, то ви всï пропáщі. Сéго цьвíту по всéму сьвíту.*

311. Але колú **бýти** слýжить лишé для сполýченя присудкóвого імÿ з підметом (як **злýчка**), то в теперíшности (сп. прÿм.) найчастíйше промóвчуєть ся як злúшне, н. пр.: *Наýка грамáтики потрíбна. Трéба учúти ся, абú щось умíти*, але *Трéба булó* (*будé*) *учúти ся* ..., тай: *Він слýхав і є задовóлений.*

312. В оповíданю уживáємо чáсто теперíшности замість минýвшости, н. пр.: *Одногó рáнку лежý я та дýмаю, колú в хáту вбíгла мáти.*

Особлúво стáвимо замість минýвшости *казáв*, *казáла* в оповíданю звичáйно *кáже*.

В дýже живíм оповíданю уживáєть ся нáвіть спос. приказóвий: *Він підú тай возьмú* ..., *От Гáля і почнú óхати* ... Тут перед душéю оповідачá виступáють жúво осóби в пóвній чúнности так, що він ïм немóв при оповíданю притóмним такú прóсто прикáзує, що мáють робúти.

313. Злóжена фóрма будýчности (як: *бýду читáти*, *читáти му*) мóже і так творúти ся, що *бýду* сполýчуєть ся з дïєприкмéтником присудкóвим минýвшини; але се дïєть ся лишé для тóго, щоб оминýти стрíчу двох дïєíменників, н. пр.: *Ти чáсто бýдеш мýсïв слýхати молóдших.*

В рéченях, що вискáзують річ досьвідчéну, стáвить ся будýчність, мемóв вкáзуючи, що дóсьвід і в будýчности справдить ся, або справдúв би ся, н. пр.: *Із стані не купиш воли, а з лежі не справиш одежі. Плачем лиха не виплачеш.* Так сáмо вúскази, оснóвані на дóвгім дóсьвіді хоть би одної особи, а не ціло́го нáроду, виражáють ся в оповіданях фóрмою будýчности, а тим вкáзує ся, що се не лишé в минýвшости було, але і завсíди, а тим то і в будýчности так сáмо справдилоб ся. Н. пр.: *Отже гляну тай згадаю: було, як смеркне, защебече на калині, ніхто не минає . . . Засне долина, на калині і соловейко задріма, повіє вітер по долині, пішла дібровою луна . . . Встануть сердеги працювать; підуть корови до діброви, вийдуть дівчата воду брать, вигляне сонце. Рай тай годі! Зозуля заплаче, дармо, що злодій. — Були то такії три жінки і такі були подруги, що одна од другої нікуди не піде! — Тими вечерами заберу було обох* (діти) *до себе на коліна, та почну навчати. Отже мій Андрійко слухає і заскучає. А скоро його пустила, чого не загадає! А Василько буде хоч цілісеньку ніч зо мною сидіти, мене слухаючи. — Бувало весною, як ліс розів'єть ся, і частими пташок гукне голосами, діброва як дівка в цвіти прибереть ся, пчілка задзвонить лугами, полями, ставами весело заграє долина, а в річці рибонька аж носить водою . . .* 314.

Наколú спóсіб приказóвий або дїєíменник приказóвий (гл. **317**, 3) мáє бýти заперéчений, то кладéмо дїєслóво недокóнане, н. пр.: *Не роби сього! Сього мені більше не робити!* 315.

Дéколи 2-а особа спóсобу приказóвого мáє немóв значíнє 3-ої особи, н. пр.: *Прибудь шістє, розум бере. Знай ся кінь з конем, а віл з волом. А не стали кіт його* (собаки) *бесіта, вони б і досі товаришували. Помагайбі! Спасибі! Бодай.* 316.

2-га особа одн. спóс. приказóвого заступáє дéколи навіть 1-шу особу, звичáйно тоді, колú рéченє мáє змисл умóвний або припустóвий, н. пр.: *Не дай я єму грошей, не мав би був за що гуляти. Крути я, верти, треба мені вмерти.* Але і в иньших рáзах: *Але говори я та не лади, а тут старости вже й просять за стола.*

Про спóс. приказóвий в оповіданю гл. 312.

Дїєíменник стáвимо: 317.

1. при дїєслóвах способóвих як: *хотіти, могти, мусіти, мати, стати, почати* і т. д., н. пр.: *За нею Олександра мусїла*

їхати. Сам я не знаю, з ким жити маю. Петро почав придивлятись. Стала я радити ся. Дальше я не міг дивити ся — і при присудках таких як: *можна, треба, рад, повинен, готов, годен, годї*, виражених, як н. пр.: *Треба привитати їх, як Бог велїв. Ранїйш не можна наняти підводи. Я рад був тобі послужити, але годї менї було се зробити*, або й промовчаних, як н. пр.: *Всїм нам умирати* (треба). *Що робити* (маю)? *Не* (можна) *знати, чи прийде. А такому лиш би жити* (треба було). *Де менї туди* (можна) *йти!*

До дїєслів способових, як *мочи*, навязують ся дїєслова *съміти, позволити, дати, велїти, казати, приказати, просити, радити, помагати, учити, учити ся, уміти, забути* і т. п., що доповняють ся дїєіменниковим предметом, н. пр.: *Не вміла матери слухати, не вчилась прясти. Дай менї говорити.* В реченю *дай менї говорити* слово *дай* має своє повне дїєсловне значінє (*дай* = позволь); не так в реченю *я* (*ти, він, вона, ми, ви, вони*) *давай єго хвалити*, де слово *давай* властиво вже лиш значить тілько, що частиця *нуж*.

А знов до *треба, можна* навязують ся іменники *пора, час, слїд* (= годить ся), *сором, шкода, жаль* і т. п., а так само присудки, як *весело, любо, мило, прикро, страшно, тяжко* і т. п., що також доповняють ся дїєіменником, н. пр.: *Не пора плакати. Час вставати. Мило чоловікови згадати про давні свої гараздп. Любо жити в Києві.*

Так само і дїєслова, що виражають якийсь настрій, доповняють ся дїєіменником, як: *бажати, захотїти, боятп ся, любити, встидати ся, соромити ся* і т. п., н. пр.: *Володимир любив будувати церкви. Захотїлось на старість гетьманувати. Встидав ся плакати.*

2. При дїєсловах, що виражають рух і т. п., н. пр.: *Він ходить на поле жати. Вона пішла наймати ся. Сїдай полуднувати. Мене покликали молотити. Післав старшого сина козу пасти. І за Україну молитись чернець Палїй пошкандибав. У ранцї йде Олеся дружок збірати. Мене не пускали попрощатись.*

3. приказуючи (замість сп. приказового), н. пр. *Тихо сидїти!*

4. на початку реченя (гадки), щоби піднести дїєслово, н. пр.: *Орати, не орав. Писати, не пише.*

318. Дїєіменником із злучниками: *аби, щоби, доки, поки, коли, як, наколи, нїм, скоро, замість* і и. скорочуємо реченя (гадки) побічні,

наколи́ не тре́ба ви́разити їх підмету. н. пр.: *Розка́жу вам сю приго́ду, щоб вас остерегти́. Він жада́є, щобй ему все каза́ти. До́ти нам годи́ти, до́ки не найти́. Не забу́ду, по́ки жи́ти. Колй запита́ти его́, то він ска́же. Перед тим, що зника́ти, лїба́ди зарива́ють свої́ я́вчка в зе́млю. Вона́ ба́вить ся, замість роби́ти. Ти вже до́сить вели́кий, щоб собі́ на хлїб заробля́ти. Ти за молоди́й, щобі́ з тобо́ю про се говори́ти. Не порá тепе́р, щоб гуля́ти. Тепе́р піду́ так, щоб ніко́ли сюди́ не верта́ти ся. Кири́ло Тур аж зу́би сти́снув, щоб не стогна́ти.*

Дїєприкме́тників ужива́ємо. щобй скороти́ти ре́ченя (гадки́) прикметнико́ві. а дїєприслі́вників, щобй скороти́ти ре́ченя (гадки́) прислівнико́ві (а то гадки́ часові. причино́ві, умо́вні і припусто́ві). Але з одно́го бо́ку в підме́тних дїєприкме́тниках придатко́вих українська мо́ва взагалї не любу́сть ся. так що ра́до заступа́ємо їх дїєприслі́вниками та́кже для скоро́ченя ре́чень (гадо́к) прикметнико́вих, а з дру́гого бо́ку слу́жить дїєприкме́тник ста́ну предме́тного та́кже для скоро́ченя ре́чень (гадо́к) прислівнико́вих. При́міри: *Він зна́ющий на́ші дїла́. бача́щий самі́ думки́ на́ші, він не потерпи́ть нїя́кої непра́вди* (ра́дше: *зна́ючи, бача́чи...*). *Хвали́ть Бо́га встаючи́ і ляга́ючи. Не кажучи́ анї сло́ва, пішо́в до ха́ти. Не до́вго ду́маючи, ско́чив у во́ду. Або мо́же не пла́кати, ма́вши одни́м одно́го щи́рого това́риша, тай того́ скла́сти на ла́ві! При́бувши до Ки́ява, всяк христия́нин пови́нен пе́рше поклони́ти ся церква́м Бо́жим. Ідучи́, прийшло́сь би бра́ти і жі́нку. Вовк ле́жачи не утїє. У барана́ і ове́чки голові́, рі́вняючи до тїла, не вели́чка. Побра́вшись у бо́ки, вибива́ють під банду́ру юнаки́ весе́лії зли́днї: а коло їх, повитя́гувавши ши́ї, стоять круго́м да ди́влять ся, чуду́ючись, на́че на верте́п, або що. А там стоять, збі́вшись у ку́пу, пону́рі го́лови. Поту́пивши о́чи, похили́вшись на кий або на косови́ща, старі́ козарлю́ги слу́хають кобзаря́. Струна́ зана́дто натя́гнена рве ть ся. Та як ему не жури́тись, не ма́вши чим дїте́й згодува́ти. Річ, ска́зано, можли́ва.*

Ми ба́чимо, що в ре́ченях. скоро́чених дїєприслі́вниками, нема́ так са́мо підмету. як в ре́ченях скоро́чених дїєіменниками. Підмет дає́ть ся одна́к за́всїди ле́гко ви́найти.

Про прислівники.

Про по́діл прислі́вників гл. 50.

Прислі́вники *так, як* (наколи́ *як* не є сло́вом питайним) заступа́ємо прикметнико́вими заіменниками *такий, який*, коли вони 320.

є придáтком прикмéтника, н. пр.: *Мій брат такий дóбрий, що все менї дає. Який сей чоловік богáтий*… але: *Як за вели́ка вáша хáта?*

А до *такий* додаєть ся *так*, щоб єгó ще більше піднéсти, н. пр.: *Собáка весéла, дóбра, слухняна а розýмна так такá, що мабýть і немá розумнїйшого від нéї зьвіря́ти.*

321. Навпаки́ уживáє ся прислíвник нїби замість прикмéтника в гадкáх як: *Сонце вже висóко* (розуміє ся: підійшлó). *Будь ти́хо* (= справýй ся ти́хо).

Змежи усїх прислíвників найважнїйші є отсї: **булó, бувá** і **бувáло, нехáй, най, бодáй, чи, би, не, нї.** Вони́ більше, нїж усї йньші прислíвники, впливáють на змисл рéченя, т. зн. на те, як розуміти дýмку, ви́сказану рéченєм; тому́ годи́ть ся про них з осібна докладнїйше поговори́ти.

322. **Булó** і **бувá, бувáло** (власти́во фóрми теперíшности і минýвшости від *бýти* і *бувáти*, нїби встáвлені рéченя із значíнєм: *то так колись булó, бувáло, і тепéр бувáє*) мóжна як прислíвники пристáвити до присудкóвого дїєслóва. Наколи́ се дїєслóво стоїть у теперíшности, то ви́сказ перемíщуєть ся через дóданє слóва *булó* або *бувáло* в минýвшість, а дїєслóво докóнане стає наворотóвим; коли́ж дїєслóво стоїть у минýвшости, тодї ті прислíвники надають єму́ значíня давноминýвшости. Примíри: *Ся́ду булó під ли́пою і читáю. Сїдáю булó на віз, в тім прихóдить післáнець. Пес глядїв пти́цї, що єї пан булó застрíлив. Огорóд, у котрíм ми дїтьми́ бувáло так чáсто бáвили ся, вчéра продáли. За такі грóші мóжнаб бувá і волá купи́ти.*

323. **Нехáй** (власти́во спóсіб приказóвий дїєслóва *нехáти*) або скорóчене **най** дóдане до дїєслóва надає гáдцї значíня, що хтось мáє або мóже щось роби́ти або мав би щось роби́ти. В 2-ій осóбі сéго звóроту не уживáємо. Н. пр.: *Лиши́ мене́, най пи́шу лист. Пустїть нас, най ідéмо до дóму. Поможи́ менї, нехáй би я і дїти моï поминáли тебé. Нехáй Бог борóнить! Нехáй тобі Бог допомагáє! Нехáй твій син вели́к ростé та щасли́в бýде. Нехáй би був сам менї сказáв. Най рóбить, що хóче* . . . але: *Робі (мóжеш роби́ти), що хóчеш.*

Так сáмо уживáєть ся **бодáй** (власти́во *Богдáй*) в рéченях (гадкáх), що виражáють бáжанє, н. пр.: *Бодáй (би) вас Бог любив!*

324. Питáйна чáстиця **чи** стоïть у незалéжних і залéжних рéченях (гáдках) питáйних: при незалéжних поєди́нчих гадкáх пи-

тайних надає вона питаню більше натиску або виразности, при залежних питанях започинає вона розстайне питане (альтернативу), н. пр.: *Чи знаєш? Не знаю, чи писати (чи ні).*

Би (скорочена, стара, невідмінна форма дієслова *бути*; єї уживали колись у значіню: *було би* або *як би було*) показує присудок як щось недійсне або лише подумане; сей прислівник, сполучений із минувшостию якогось дієслова, заступає форму способу можливого, бо в українській мові на то осібної форми (як от в латині coniunctivus) нема. **325.**

Із злучниками зросло ся *би* в одно слово: *аби, щоби*, так само *коби*. Скорочена форма *-б* причіпляєть ся і до иньших слів.

Ставимо *би:*

1. в побічних і головних умовних реченях (гадках), наколи умову означуємо як несповнену, н. пр.: *Як би я напила ся води, то яб одужала. Як би ти був сам до мене не прийшов, то хто знає, коли би ми булі і побачили ся.*

2. в питайних і порівнальних реченях (гадках) умовних, як: *Хтоб єму вірив? Не рад жеб ти мому братови, як би в гості прийшов? Чомуб не рад? Буду питати, чи не приняв би хто тебе. Став думати-гадати, як би відсіля удрати. Пан, як би се воні булі. Поїхав він на базар, от як би і у нас у Корсуні.*

3. в замірових реченях (гадках), н. пр.: *Порішили, щоб він перебрав ся за старця і пішов би в царський дім. Він подав просьбу, щоб дозволили єму переїхати границю. Учитель приказав, щоби всі ученики позамикали книжкі* (приказав усім ученикам позамикати книжкі).

4. в реченях (гадках) бажаня і після дієслів боязни і осторогн, особливо, коли сї дієслова не заперечені, н. пр.: *Коби мй я тобі помочи! Бог би єго покарав! Бою ся, щоби єму якесь лихо не стало ся* (Але: *Бою ся, що єму певно якесь лихо станеть ся*). *Уважай, щоби ти не впав!*

В реченях як: *Пішов би він із моєї хати! Здоров був! Здорові булй!* частиця *би* очивидно пропущена. Бажаня, висказані в такій формі, набирають змислу речень приказових.

5. в ограничальних відносних реченях (гадках), як: *Чи есть у вас хоть один чоловік, котрий би казав правду?*

6. в реченях (гадках) висказових, наколи гадка головна заперечена, як пр.: *Я не кажу, щоби він не учив ся; але він нічого не вміє.*

Дїєсло́во ста́вимо при *би*, як ви́дко, все в дїєприкме́тнику присудко́вім мину́вшости (спо́сіб можли́вий), або ужива́ємо дїєіменника (при чім дїєіменник тре́ба доповни́ти слова́ми *мо́жна, було́* і т. п.).

В ре́ченях як: *і бере́б то й не бере́*, або *От би то й підбій* — *би* не є помічни́м дїєсло́вом (гл. **49**) до *бере́*, а значи́ть тільки що: *нїби*.

Про *бим, бись* гл. но́тку до **209**, про *абй, щобй, щоб* гл. **335**.

326. Про пере́чку **не** затя́мити нале́жить отсе́:

1. *не* кладе́ ся в ре́ченях (гадка́х) пере́чних при присудко́вім дїєсло́ві на́віть тодї, коли́ вже є одна́ пере́чка, н. пр.: *Я нїчо́го не зна́ю. Нїде́ не було́ нї о́дного чолові́ка вида́ти. Анї менї (не) снить ся.*

2. в тих ре́ченях (гадка́х) побічни́х, котрі́ зале́жать від дїєсло́ва а́бо від імя́ бо́язни або осторо́ги, наколи́ в них ужи́тий спо́сіб можли́вий (гл. **325**, 4), н. пр.: *Хло́пцї повтїка́ли з бо́язни, щобй їх не би́то.* Порівна́й: *Хло́пцї повтїка́ли з бо́язни, що бу́дуть биті.*

3. після *ма́ло, мало́ що, трохи́, бе́змаль, ле́дви*, н. пр.: *Мало́ що не впав з во́за.*

Дру́га пере́чка **нї** ужива́є ся тодї, коли́ запере́чена річ не ви́сказана, н. пр.: *Чи так, чи нї? Нї, не так.*

В ре́ченях як: *Куди́ о́ком нї глянеш, усе́ лю́ди. Що вже нї пита́ли молоди́цї, нїчо́го не дові́дали ся* — ча́стиця *нї* не є пере́чкою для прису́дка, що ви́дко з то́го, що мо́жна єї опусти́ти, а змисл ре́ченя на тім не потерпи́ть.

Про злу́чник *нї* гл. **333**.

Про приіменники.

327. В украї́нській мо́ві приі́менників бога́то, одні́ з них ду́же да́вні і поєди́нчі, як: *в* (в середи́нї, в середи́ну), *до*, *з* (із середи́ни), *з* (зі мно́ю), *за, на, над, о, пе́ред, під, по, при, про, у;* з тих приі́менників *в* і *у*, *із* і *з* в на́слїдок звукови́х зако́нів зли́ли ся зо́всїм з собо́ю.

Дру́гі приі́менники повста́ли із зло́женя двох або й кілько́х приі́менників, як: *знад, і́зза, по́за, по́над, по́під, зпід, зпо́над, зпо́під*, а ще и́ньші се да́вні імена́, яки́х ужи́вано з поєди́нчими приі́менниками, н. пр.: *довкруги́, за́місить, здовж, наза́д, око́ло, під́час,*

пóбіч, *повéрх*, *пóзад* і т. д. або і без них, н. пр.: *верх*, *кóло*, *конéць*, *край*, *кругóм*, *мíсто*, *недалéко*, *прáво* і т. д.

328. Найбільша часть приіменників вкáзує на віднóсини що до місця, дéякі окрім тóго вкáзують такóж на віднóсини що до часý (або лиш що до часý, н. пр.: *підчас*), а лиш кілька вкáзують на йньші віднóсини, як: *без*, *для*, *ради*. Які значіня мáють поодинóкі приіменники, се бáчимо досúть ясно на приклáдах пóданих в § 330.

329. З якúм сáме відмінком сполýчуєть ся приіменник, се залéжить по чáсти від єгó значіня; з дрýгого бóку нерáз що йно відмінок покáзує докладнійше, якé значінє мáє приіменник, н. пр.: *в середині* (стоя́ти), але: *в середину* (ітú); *на горі* (стоя́ти), але: *на гору* (ітú).

1. При 2-ім відмінку подúбуємо найбільшу часть поєдúнчих приіменників: *без*, *у*, *від*, *для*, *до*, *з* (із середúни) і такúх, що повстáли з іменників (де 2-ий відмінок дóданий до іменника немóв придáток прикметникóвий у 2-ім відмінку);

2. при 3-ім відмінку: рідко ужúваний приіменник: *к* (*д*);

3. при 4-ім відмінку: *крізь*, *про*, *чéрез* і злóжені: *зачéрез*, *попéред*;

4. при 6-ім відмінку: *з* (зі мнóю);

5. при 7-ім відмінку: *при*;

6. при 2-ім і 4-ім: *мúмо*;

7. при 2-ім і 6-ім: *помéжи*;

8. при 4-ім і 6-ім із відмінним значінєм: *над*, *перед*, *під* і злóжені: *пóза*, *пóнад*, *пóпід*;

9. при 4-ім і 7-ім з відмінним значінєм: *в* (середúну, середúні), *на*, *о*;

10. при 2-ім, 4-ім і 6-ім з відмінними значінями: *за*, *межи*;

11. при 3-ім, 4-ім і 7-ім з відмінними значінями: *по*.

330. Найважнійші приіменники є отсі:

без: 2. *без гроший*, *без жарту*, *без боязни*, *без мого відома*, *без почутя своєї чести*...

біля: 2. *біля того ліса жив собі чоловік*; *біля криниці росте яблуня*; *біля хáти*, *біля Кúєва*...

близько: 2. *стоїть хата близько лісу*...

в, у. I. *в* (*у*) 4. *в лїс, у двір, у вечер, в недїлю, в чотири очі, ітú в гостї, в ченцї* (= в монастúр), *в* (*у*) *люди, в силу моѓо уряду, в той спосіб, парубкú в сьміх, грáти в карти, зложúти в двоє, в наслїдок нещастя, розпадáти ся в порох, слово в слово, в десятеро більше, в мизинець завбільшкú, вірити в Бога*... 7. *в лїсї, у дворі, в містї, у Львові, в сім краю, в Галичинї, в головах, в дорозї, в ночú, в короткім часї, в 24 годúнах, в протягу однóї добú, в маю, в таммім роцї, в бідї, в імени короля*...;

II. *у* (*в*)*:* 2. *у сусїда, у Римлян, у вовка аж дух сперло; у него богáто книжóк, у мене хатка маленька, у жерелá, сїла у віконця, у голов, дно у бочки, попросúти у когось, питáти у когось*...

верх: 2. *верх дерева*...

від (укр. **од**)*:* 2. *від границї, недалеко від моря, два сяжнї від землї, від хати до хати, недалеко відкотить ся яблучко од яблуньки, від двох лїт, від молоду, від рана до ночи, від західсонця до східсонця, час від часу, ніжка від столá, від вежі тїнь вúдно до землї, сподївáти ся чогось від когось, домагáти ся від когось, дістáти від когось, спасú мене од лютої муки, меньший від мене, наймéньший від усїх, старший від мене, дужчий від другого, нїхто не погиб від того зуба, не помагáєть ся менї від лисúчого молокá, сам не свій від страху*...;

від нúнї, від недáвна...

для: 2. *для бідних, вдячність для когось, для сьвятого спокою, заклúкали дївчáт для сьмілости, старії люди для порáдойки*...

до: 2. *до Львова, до мене, припéрти до стїнú, пáдати комусь до ніг, ітú до ліжка, до кінця, аж до рана, годів десять до його смерти, до побáченя, брáти ся до роботи, не до річи, охота до чогось, придáти ся до чогось, до чого твоя головá, неспосібний до хазяйства, заплатúти все до шелюга, до крейцара, всї до одного, а ще до того сонце припалúло єго*...;

до тепер...

довкругú: 2. *довкруги міста*...

з, із, зо, зі: 2. *з бочки, з гробу, зі Львова, пúти із шклянки, із середúни, з долúни, з правого боку, з дерева, з грязї став лїпúти стовпчика, з ремéню пошúй чоботи, із столика, з давних часів, устáва з 1-го мая, з рана до вечера, з недїлї, се вúйшло з моди, з роду, з просоня став говорúти, з вужа став чоловік, з него нїчого не буде, одúн з вас, з тої причúни, чи не з очúй се стáло ся, з радости, з боязни, з голоду пропáду, зі всїх сил, з уряду*...;

6. *з бра́том, проща́ти ся з кимсь, зі мно́ю, зо мно́ю, ра́зом з робо́тою, ра́зом з вида́тками, зі схо́дом со́нця, з розва́гою, з тим що, ме́ньше з тим . . .*

за: 2. *за часі́в Володими́ра, за моїх часі́в, за гетьма́нщини, за дня . . .;*

4. *за ха́ту, пішо́в у сьвіт за о́чи, за рік, від ни́нї за ти́ждень, боротьба́ за во́лю, зуб за зуб, за ка́ру, купи́ти за гро́ші, нї за́що у сьвітї, взя́ти ся за щось, прийма́ти ся за дїло, забу́ти за ко́гось, в пили́півку за та́нець і не говорі́м такі́ нічо́, обібра́ти за короля́, бу́ти за храмсько́го старо́сту, трима́ти ко́гось за щось, пере́браний за жебракі́, за ру́ку води́ти, ви́сший за ха́ту . . .;*

6. *за ха́тою, за мі́стом, за гро́бом, іти́ за водо́ю, крок за кро́ком, оди́н за дру́гим, уда́р за уда́ром, неща́стє за неща́стєм, рік за ро́ком, за єго́ ста́раньєм, за єго́ голово́ю бу́деш щасли́ва, за сьміхо́м і сло́ва не ви́мовив, за дрібни́ми слїзонька́ми сьві́тонька не ба́чу, пла́кати за кимсь, ходи́ти в Крим за сі́ллю, посила́ти за кі́ньми . . .; за ни́нї . . .*

за́для: 2. *задля ме́не, задля то́го, задля то́ї причи́ни, задля недба́лости . . .*

за́мість: 2. *за́мість ме́не, за́мість гро́ший, за́мість то́го, стару́ коби́лу прода́м за́мість молодо́ї . . .*

за́че́рез: 4. *зачерез ме́не . . .*

зверх: 2. *оди́н зверх о́дного . . .*

здовж: 2. *здовж му́ру . . .*

зза = ізза.

зме́жи: 2. *змежи нас . . .*

знад: 2. *знад ха́ти, знад Пру́та . . .*

зпе́ред: 2. *іди́ менї зперед очи́й, прийміть зперед коня сїно . . .*

зпід: 2. *ви́лїз зпід пе́чі, ви́зволити ся зпід чужо́ї вла́сти . . .*

зпоме́жи, зпо́між = зме́жи: 2. *зпомі́ж нас . . .*

зпо́над = знад: 2. *зпонад ха́ти . . .*

зпо́під = зпід: 2. *зпопід стола́ . . .*

із = з.

ізза, зза: 2. *ізза пло́та, ізза гори́, ізза лїса ві́трець повіває, ізза то́го . . .*

к, ік (д): 3. *к зимоньки, ік ве́черу, воно́ не к до́бру иде, іди собі ік бі́су, к чо́ртови, йду д ха́тї . . .*

ко́ло: 2. *коло хáти, сїсти коло столá, коло Чернівцїв, бúтва коло Львóва, повíсив коло бóку патúк місто шáблї, коло полýдня, коло різдвяних съвят, знáти коло худóби...*

конéць: 2. *конець столá, конець гребл́ї стоять вéрби, конець рóку, конець мáя...*

край: 2. *край дорóги, край лїса, найшлá свóго мýжа край съвíта...*

крізь: 4. *крізь вóду, крізь вікнó, крізь шкляннí двéрі, крізь слéзи, крізь сон...*

крім, кро́мі: 2. *крім тóго...*

круг, кругóм: 2. *круг хáти, кругом ставкá, кругом тóго пенькá вовк скáче, кругом ріпи ходúти...*

мéжи, між: 2. *між чотирóх стїн = між чотиромá стїнами...;*

4. *межи зýби, ітú межи лю́ди, ідé чернéць між стїни нїмії...;*

6. *жúти межи людьмú, межи зубáми, межи веснóю а зимóю, най то бýде межи нáми, хтось межи нáми велúкий гріх мáв, ріжнúця межи двомá рíчами...*

мúмо: 2. 4. *мимо хáти, -у, мимо твóї ворíтечка сúвим конéм їхав, мимо тóго, то...*

місто: 2. *місто мéне, місто грóший...*

на: 4. *на горý, на бéрег, на селó, на полýдень, на Львів до Вíдня, на прáво, на сей бік, вікнó вихóдить на подвíрє, слїпúй на однó óко, богáтий на дрібнí сльóзи, на чотúри вíтри, на чотúри мúлї, ітú на вóрога, ітú на пúво, на половúну, підкóви трохú не на пядь, чверть на дрýгу, на вíки, наня́ти на мíсяць, на раз, на все, раз на все, чергá на мéне, дýмати на щось, забýти на щось, умéрти на якýсь слáбість, менї на імя́ Петрó, продавáти на вагý, на примíр, на то, суконó на сýрдут, бóчка на капýсту, розпадáти ся на пóрох, учúти ся на столяря́; як поїдеш на обїзд, то поспíєш на обід, а як навпростéць, то хибá на вечéру...;*

7. *на горí, на бéрезї, на селї, на полýднї, на Буковúнї, на дворí, на сїм бóцї, лишúти ся на бóцї, на сýші і на мóрі, тримáти на рукáх, на мíсцї, бýти на пúві, лежúть менї на сéрцї, на початкý, на тім тúжнї, на съвíжім учúнку, на письмí, грáти на скрúпцї...;*

на нúнї, набезпéчно прúйду...

навпакú: 2. *покотúла палянúцю навпаки сóнця...*

над, нáдо, нáді: 4. *над рікý, над вéчер, над сúлу, любúти над усé, не знáйдеш над мéне вірнїйшого прия́теля...;*

6. *над рікою, надо мною, наді мною, він мешкає наді мною, панувати над народом, думати над чимсь . . .*

назад: 2. *сидить назад мене, махав назад себе . . .*

наперед: 2. *махай наперед мене . . .*

напротив = против: 2. *напротив церкви . . .*

недалеко, недалечко: 2. *недалеко міста, недалечко села . . .*

низше: 2. *низше ціни, низше всякої критики . . .*

о (об): 4. *кинути о стіну, о(б) землю, о много більший, о волос, боротьба о житє, о заклад, просити о щось, дбати о щось . . .;*

7. *о пятій годині, було се об перших пятінках, думати о чімсь, о(б) чоботах йому байдуже, знати о чімсь, о хлїбі і воді . . .*

около = коло: 2. *около стола . . .*

окрім: 2. *окрім Бога, окрім того . . .*

опріч: 2. *опріч мене нїхто сего не знав, ви нїкого не слухали опріч мене . . .*

перед: 4. *перед хату . . .;*

6. *перед хатою, перед роком, перед двома недїлями . . .*

під, підо: 4. *під стіл, під вечер, співати під музику . . .;*

6. *під столом, під голим небом, він мешкає підо мною, битва під Віднем, гостинниця під чорним вірлом, під карою, під всякою критикою . . .*

підчас: 2. *підчас науки . . .*

після: 2. *після обіду, після весїля Олрім зовсїм не той чоловік зробив ся, після смерти, після війни, після мого бажаня, після моєї думки, після умови, після закона з 21-го жовтня, після припису . . .; після завтра . . .*

по: 3. *по горам = по горах, плавай лебедоньку по синьому морю, по днёви, по дням, по своїму ліжку простягай ніжку, нїхто не заплаче по білому тїлу по бурлацькому . . .;*

4. *по хату, по сей бік, по нинїшний день, по два (подва), по перше, по другий раз, післати по когось, по щось . . .;*

7. *по горах, по сім боцї Днїпра, по чийсь сторонї, по дорозї, кілька днів один по другім, по роцї, по Бозї, уже по службі, по половинї, по правдї, пізнати кого по чімсь . . .; по руськи, по нїмецьки . . .*

побіч: 2. *стояти побіч себе . . .*

поверх = верх: 2. *сунув поверх камина, кинуть аж поверх дерева, в хусточцї поверх голови . . .*

повисше: 2. *як тобі досить: чи повисше камина, чи повисше дерева . . .*

по́за: 4. *поза ха́ту...;*
6. *поза ха́тою, поза ріко́ю, поза мі́стом...*
по́зад: 2. *позад ха́ти...*
поздо́вж: 2. *поздовж грани́ції...*
поме́жи, по́між = ме́жи: 2., 6. *поміж люди́й = поміж людьми́...*
поми́мо: 2. *помимо моє́ї про́сьби, поми́мо то́го...*
по́над: 4. *понад ріку́, понад си́лу, не ма́ю бра́та понад те́бе...;*
6. *понад ріко́ю, понад земле́ю, віє ві́тер понад Ри́мом...*
пони́зше: 2. *пони́зше причо́лка...*
попе́ред = пе́ред: 4. *поперед ме́не, побі́г поперед ніс...*
по́пі́д: 4. *попід стіл, попід гай зелене́нький бра́ла вдова́ лен дрібне́нький...;*
6. *попід горо́ю козаки́ іду́ть...*
по́при: 4. *попри ха́ту, бі́чи попри віз, попри се...*
попро́тив: 2. *Чому́ не же́ниш ся? — Ще попротив се́бе не ви́шукав...*
по́руч: 2. *поруч се́бе...*
посе́ред: 2. *посеред мо́ря горі́ть вого́нь, посеред по́ля лежи́ть во́вча голова́...*
по́тім: 2. *потім то́го сама́ поба́чила, потім то́го ка́же...*
по́уз: 2. *поуз вікна́, іти́ поуз лева́ди...*
пра́во: 2. *пра́во бра́ми...*
при: 7. *при ха́ті, при столі́, жию́ при сестрі́, при сьві́дках, при мі́сяції, при тій спосі́бности, при сім сло́ві, при сьві́тлї, при го́лосї дзво́нів, при всїм тім, усну́ти при чи́таню, бу́ти при зми́слах, при ро́зумі, при гро́шах, при го́лосї...*
про: 4. *про ме́не, про біль зубі́в, про тото́, сам про се́бе, оде́жа про неді́лю, говори́ти про щось, забу́ти про щось, дарува́ти щось про чо́рний день...*
про́між: 2. *проміж люди́й, проміж тако́ї про́пасти това́ру...;*
4. *проміж лю́ди...;*
6. *теля́ пробира́єть ся проміж наро́дом...*
про́сто: 2. *став просто ме́не...*
про́ти, про́тив: 2. *ви́їдь противме́не, покла́в проти ві́тру, блищи́ть проти со́нця, проти Варва́ри поча́ло сніжко́м пороши́ти, проти звича́ю, проти моє́ї во́лї, против при́казу, де єму́ проти ме́не, він го́рдий против ме́не бі́дного, против чо́го він се гово́рить...*
ра́ди: 2. *Бо́га ради, ради Бо́га...*

се́ред, се́редь: 2. *серед хати, серед поля стоїть млин, серед нас, серед таких обставин, серед літа . . .*

су́против: 2. *найбільші твори штуки видають ся нікче́мними супротив тво́рів приро́ди . . .*

у = в . . .

че́рез: 4. *через хату, через по́ле, через вікно́, через пліт, через ніч, через цілий рік, через тиждень після того, через то, через не́го, через твої тру́ди нас Бог благословив . . .*

Де́котрі прі́менники ужива́ють ся та́кже без принале́жного до них відмінка, т. зн. як прислі́вники, н. пр.: *з година часу уплило́, я заплатив з трийцятьом робітникам, тут є зо три рінських, чекати з рік, недiль із пять, до сорок людий, сорок до пятьдесять домів, що то за чоловік? за болото, мати понад чотири роки . . .*; про *по* гл. 185. 331.

Про злучники.

I. Злу́чники співпорядко́ві сполу́чують ре́ченя рівноря́дні (ре́ченя головні́, одноро́дні ре́ченя побічні́) і одноро́дні ча́сти ре́чень. 332.

1. Для про́стої сполу́ки слу́жать злу́чники *і, та, тай* а в ре́ченях пере́чних *нї*; як на сполу́ку хо́чемо покла́сти більший на́тиск, то ужива́ємо злу́чників *не тілько — але также, нї — нї*; дру́гу части́ну сполу́ки підно́сять з більшим на́тиском злу́чники: *тако́ж, та́кже.*

2. Сполу́чені гадки́ або слова́ ста́вимо у проти́вність до се́бе злу́чником *а*, а ще більше злу́чником *а́ле, одна́к, такі́, прецї́нь.*

3. Иньшим спо́собом протиста́вленя є альтернати́ва (розста́йні гадки́ або питаня), яка́ нав'я́зує ся злу́чником *або*, а в питаню злу́чником *чи*, ще сильні́йше злу́чниками *або — або, то — то, раз — раз, почасти — почасти, хоч — хоч.*

4. Узаса́дненє ви́сказаної передо́м га́дки вво́димо злу́чником *бо.* Навпакі́ злу́чниками *же, адже, та́же, то* вво́димо га́дку тоді́, колі́ хо́чемо зазначи́ти, що вона́ узаса́днена або пояснена га́дкою, ви́сказаною передо́м.

Найважні́йші співпорядко́ві злу́чники є отсі: 333.

а: *Я великий, а ти малий. Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє. Не смерть страшна, а недуга. Дай чого їсти, а то пропаду з голоду. А вже ж не можна єму відмовити доброї волї.*

або: *Просй тáта або мáму. Або грай, або грóші віддáй.*

áдже: *Не лйхо менé ту принесло́; аджеж ми собі свої̈. Адже так.*

аж: *Грйзла, грйзла, аж зýби поломáла. Єго дїд такйй старйй, аж мóхом обріс.*

але: *Рад би я тобі помочй, але не мóжу. Я хотїв щось сказáти, але він не дав. Не я, але ти тóму вйнен. Але де!*

бо (гл. **335**): *Не сьпівáй, бо тут тобі бýде лйхо. Дають ся комарі в знакй і людям і скотйнї, бож дóбре такй свербйть, як вонй нажалять. Бо так. Кажй бо вже раз.*

же: *Чогóж тобі дáти? Наварйв пйва, вйпий же єгó сам.*

і (й): *Бáтько і син. Жáби бувáють і в водї і в полї. Без піджóги і огóнь не горйть. Ви собі кажіть, що хóчете; а я і слýхати не хóчу.*

кобй: *Кобй ви здорóві булй! Кобй зýби, то хлїб бýде.*

не тілько (лишé) — але такóж (тáкже): *Сю поéму я не тілько читáв, але навчйв ся єї̈ такóж на пáмять. Не тілько у нас, а і скрізь по всéму сьвітови кóждий знáє зáяця.*

нї: *Жáдна сйла небéсна нї зéмна не мóже тобі помочй. Нї сяк, нї так* (пор. **326** про перéчку *нї*).

однáк, однáкож: *Не богáто нам трýду бýде; однáкож покáже ся, як спрáвиш ся.*

почáсти — почáсти: *Тут лїсй почáсти вйрубані, почáсти вйкорчовані.*

прéцїнь: *Дóста мáмі не до тóго було́, а прéцїнь пішлй.*

раз — раз: *Говóрить раз сяк, раз так.*

та, тай: *Був собі чоловік та жінка. Та не муч менé. Поїхав чоловік на ярмарок тай купйв козý. Хутéнько кáзка кáжеть ся, та не так то хýтко дїло рóбить ся.*

тáже: *Тáже ти християнйн, не бісурмáн.*

такй: *А він такй не послýхав. Він не послýхав їх і такй пішóв.*

такóж, тáкже, теж: *Я тáкже не знáю.*

то: *Він менї добрó зробйв, то я і ємý добрó бýду робйти. Як ужé в тяжкóму недýзї лежáв, то все бувáло думáє та думáє собі. Вéштаєть ся Іван то сюдй, то тудй.*

хоч — хоч: *Звісна дївчáча натýра, хоч у пáньстві, хоч у мужйцтві.*

чи: *Бýдеш слýхати, чи нї?* (гл. **324**).

334. II. Злýчники підпорядкóві вкáзують на то, у якій звязи з рéченєм головнйм стоять цїлковйті, еліптйчні або й скорóчені

(**245**) ре́ченя побічні́, що започина́ють ся ти́ми злу̂чниками. По́ді́л злу̂чників підпорядко́вих з о́гляду на се їх за́вданє по́дано ви́сше в § **244**, 3—10.

Підпорядко́ві злу̂чники є отсі: **335.**

аби́ = щоби́.

а́ніж = ніж.

бо (гл. **333**): *Моло́ди́х заяців іно́ді мо́жна пізна́ти по лі́сині на ло́бови, бо у старі́х тако́ї лі́сини не бува́є ніко́ли.*

до́ки, до́кіль, по́ки, по́кіль: *По́киж се ді́ялось, підняли́сь на мі́сто йти бублє́йниці. По́кіль моло́дим був, так він пив і жа́лував. Би́ли ді́ти, до́ки не призна́в ся. Не забу́ду, по́ки ві́ку. Кова́ль клє́пле, по́ки те́пле. По́ти ягня́тка ска́чуть, по́ки ма́тір ба́чуть.*

заки́м: *Почека́єш ти собі́ ще, заки́м я тобі́ дам ти́сячу коро́н за морґ.*

за́місць щоби́, за́місць: *за́місць щоби́ проси́в — за́місць проси́ти.*

колй: *Колй минуло два дні́, прийшо́в він наза́д до до́му. Іди́ собі́ в сьвіта́, колй ти така́ стара́. Колйб ти ді́став ме́две́жого молока́, то я би напи́ла ся тай оду́жала.*

мов, немо́в, на́че, нена́че: *Ча́йка скиглить, літа́ючи, мов за ді́тьми́ пла́че. Він ті́лько руко́ю маха́в, немо́в хоті́в зо́всім віді́гна́ти від се́бе сю ду́мку. За село́м щось гуде́, стугони́ть, на́че грім гримі́ть віддалекі́. Ба́тько мовчи́ть, нена́че не чує. Протягла́ руку, нена́че не ївши.*

наколи́: *Наколи́ се не помо́же, то тре́ба бу́де і́ньшого спо́собу ужива́ти.*

наскі́лько = оскі́лько.

на́че, немо́в, нена́че = мов.

ніж, а́ніж, чим: *Пристарі́в ся таки́м бі́дним, що ще гі́ршим, ніж був. Ту ще гі́рша біда́, ніж у ме́не. Лу́чший при́клад, ніж нау́ка. Кра́ще зго́да, ніж сва́рка. А все лу́чше, чим бу́ти москалє́м, ору́дувати над на́шим кра́єм. Чим би на втіка́ча, а він ще собі́ лю́бенько. Цьвіркун во́дить ся бі́льше в ха́ті, чим на дво́рі. Чим має ро́сти сирота́, лу́чше як ви́росте ка́мінь.*

нім (= перед тим що): *Нім со́нце зі́йде, роса́ о́чи ви́їсть.*

оскі́лько, наскі́лько: *Оскі́лько я зна́ю.*

по́ки, по́кіль = до́ки.

ско́ро: *Уті́шив ся, ви́дячи се, а зра́дував ся ще бі́льше, ско́ро почу́в: „Одна́ нам доро́га“.*

сли: *Не гнївай ся, сли про тебе дóбрим не злим слóвом згадáю.*

тíлько що, тíлько: *Тíлько що розвиднїло ся, царúця кричúть. Тíлько ти ключ денебýдь дїнеш, то тодї усї ми пропáщі.*

хоть, хотяй, хоч: *Він хоть і старúй, а все такú пóміч дає. Хоч у тебе і немá зубів, то ти мене сїпай якнебýдь, щоб хазяйка почýла. Совá, хоть би лїтáла попід небесá, то сóкóлом нікóли не бýде. Сьвітле óко, хоть де, нáйде. Хоч з тим, хоч без тóго.*

чи: *Подивú ся, чи кóнї запряжені. Чи нúнї, чи зáвтра, все однó* (гл. **324** і **333**).

чим = ніж; **чим** — **тим**: *Чим дáльше в лїс, тим більше дров.*

що: *Він кáже, що не мáв часý. Трéба менї подякувати вóвкови, що він менї вигóду зробúв. Був собі такúй бідний вовк, що трохú не здох з гóлоду. Як же менї не плáкати, що тíлько одúн ти менї остáв ся?*

щоби, щоб, аби: *Вонú підпéрли двéрі, щоб вонá не вúлїзла. Я хóчу, щоб у мéне був усé пóвний збáнок грóший. Щоб ви так по прáвдї дúхали! Що тут робúти, щоб вонá не втїклá? Такóї бідú менї ще не трапляло ся, щоб у мéне що вкрáли. Робітники рóблять, от абú день минýв. Він говóрить, абú язúк вертїв ся. Абú грóші, то все бýде. Чоловік на землї не на те, щоб усé тíлько в щáстї жúти і нїякої тугú і печáли не дізнáти, а на те, щоб сьвятé добрó возлюбúти і через йóго в цáрство небéсне ввійтú.*

як, як що: *Гóлос сопілки колисáв ся по вóздухах, як рúбка по ширóкім Дунáю. Не такúй чорт страшнúй, як вгó малюють. Немá у сьвітї, як своя країна. Як вúйде твій хазяїн в пóле, так* (*то*) *ідú за ним. Як би дáли чогонебýдь дóброго їсти, то показáв би вам сокóла. Як пес став ужé дýже старúй, хазяїн прогнáв вгó від хáти. Пять лїт минýло, як він в селї не був. Ловú рúбку, як лóвить ся. Побáчимо ся ще, як що не умрý* (*помрéмо*).

336. Дéякі злýчники уживáють ся тáкже як прислíвники, н. пр.: *аж, і, хоть, нáче, нїби,* н. пр.: *Босфóр аж затряс ся. Вгó аж немá. Віддáсть менї аж на Дмúтра.*

В. Про лад слів у реченю (гадцї).

337. Дéякі словá, рóзряди слів і чáсти рéченя (гáдки) мáють зóвсім означене місце в рéченю (гáдцї). Так стáвимо:

1. питáйні заíменники і чáстицї, віднóсні заíменники і чáстицї і злýчники (окрім *же*) на початкý гáдки, котрý вонú запо-

чина́ють, н. пр.: *Що хочеш? Де йдеш? Чи ма́ма до́ма? Не зна́ю, чи до́ма, чи ні. Не все зо́лото, що ся сьві́тить. Там до́бре, де нас нема́. Ішо́в дощ, що у́лиці пото́ками стáли. Сиди тут, доки наза́д не при́йду . . .*

2. *би, -б* по які́мсь сло́ві, особли́во по злу́чниках, дїєсло́вах або і заі́менниках, н. пр.: *Як би ви вчи́лись, так як тре́ба, то і му́дрість бу́ла би своя . . .*

3. пере́чку перед тим сло́вом, що ма́є бу́ти запере́чене, і перед прису́дком, коли́ ці́ла́ га́дка ма́є бу́ти запере́чена, н. пр.: *Слабі́й чолові́к не мо́же дале́ко йти.* (Але: *Недале́ко шко́ли стоя́ть дві старі́ топо́лї*). *Не все те ма́ємо, про що ду́маємо. Нї в день, нї в ночи́ не ма́ю супоко́ю . . .*

4. пріменники (окрім *ра́ди*) перед тим сло́вом або ви́раженєм, до котро́го нале́жать (заі́менники *нї́хто́, нї́що́, дехто, дещо* мо́жна притім роздїли́ти пріменником на їх складові́ части), н. пр.: *Від ни́нї не бу́ду з ні́ким* (або *нї з ким*) *уже́ про се говори́ти. Вона́ нї з чим у сьві́тї не хотї́ла сего зроби́ти.*

5. прида́тки прикметнико́ві безпосере́дно пе́ред або по сло́ві, до котро́го нале́жать, н. пр.: *Осі́нь прино́сить нам соло́дкі ово́чі дере́в. Суд Бо́жий не мине́ тебе́ . . .*

6. *нехай, най* (гл. 323) все перед дїєсло́вом, н. пр.: *Най бу́де мир між ни́ми.*

Зре́штою лад слів є свобі́дний, але свобі́дний не в тім значі́ню, щоби́ се було́ все одно́, як слова́ і ре́ченя (гадки́) по со́бі слї́дують; проти́вно ма́ємо норма́льний лад слів, а сей лад мо́жна зміни́ти, чи то для бі́льшого підне́сеня яко́гось сло́ва, чи задля и́ньших причи́н в промо́вах і пі́снях. 338.

Норма́льний лад слів є таки́й:

1. Підмет (із своі́ми прида́тками) стоі́ть перед прису́дком, пре́дмет (із своі́ми прида́тками) і прида́ток прислі́вникови́й по прису́дку; але коро́ткі прислі́вники ста́вимо ра́дше перед прису́дком, н. пр.: *Вода є сьві́жа. Наймоло́дша дити́на бі́дної вдови́ спала. Колюмб відкрив Аме́рику. Нї́хто на сьві́тї не знає, що єму принесе найбли́зший день. Блискає на всі сто́рони. Стало смерка́ти, як я входив у ліс. Він мене дуже полюби́в.*

2. Наколи́ є два пре́дмети, то ста́вимо 3-ий відмінок перед 4-им; зре́штою що до поря́дку пре́дметів і прида́тків прислівнико́вих, що нале́жать до одного і того само́го прису́дка, захову́ємо лише отсе́ пра́вило, що коро́тше ви́раженє ста́вимо перед до́вшим.

н. пр.: *Напи́шу бра́тови лист. Напи́шу віде́ньскому капелю́шникови, що продає́ такі́ га́рні капелюхи́, пере́писний листо́к, щоби́ присла́в менї́ тако́ж оди́н капелю́х.* (Або: *Напи́шу пере́писний листо́к віде́ньскому капелю́шникови, що продає́ такі́ га́рні капелюхи́, щоби́* і т. д.)

3. Та пре́дмет або прида́ток прислівнико́вий стоїть ча́сто на початку́ ре́ченя (га́дки), чи то для то́го, щоб єго́ сим виїмко́вим ладо́м особли́во підне́сти, чи то для то́го, що найлі́пше нада́єть ся до навя́заня з попере́дною га́дкою, або що є пита́йним або відно́сним сло́вом (гл. 337, 1); в таки́х ра́зах по пре́дметї або прида́тку прислівнико́вім слї́дує де́коли насампе́ред присудко́ве дїєсло́во, а аж потім підмет, н. пр.: *Де ме́шкає твій ба́тько? Онта́м у до́мі, що на єго́ даху́ сиди́ть чо́рний кіт, ме́шкають та́то. Таки́й га́рний дім поста́вили та́то? В одні́м го́родї жив купе́ць; у не́го не ста́ло това́рів.*

4. Заіменник особо́вий і зворо́тний, коли́ вони́ є пре́дметом, прилу́чують ся ра́до до слів, котри́ми почина́ємо га́дку (як злу́чники, пита́йні слова́...), н. пр.: *Як собі́ хто посте́лить, так ся ви́спить. Як ся ма́єш?* Зре́штою *ся* прилу́чуєть ся в письме́нній мо́ві звича́йно до дїєсло́ва: *Добре ма́ю ся. Учи́ти ся... Смерка́ло ся. Купува́ти меть ся.* При спо́собі можли́вім, коли́ *би* не стоїть перед дїєсло́вом, а за ним, то ста́вимо *ся* звича́йно аж по *би*: *як би ви вчи́лись так, як тре́ба, то... Як би ти вчив ся... Хотї́лоб ся менї́... Він ду́же тим тї́шив би ся.* Скоро́чене *ся* (*-сь*) мо́же стоя́ти та́кже перед *би*: *Хотї́лось би менї́...*

339. Примі́ри свобі́дного ладу́ слів: *Вербу́, де не посади́, там і при́йме́ ся. Про сла́ву ду́має ли́цар, а не про те, щоб цї́ла була́ голова́ на плеча́х. Понад Днїпро́м поуз гір є богато пече́р.*

ДОДАТОК І.

Правопис.

Звуки виражаємо в письмі знаками (букви); а цілий ряд букв 1.
ужиKванних в письменній мові називає ся азбукою. Українська азбука походить від кирилиці. Знаки установлені св. Кирилом для словянського письма (глаголиця) були заступлені в Болгариї більше як через половину грецькими буквами; всеж такі називає ся ся нова азбука кирилицею. Єї приймили Русини-Українці з деякими змінами і уживають ще тепер в своїх церковних книгах. Петро Великий приказав в р. 1708-ім, щоб для сьвітської російскої літератури взяти азбуку уживану тоді у Українців і Білорусів, котра де в чім наближила ся до латинської; відси взяла ся так звана гражданка. Єї уживають тепер і Українці. Бували також поодинокі проби введеня латинських букв до українського письма.

Як виражати правильно мову письмом, того учить правопись.

Правопись, що тут виложена, є в головних точках фонетична; бо вона має за основу правило: Пиши, як правильно 2.
говорить ся. Правильно говорити значить обминати в мові всякі місцеві (нарічеві) властивости[1], отже уживати правильної мови, т. зн. такої, що спільна всім письменним Українцям, однакова і всім Українцям легко зрозуміла. Проте, хто знає, чим мова его сторони відріжняє ся від письменної української мови, той, можнаб

---

[1]) Нарічева властивість є н. пр. казати *ніч* замість ніч, *[illegible]* зам. сіль, *стів* або *сців* зам. стіл, *смертевний* зам. смертельний, *війти* або *уйти* зам. вийти, *зелені* зам. зелені, *ковальом* зам. ковалем, *[illegible]* зам. людех або людях, *хлопек* зам. хлопець, *конийць* зам. конець, *[illegible]* або *[illegible]* зам. був, *[illegible]* зам. тяжко, *се* або *си* зам. ся, *кіл* зам. *[illegible]*, *[illegible]* зам. хочу, *[illegible]* зам. кручу, *видю* зам. виджу, *[illegible]* зам. роблю, *[illegible]* зам. прошу, *[illegible]* зам. вожу, *робе* зам. робить, *співат* зам. співає, *[illegible]ме* зам. будемо і т. п.

сказа́ти, уміє вже до́бре писа́ти і чита́ти після се́ї право́писи, котра́ вимага́є писа́ти так, як пра́вильно гово́рить ся; тре́ба лише́ навчи́ти ся:

I. яки́ми знака́ми озна́чують ся зву́ки украї́нської мо́ви,

II. в котри́х раза́х в право́писи зазна́чує ся похо́дженє сло́ва, о́тже пи́ше ся етимольоґі́чно, а не чи́сто фонети́чно,

III. як писа́ти чужі́ слова́, а крім то́го

IV. присвої́ти собі́ ще де́які і́ньші пра́вила, які́ приня́ли ся між письме́нними, а не доторка́ють зву́ків мо́ви.

I.

3. Зву́ки украї́нської мо́ви виража́ють ся в письмі́ отси́ми 33 бу́квами:

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Сї бу́кви назива́ють ся:

а, бе, ве, га, ґе, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ще, ю, я, їр.

Змежи них означа́ють: 1. шість букв поєди́нчі голосівки́, 2. сїмна́йцять поєди́нчі шелестівки́, 3. три бу́кві зло́жені шелестівки́, 4. дві раз голосівки́, раз шелестівки́, 5. одна́ є лише́ знако́м мя́гченя, 6. чоти́ри означа́ють сполу́ченє шелесті́вки з голосівка́ми.

1. Поєди́нчі голосівки́ є: *а, е, и, і, о, у,* н. пр.: *ба́ба, тебе́, би́ти, він, то, бу́ду.*

2. Поєди́нчі шелестівки́ є: *б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш,* н. пр. *біб, го́ре, ґазда́, дім, жа́ба, за, кого́, ли́с, мене́, ни́ва, по, робо́та, сукно́, так, Фе́дір, ході́ти, ши́ло.*

3. Зло́жені шелестівки́ є: *ц, ч, щ*, н. пр.: *цап, чу́ти, що*. В дво́звуку *ц* є іменно *т* і *с*, в дво́звуку *ч* так са́мо *т* і *ш* ті́сно з собо́ю сполу́чені; *щ* є властиво *шч*. Для так са́мо тісни́х сполу́чень *д* і *ж*, як в слова́х: *хо́джу, дожджа́нка*, *д* і *з*, як в слова́х: *дзвін, родзи́нки* нема́ осібних знаків.

4. Знак **в** має перед голосівка́ми, а в на́звуку слів та́кже перед шелестівка́ми, значінє шелестівки, н. пр.: *вода́, ровéць, сливо́к, повози́ти, вложи́ти, вторува́ти*. З попереду́щими голосівка́ми лу́чить ся **в** в дво́звук, в котрі́м означа́є тілько, що *у* н. пр.: *Евро́па, бив, півостро́в, ла́вка, сли́вка, пішо́в, був*.

Бу́ква **й** є лише́ перед *о* шелестівкою; н. пр.: *сойо́к* (со́йка), *байо́к* (ба́йка), *розпайо́ваний* (розпайова́ти), *йой, Йорда́н*. З попереду́щими голосівка́ми лу́чить ся **й** в дво́звук, в котрі́м означа́є тілько, що *і*, н. пр.: *дай, ба́йка, Мадéй, бий, со́йка, купу́й*.

5. Щобй зазначи́ти, що яку́сь шелестівку тре́ба мягко вимовля́ти (пéрший сту́пень мя́гченя), додає ся до то́ї шелестівки на кінці́ слів, а тако́ж перед твердо́ю шелестівкою і перед **о**[1]) знак **ь**: *бу***дь**, *ия***ть**, *якo***сь**, *кия***зь**, *місяц***ь**, *бі***ль**, *ого́***нь** . . .; *бу***дь***мо*, *ба́***ть***ко*, *во***зь***ми*, **сь***віт*, **ць***віт*, *вé***ль***ми*, *ки***нь***те* . . .; *ли́***сь***ою*, *ма***ль***о́ваний*, *ня***ть***ох* . . .

Як задля тако́го змя́гченя, що озна́чене знако́м *ь*, змягчи́ла ся ще і дру́га шелестівка перед не́ю, так що дві мягкі шелестівки стоять побіч се́бе в однім скла́ді, то не тре́ба мя́гченя пéршої шелестівки ще з осібна зазна́чувати знако́м *ь*. Длято́го пи́шемо, н. пр.: *ві***здь**, *кі***сть**, *ми***сль**, *бо́я***знь**; *кі***сть***ми*, *ші***сть***ох* . . .; але *по***ль-сь***кий* . . ., бо обі мягкі шелестівкй нале́жать тут до ріжних скла́дів.

6. *я, є, ї, ю* є знака́ми сполу́ченя *й* з поеди́нчими голосівка́ми, н. пр.: *я, яйце́, пятий, імя, кра́єм, краї, бєш, їсти, вїду, їв, вюн, Юрко́, Стефюк*. Знакй *я, є, ї, ю* ма́ють се значінє лише́ в на́звуку слів, по дру́гих голосівка́х і по *б, п, в, ф, м*. По *ж, ш, ч, щ* вонй не подибу́ють ся[2]) По шелестівка́х, котрі мо́жуть мягчи́ти ся, т. зн. по *д, т; з, с, ц; л* і *н*, озна́чують вонй змя́гченє сих звукі́в, так що *дя, дє, ді, дю* = *дьа, дье, дьі, дьу* — *тя, тє, ті, тю, зя, зє, зі, зю, ся* . . ., *ця* . . ., *ля* . . ., *ня* . . . = *тьа, тье, тьі, тьу, зьа, зье*.

[1]) Та́кже і перед *-о*, н. пр. в фо́рмі *сі́льо* — *сі-льо*, аби тим виразити, що се сло́во розпада́є ся при читаню на такі два скла́ди: *сі-льо*. Частійше сим спо́собом тре́ба послу́гувати ся в чужи́х слова́х, щоб ві́рно відда́ти чужу́ вимо́ву, н. пр.: *Вельа* (Veglia), *Ка́льярі* (Cagliari), *Ольо* (Oglio), *Мадонна ді Кампі́льйо* (Madonna di Campiglio).

[2]) На Украї́ні пише дехто також [illegible] (для [illegible]), [illegible], [illegible] аналогі́чно до [illegible], [illegible], [illegible]; в тім разі [illegible] звучать як дво́звуки [illegible].

зі, зу, сьа..., цьа..., льа..., ньа..., н. пр.: **дя***дина*, *жолу́***дем**, **ді***д*, *медве́***дю**, **тя***га́р*, *жи***те́**, **ті***ло*, *жи***тю́**, *зя***тя**, *жлу́***зе**, *Бо́***зі**, *кня***зю**, **ся**, *лі́***се**, **сі́***яти*, **сю***ди́*, *шев***ця́**, *о́***ці**, *се́р***цю**, *коро***ля́**, *зі́***ле**, **лі***д*, **лю́***б***лю**, *не́***ня**, *зна***не́**, *ни́***ні**, **ню́***хати*.

Змя́гченя ще дру́гої шелестівки перед *я, є, ї, ю* не тре́ба зазна́чувати ще з осібна знако́м ь, коли́ обі шелестівки нале́жать до одно́го скла́ду. Длято́го пи́шемо, н. пр.: **слі***д*, **слі***пи́й*, **сні***г*, **Сня́***тин*, *пі***сля**, **сні***да́не*, **сті***на́*..., а не *сьлїд*, *сьлїпи́й*, *сьнїг*, *Сьня́тин*, *пі́сьля*, *сьнїда́не*, *сьтїна́*.

Коли́ж мягкі шелестівки́ нале́жать до ріжних складів, то мя́гчене пе́ршої шелестівки тре́ба зазначи́ти з осібна знако́м ь; н. пр.: *чита́***ль-ня**, *ї́да́***ль-ня**, *копа́***ль-ня**, а не *чита́лня*...; *Ю***ль-ця**, а не *Юлця*...; *стрі***ль-ця́**, *погорі***ль-ції**, *па́***ль-цями**, *би́***ль-ня**..., а не *стрілця́*, *погорілції*, *па́лцями*, *би́лня*...; *пи***ль-ні́**й*ший*, *си***ль-ні́**й*ший*, а не *пилні́йший*, *силні́йший*...; *ку́***ль-ті**, *не́***нь-ці** а не *ку́лтї*, *не́нцї*...

Коли́ж до сло́ва, що почина́єть ся зву́ками *я, є, ї, ю*, долу́чить ся зпере́ду при́ставка *з-*, *роз-*, *від-*, *над-*, *перед-*, тоді *я, є, ї, ю* зна-ча́ть тілько що *йа, йе, йі, йу*, і не мягча́ть попере́днього *з, д*, бо ті шелестівки́ нале́жать власти́во до віддільної від сло́ва при́ставки н. пр.: *з'ї́сти*, *зяви́ти ся*, *від'ї́хати*...

II.

4. 1. При відмінюваню слів тре́ба у всіх відмінках писа́ти голосові шелестівки́ корінні *б, д, з, ж, г*, хоть їх власти́во чу́ти вира́зно лише́ тоді, як стоя́ть перед голосівкою, т. зн. в однім відмінку (у му́жеських іменників в 1-ім відм. одн., а у и́ньших в 2-ім відм. мн.), н. пр. *парубки́*, *воробці́*, *поря́дки*, *оселе́дції*, *образки́*, *ріжки́*, *ні́гті*..., *па́рубка*, *-ом*, *-ів* і т. д., бо 1-ий відм., одн. є: *па́рубок*, *воробе́ць*, *поря́док*, *оселе́дець*, *образо́к*, *ріжо́к*, *ні́готь*. Да́льше писа́ти тре́ба: *ри́бка*, *за́гадка*, *в'я́зка*, *кни́жка*...; *лі́жко*..., *ри́бки*, *ри́бці*, *ри́бкою* і т. д., *лі́жка*, *лі́жку* і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: *рибо́к*, *загадо́к*, *вязо́к*, *книжо́к*, *ліжо́к*.

Так са́мо тре́ба писа́ти корінні шелестівки́ голосові *б* і *з* в слова́х *ску́бсти*, *гребсти́*, *лі́зти*, бо ка́же ся: *скубу́*, *скубе́ш*, *гребу́*, *лі́зу* і т. д.

2. Коли́ ко́рінї а́бо пнї кінча́ть ся голосови́ми шелестівка́ми *б, д, з, ж, г*, то тре́ба заде́ржувати їх завсі́ди і у всіх слова́х, ви́веде-них з тих ко́рінів а́бо пнів. Н. пр.: *се́р***б***ський* (бо ка́жемо *Се́рби*), *гру́***б***ший* (*гру́бий*), *сусі́***д***ство* (*сусі́ди*), *соло́***д***кий* (*солоди́ти*), *рі***д***кий*

(*рідéнький*), *шві́дський* (*Швéди*), *молóдший* (*молодúй*), *бли́зький* (*близéнький*), *ні́зший* (*низéнький*), *тяжкúй* (*тяжéнько*), *тя́жший*, *тя́жчий* (*тяжéнько*), *лéгкий* (*легéнький*), *мя́гкий* (*мягéнько*) … Але говóримо і пúшемо: *лéкший*, *мя́кший*.

Так сáмо трéба задéржувати безголóсі шелестíвкі корíнні все і всю́ди, н. пр.: *прóсьба* (бо кáжемо *просúти*), *косьбá* (*косúти*), *боротьбá* (*борóти ся*) … і в злóженях як *велúкдень* (*велúкий*), *осьде* (порів. *се*), *тáкже* (*тáко*), *óтже* (*от*) …

Із тих порíвнань бáчимо, що абú знáти, чи шелестíвка на кінцí кóріня áбо пня є голосовá, чи безголóса, трéба собí лиш утворúти з кóріня áбо пня такé слóво áбо таку́ фóрму, де шелестíвка стáлаб перед якýсь голосíвку.

3. *Без*, *від*, *над*, *об*, *під*, *роз-* пúшемо всю́ди однáково, н. пр.: *без тóго*, *безконéчний*, *безчúнний*, *від ня́ти*, *відси*, *відкúнути*, *відписáти*, *надкусúти*, *надсадúти ся*, *обтéрти*, *обшúвка*, *підшúвка*, *розсáдок*, *розчесáти* …

Приíменник *з* пúше ся все у всíх значíнях *з* (*із*), н. пр.: *з брáтом*, *з тáтом*, *з хáти*, *з вікнá*, *із смерéки*.

Прúставку *з-* трéба писáти *с* перед безголóсими *п*, *т*, *к*, *ф*, *х*, н. пр.: *спечú*, *спóрти* (*пору*), *стиснути*, *стéрти* (*тру*), *схóче*, *скрутúти*, *сфальшувáти* …

Однáк перед *с*, *ц*, *ш*, *ч*, *щ* пúшемо завсíди *з-*: *зсýти ся*, *зцідúти*, *зшúти*, *зчорнíти*, *зщипнýти*. І в приíменниках злóжених з тим *з*, що по нíм стоíть 2-ий відмінок, пúшемо *з*, а не *с*, óтже: *зпід*, *зпонад*, *зперед*, *зпоміж*.

4. В словáх, що утвóрені з пнíв на *-т* нáростком *-ство*, бýкви *тс* зливáють ся в знак *ц*, óтже: *багáцтво*, *бóгацтво*, *брáцтво*, *шляхóцтво*.

III.

При пúсаню чужúх слів трéба держáти ся отсúх прáвил: 5.

1. Нáросток **-ій** пúшеть ся в чужúх іменáх осíб по всíх шелестíвкáх *-ій*: *Овíдій*, *Метóдій*, *Мелéтій*, *Геóргій*, *Анастáсій*, *Горáцій*, *Батóрій*, *Григóрій*, *Ілій*, *Васúлій*, *Антóній*, *Паладій* … але *Вергúлій* (*Вергíль*), *Юлій*, *Помпíлій*, *Семпрóній*, *Аврéлій* … і так всі ті, що в латúнській мóві кінчáть ся на *-lius*, *-nius*.

2. Церковнословя́нський нáросток **-іє** пúшемо в принятих з церкóвної мóви словáх завсíди **-іє**: *милосéрдіє*, *спасéніє*, *водосвя́тіє*, *копíє*, *орýжіє*, *сонмище*, *братолю́біє* …

3. І нáросток **-ія** пúшуть все по всíх шелестíвках *-ія*, тільки по *л*, *н* — *ія*, н. пр.: *Аркáдія*, *комéдія*, *Бóснія*, *пáртія*, *Áзія*, …

на́зія, поезія, комі́сія, Ро́сія, ака́ція, Фра́нція, ста́ція, А́встрія, істо́рія, а́рія, мате́рія, а́рмія, акаде́мія, Ара́бія, Етіо́пія, Болївія, пара́фія, Кападо́кія, педаґо́ґія, мона́рхія…, Англїя, Іта́лїя, Ната́лїя, бата́лїя, Євге́нїя, лїнїя, компа́нїя, у́нїя, кольо́нїя… Длято́го та́кже: *ґімназія́льний, матерія́льний, кольонїя́льний…*

Одна́к в шко́лї приде́ржують ся при пи́саню се́го на́ростка, а та́кже і на́ростків **-ій** і **-іє** пра́вила, що по́дане під 4 для всїх про́чих чужи́х на́ростків.

4. Зву́к *і* в чужи́х на́ростках **-ік**, **-іка**, **-іст**, **-ізм**, а відта́к в на́ростках **-ійний**, **-ійський**, **-ічний** і т. д. пи́шеть ся *а*) завсїди *і* по *п, б, в, м, ф; к, ґ, х* і по голосівка́х, *б*) завсїди *ї* по *л, н; в*) по шелестівка́х *д, т, з, с, ц, ж, ш, ч, р* звук *і* перейшо́в в вимо́ві на *и* і длято́го пи́шемо в таки́х ра́зах *и*. Н. пр.: *а*) *е́піка, епі́чний, кубі́чний, атаві́зм, поле́міка, полемі́чний, етноґрафі́чний, софі́ст, софі́зм, остракі́зм, льо́ґіка, льоґі́чний, монархі́ст, архаї́зм, атеї́ст, мозаї́ка…; б*) *провінціялї́зм, а́рнїка, машинї́ст, меха́нїк, те́хнїка, технї́чний, англї́йський…; в*) *буди́зм, ме́дик, мето́дика, методи́чний, арти́ст, арти́зм, грама́тика, граматичний, парти́йний, симпати́чний, ази́йський, музика́льний, фі́зика, кля́сик, кляси́чний, коміси́йний, роси́йський, містици́зм, полї̈ци́йний, бандажи́ст, австри́йський, істо́рик, істори́чний, фа́брика…*

Але тре́ба писа́ти: *като́лик, католи́цький, еванґелист, ака́фист, пу́блика* (в значі́ню *лю́ди*), *публи́чний.*

5. Тре́ба писа́ти завсїди: *анти-, архи-*, отже н. пр.: *антипа́тія, антифо́н, архикня́зь, архимандри́т, архистрати́г, архите́кт…*

6. Голосі́вку *і* в середи́нї чужи́х слів передає́мо в украї̈нській мо́ві а́бо через *і*, а́бо через *ї*, а́бо через *и* — зо́всїм після то́го само́го пра́вила, яке́ по́дане в то́чцї 4-ій. Лише́ коли́ по *і* наступа́є в чужи́х мо́вах голосі́вка, в такі́м ра́зї се *і* нїко́ли не замі́нюєть ся у нас на *и*. Длято́го пи́шемо: *цивільний, цивілї̈за́ція* (-*ия*), *провінція* (-*ия*), *епіде́мія, ґімна́зія* (-*ия*), *фі́зика, комі́сія* (-*ия*), *руї́на, кри́тик, симпа́тія* (-*ия*), *містици́зм, артиле́рія* (*ия*), *консисто́рія* (-*ия*), *стимольо́ґія, ши́зма, при́нцип, інтелїґе́нція* (-*ия*), *лї̈нія, полї̈ція* (-*ия*), *орґанї̈за́ція* (-*ия*), *нївелюва́ти, ано́нї̈м…, діяґно́за, діаметра́льний, патрія́рх, авдіє́нція* (-*ия*), *дієце́зія* (-*ия*), *діє́ти, діюрнї́ст, біольо́ґія, періо́да, патріо́т, кіо́ск, місіона́р, націона́льний, мілї̈о́н…*

7. Чужі імена́ вла́сні і на́зви чужи́х краї̈в, міст, гір, рік, о́зер і т. д., з яки́ми Руси́ни особли́во через бі́блїю, да́вні лїто́писи, церко́вно-словя́нський календа́р, яки́й панува́в і до́си ще пану́є на

Рýси, і через шкóлу познакомúли ся, а так сáмо іменá словяньскі, пúшемо бýква за бýквою так, як воні у нас звичáйно вимовляють ся, н. пр.: *Вифлеéм, Єрусалúм, Єгúпет, Давúд, Мойсéй, Рафаїл, Соломóн …, Ломонóсов, Москвá, Пýшкін, Турґéньєв, Толстóй …, Ґедемін, Залєский, Міцкéвич, Собєский, Ягайло …, Добрóвский, Палацкий, Радéцкий, Прáга, Рокитáнский, Шáфарик …, Білгрáд, Дáнічіч, Вук Кáраджіч, Єлячіч, Зáгреб, Міклошіч …, Атéни, Гомéр, Зевс, Крез, Перікль, Рим, Сокрáт, Трóя, Цéзар, Ціцерон, Язóн …, Бокáчіо, Дáнте, Кáльдерон, Колюмб, Манцóні, Петрáрка, Піза, Рáфаель, Тоскáна …, Дон-Кішóт …, Анжý, Беранжé* (2-ий відм. *Беранжéра*), *Бордó, Бретáнь, Бурбóн, Вольтéр, Дюмá, Додé* (2-ий відм. *Додéта*), *Корнéль, Парúж, Расін, Русó …, Бáйрон, Вáльтер Скот, Свіфт, Льондóн, Шекспір, Штюарт …, Гáйне, Гéґель, Гéте* (*-того*), *Лéсінґ, Липськ, Мáєр, Опіц, Шіллєр …*

В сполýченю з настýпним *о* пúшемо лиш *і* (не *ї*), так сáмо, коли перед *і* стоїть якáсь голосівка, н. пр.: *Сіóн, Хіос, Біон, Антіóх, Аріóст, Етіóпія, Діон, Ніóба, Оріон, Ріо …, Каін, Михаїл, Лукія, Енеіда, героічний …* Лиш по *л* пúшемо і в тих рáзах *ї*: *Лїóн, Клїо …*

Мéньше знáні чужі іменá влáсні найлíпше писáти так, як воні пúшуть ся в чужúх мóвах. До такúх імéн влáсних налéжать, н. пр.: Brachelli, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen …

IV.

1. **Великі бýкви початкові** пúшемо: 6.

а) на початкý цілóї гáдки, óтже завсíди по крóпцї, такóж по питáйнику або по окличнику, а по двокрóпці тодí, колú незмінено навóдимо чиюсь бéсіду, затé нікóли по серéднику або по зáпинцї;

б) на початкý рядків віршових;

в) в іменáх влáсних, що нúми назувáємо осóби (людúй, богів, дýхів, зьвірята і все, що собі уособляємо), товáриства, держáви, нарóди, краї, містá, сéла і всякі місцéвости і їх мéшканців, ріки і потóки, гóри, óзера і мóря, н. пр.: *Алексáндер Великий, Богорóдиця, Катерина, Михайло, Петрó, Тарас, Шашкéвич, Шевчéнко …, Атéна, Бог* (але *боги Грéції*), *Зевс, Марс, Михаїл …, Кривуля, Рябкó …, Місяцю ясний …, Василіяни, товариство Просвіта …, Австро-Угóрщина …, Москалї, Поляки, Русь, Русини …, Буковина, Галичина, Швайцарія* (*-ия*) …, *Кáрпати, Крáків, Львів, Кути, Личаків, Ма-*

настирі́ска, Пари́ж, Сня́тин, Стріле́цький Кут…, Букови́нці, Львовя́ни, Терноті́льці…, Дністе́р, Дуна́й, Прут…, Альпи, Бески́д, Піп Іва́н (гора́), *Чорного́ра…, Босфо́р, Мо́рське Око, Чо́рне мо́ре.* На́зви місяців пи́шемо мали́ми бу́квами: *сі́чень, лю́тий…*

г) в прикме́тниках ви́веденних від іме́н особо́вих, н. пр.: *Іва́нів, Шевче́нкові тво́ри, моги́ла Тара́сова, слу́жба Бо́жа, Богоро́дичин пра́зник;* так са́мо в прикме́тниках ви́веденних на́ростком *-ів* (*-ов*) від вся́ких іме́н вла́сних, н. пр.: *Дніпро́ві поро́ги, Дністро́ві хвилї;*

д) в за́головках книжо́к і тво́рів шту́ки, н. пр.: *Енеїда, Ілїяда, На́ймичка, Перекоти́поле, Три як рі́дні брати́, Шко́ла атенська* (Ра́фаеля).

е) Наконе́ць пи́шемо в ли́стах і в пи́сьмах до нача́льства і у́рядів вели́кими бу́квами початкови́ми: ти́тули осі́б, нача́льства і у́рядів тай особо́ві і присво́йні заіменники, коли́ стяга́ють ся до осо́би, що до не́ї пи́шемо, н. пр.: *Високоповажаний Па́не Дире́ктор, Високопреподо́бний Отче! Висо́ке ц. к. Наміснйцтво! Сьвітла ц. к. Ра́до Шкільна окру́жна! Серде́чно дя́кую Тобі, дороги́й при́ятелю… Остаю з глибо́ким пова́жанєм Па́на Старо́сти покі́рний слуга́… Висо́кий Ви́дїле Краєви́й! Саме́ в пору́ получи́в я Ва́ше письмо́…*

7. 2. **Ді́лене слів.**

Коли́ двоскла́дного або многоскла́дного сло́ва при пи́саню не мо́жна помісти́ти в рядку́, то ді́лимо єго́ найлі́пше так, щоб обі ча́сти сло́ва мо́жна було́ якось пізна́ти. Для то́го тре́ба держа́ти ся отсих пра́вил:

а) Коли́ сло́во зло́жене або сприставко́ване так, що складові ча́сти ко́ждому ле́гко розпізна́ти, то дру́гу часть сло́ва перено́симо до дру́гого рядка́, н. пр.: *біло-ли́ций, чорно-о́кий, пройди́-сьвіт, най-глу́бший, сього́-дня, безо́-дня, бе́з-лїч, не-дба́лий, по-втори́ти, за-струга́ти, за-ткну́ти, за́-тхлий, зі-тхну́ти, ви́-вчити, відо-рва́ти, під-не́сти, підо́-шва, обо-вя́зок, роз-да́ти…*

б) Так са́мо відді́люють ся де́які на́ростки ду́же вира́зно від пня і перено́сять ся до дру́гого рядка́, а особли́во на́ростки *-ка, -ко, -ний, -кий, -лий, -ливий, -ство, -ник, -ший, -ський, -нути,* закінченє дїєіменника *-ти,* мину́вшости *-ла, -ло, -ли,* н. пр.: *квіт-ка, ху́ст-ка, чве́рт-ка, у́ш-ко, ли́ч-ко, бі́д-ний, я́с-ний, коро́т-кий, віз-ник, лі́п-ший, ве́з-ти, не́с-ти, греб-ти́* (длято́го та́кже *греб-сти́*), *пек-ла́, не́с-ли, набре́ск-лий, свар-ли́вий, боже-ство́, злоді́й-ство, лїнив-ство, міща́нь-ство, множе-ство́, рожде-ство́, лїка́р-ство, това́ри-ство…, австрі́й-ський, грома́д-ський, европе́й-ський, королі́в-ський, міща́н-ський, мо́р-*

ський, шве́д-ський ... Але: *намісниц-тво, рільни́ц-тво, ткац-тво, бога-тво, різ-дво́, ні́мець-кий, німе́ць-кий, туре́ць-кий* ..., а та́кже: *русь-кий, ці́сь-кий, воло́сь-кий* ... і *малі́сь-кий, новісь-кий* ..., *ше-пнути, пере-пнути* ...

в) Оба́ ті осно́вні пра́вила, як поступа́ти при ді́леню слів, повинні́ вно́вні ви́старчити, бож пре́цінь се зале́жить взагалі від на́шої волї, по якім скла́дї хо́чемо рядо́к перерва́ти. Одна́к де припадко́во сї пра́вила не вистарча́ли, там перено́симо до дру́гого рядка́ тілько шелестіво́к, кілько їх в украї́нській мо́ві мо́же стоя́ти на початку́ слів, н. пр.: *пу-стий, бра́-тва, ле́-два, друж-ба, и-гра, до́-брий, кро-хмаль, зе́р-но, лан-ка, по́-шта, ко́-жний, ві-сна, са-джа, ро-дзинки, ман-друвати, мури-тра, пи-скля, скарб-ниця, пі-стма, вер-ства, же́р-тва, це́р-ква, мабіль-шки* ... Лише́ *рв, рж* відділюємо (поми́мо *рвати, ржа*): *пер-вак, дер-жати*, бо *р* заві́ди тісні́йше пристає́ до попере́дної голосівки, ні́ж до насту́пної шелестівки.

3. **Ра́зом** пи́шуть ся ті слова́, що зросли́ ся до ку́пи і ста́ли поєди́нчим ви́разом, о́тже: 8.

а) *а́дже, а́ніж, бе́злїч, бе́зцїн, бода́й, взага́лї, вздовж, взнак, від-кіля, відра́зу, відси, відтіля, відтак, відти, вкінцї, вкупі, впере́д, впе́р-ше, впо́внї, впорожнї, впри́вві, вряди́годи, де́инде, де́котрий, десь, де́сто, де́що, де́який, длято́го, до́ки, довко́ла, до́си, до́сить, до́ста, досто́ту, завбільшки, завдовжки, завглибшки, завгрубшки, зави́дно, завсї́ди, за́втра, завширшки, завча́су, загало́м, за́для, заздалегідь, заким, залєдви, за-любки, за́місць, зана́дто, запо́котом, зарало́м, за́через, збі́льшки, зве́рха, зви́сли, зві́льна, зві́дом, зрі́вна, здовж, зза, зме́жи, знад, знадві́рну, знов, зо́всім, зпере́ду, зпід, зпоме́жи, зпо́між, зпо́над, зпо́під, зразу, зре́-штою, инколи, іза, коли́сь, котрийбудь, котрийнебудь, любо́ч, мимо-хідь, мимохіть, мимоходом, навпід, навпаки, навпере́дки, навдворот, навві́ть, навко́лишки, навмания, навмисне, навпаки, навпростець, на-стрі́ч, навстяж, надарі́мно, надармо, назад, назустріч, накоти́, на-кінець, налі́во, на́вели, напере́д, напів-лад, напри́во, напра́вцї, напро-тив, нарі́з, наре́шті, насамперед, наскілько, натомі́сть, натще, не-дале́ко* (н. пр.: шко́ла недале́ко мі́ста, але: мі́сто уже́ не дале́ко), *нема, немо́в, инакше, нерадо, нераз, ні́би, ні́бито, ніко́ли, ніяк, обіруч, око́ло, опісля, опя́ть, оскілько, о́сторонь, о́тже, півчас, побіч, повер-х, повисше, поволи, подеко́ли, поде́куди, пі́зд, позад, позавтра, позавчора, позаторік, помалу, повдо́вж, по́ки, помалу, поме́жи, помимо, по́між, понад, понайбільше, попере́д, попе́рек, попід, по́при, по́руч, посере́д, поспо́лу, потому, потрі́ху, почасти, праворуч, протим, про́між, проте,*

самохіть, сеґóдне, сьогóдня, силоміць, скоросьвіт, снóчи, спасúбі, спершý, спрáвді, тáже, тай, тáкже, такóж, тимчáсом, тогíд, торік, упéрше, хтобýдь, хтонéбýдь, хтось, чимáло, щоб, щобú, щобýдь, щонéбýдь, щось, якúйсь...

Трéба тáкже завсíди писáти рáзом приíменник з приналéжним до нéго імя́м, колú нáголос падé на приíменник, н. пр.: *дóсьвіта, зáмуж, зáраз, зáщо, нáдто, нáново, нáщо, пóночи, пóщо...*

б) Пúшемо рáзом, але віддíлюємо рóздíлкою (-) більше або мéньше звичáйні словá злóжені, як *Австро-Уґóрщина, церкóвно-слов'я́нський, конéць-кінцéм, яко-тáко, всего-нáвсего, раз-врáз...*, і словá так слáбо сполýчені, що ще кóжда часть для сéбе відмíнює ся, н. пр.: *хлїб-сіль, одúн-едúний* і т. д.

Однáк без рóздíлки навя́зуємо до поперéдного слóва *-ж, -б, -сь: вонáж, булóб, печúсь..., щоб, однáкож, прéцїж, колúж.*

9. 4. **Скорóчене.** Словá і звóроти, що дýже чáсто в мóві повертáють, не випúсуємо звичáйно в цíлости, але скорóчуємо:

гл. = глядú
д. = добрóдїй
др. = дóктор
і т. д. = і так дáльше
і т. др. = і такé дрýге
і т. и. = і такé úньше
і т. п. = і тим подíбне
К або *кор.* = *корóна*
карб. = карбóванець
кп. = копíйка
н. пр. = на примíр, на прúклад
п. = пан
пр. = прúміром
порів. або *пор.* = порівнáй
р. = рік
рб. = рубéль
с. = сóтик
с. е = се є
с. т. = сéб то
св. = сьвятúй
сл. = слїдýючий
стр. = сторонá
т. е = то є
т. зв. = так звáний
т. зн. = то значúть
ц. к. = цїсáрсько-королíвський

Перепинане.

Щоб зазначúти границї поодинóких рéчень головнúх і побічнúх, уживáємо ріжних знаків.

10. На кінцї цілóго рéченя, чи цїлковитого, чи еліптúчного, кладéть ся крóпка (.), колú рéчене виражáє твéрджене, а питáйник (?), колú вонó є рéченем питáйним; оклúчник (!), признáчений особлúво для óкликів, мóже тáкже стоя́ти по рéченях, що виражáють бáжане, прú-

каз або здивованє. Н. пр.: *Чоловік учить ся до смерти. Кляса пята. Що се за чоловік, ніхто не знає. Котра година? Що? Що ви хочете, щоб я зробив? Будь здоров! Бійте ся Бога! На бік з дороги! Що ви за люди, що так не дбаєте про свою славу! Господи милий. Господи праведний! Відки тото у матери тілько слїз тих бере ся, та тілько любви, та тілько жалю!*

По питанях, що окрім того виражають ще і здивованє, кладемо йнодї питайник з окличником (?!): *Мій син та мав би забути на мене?!*

Після залежних питань не кладемо питайника, хиба що припадково і в головнім реченю містить ся також питанє, як н. пр.: *А знаєш ти, чого я отсе прийшов до тебе?* 11.

Всяке реченє відділює ся від свого підрядного реченя запинкою, проте також імя від прикладки: н. пр.: *Хто оре-сїє, той ся надїє. Чоловік знає, коли виїжджає, та не знає, коли вернеть ся. Володимирко, син Володаря, збудував город Галич.* 12.

Коли серед якогось реченя розмістив ся 5-ий відмінок, йньший який оклик або цїле незалежне реченє, тодї також кладемо запинку як знак перерйваня: н. пр.: *Така вже, бачите, у нас установа. Горе тобі, воле, коли тебе корова коле.* 13.

Запинка кладе ся все проміж рівнорядні части реченя стягненого, коли вони не сполучені злучниками *і, а, та, тай, або*; перед тимиж злучниками звичайно не треба запинки, наколи вони сполучують поодинокі части стягненого реченя. Н. пр.: *Я дома не маю ні батька, ні матери. На комедиї одні виходять, поговорять тай підуть; другі вийдуть, теж роблять: деколи під музику співають, сьміють ся, плачуть, бють ся, стріляють ся, валять ся і умирають. А гостий і в хатї і в горомах і на дворі і в сутках, навіть і на гостинцї стояли деякі, що не мали де поміститя ся на обістю. Моя сестра сирота, а ще до того і бідна.* 14.

Поміж рівнорядними частями реченя сполученого кладе ся: 15.

1. запинка, коли ті части належать тїснїйше до себе: н. пр.: *Добре все вміти, та не все робити. Сила без голови шалїє, а розум без сили млїє.*

2. середник, коли хочемо виразити більшу відрубність гадок: н. пр.: *Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде. Весело і тяжко згадувати нам тебе, старий наш дїду, Києве; бо і велика слава тебе осияла, і великі злидні на тебе з усїх боків збирали ся*

3. двокро́пка:

а) колй дослі́вно наво́димо слова́ і́ньшої осо́би; н. пр.: *Дочка́ мала́, цілу́ючи і ми́луючи та́та, скли́кнула: „Колиб менї з тобо́ю іти́!“ Прийшло́ під віко́нце хлопя́тко й голо́сить: „Дай хлїбця хоч тро́хи!“, так пла́че і про́сить: „Дай хлїбця хоч кри́шку для Бо́га сьвято́го, не їв я сего́дня ще з ра́нку нїчо́го“.*

б) колй щось да́льше вичисля́ємо (перед таки́м вичи́слюванєм та́кже і в ре́ченях поєди́нчих); н. пр.: *Ма́ємо чоти́ри по́ри ро́ку: весна́, лїто, о́сїнь, зима́.*

в) проміж головні ча́сти до́вгого ре́ченя, що склада́єть ся з кілько́х поодино́ких ре́чень, і то на те, аби́ на пе́ршу часть вказа́ти як на поясненє дру́гої, або, щоби́ підне́сти проти́вність між обома́ части́нами; н. пр.: *Семе́н був чолові́к ввічли́вий: знав, як до ко́го з ре́чами оберну́ти ся. Не одна́ ті́лько однако́вість вда́чі зво́дить людий до ку́пи: части̇́йше ро́бить людий бли́зькими прия́телями проти́вність їх вда́чі. Не хма́ра со́нце заступи́ла, не ви́хор по́рохом верти́ть, не га́лич чо́рна по́ле вкри́ла, не бу́йний ві́тер се шуми́ть: се ві́йсько йде всїма́ шляха́ми.*

16. Чи сама́ за́пинка вистарча́є поміж ре́ченями рівноря́дними, про се го́дї постанови́ти пе́вне пра́вило; тут ріша́є о́гляд на ле́гкість чи́таня. Де із само́ї фо́рми причі́пленого ре́ченя ще не ви́дко, чи воно́ побічне́, чи головне́, там, поста́вивши сере́дник або двокро́пку, мо́жемо тим зазначи́ти, що ма́ємо на ду́мці ре́ченя сполу́чені рівноря́дно: так н. пр. зазна́чуємо се сере́дником в 2-ім примі́рі до то́чки 2. перед *бо*, а двокро́пкою в ре́ченю: *Скажи́ менї: що тут власти́во пра́вда?*

17. На́пра́сні пере́рви ре́ченя озна́чуємо па́взою (—): *Наш на́рід ма́є свої̈ окре́мі фізи́чні і духові́ прикме́ти, свої̈ пи́томі звича́ї і обича́ї, свою́ милозву́чну мо́ву, свій істори́чний хара́ктер, котрі́й виража́є ся особли́во в богати́й поезиї людові́й, якою нї оди́н на́рід слов'я́нський повелича́ти ся не мо́же — сло́вом: наш на́рід ма́є свою́ істо́рию, що вика́зує сьві́тови вік богати́рський на́ших пре́дків. Огля́нувсь — нема́.*

18. Скобки́ слу́жать для ви́лученя мимохі́дних дода́тків; для таки́х вставо́к ма́ємо проте́ три знаки́: за́пинку (,) па́взу (—) і скобки́ ( ).

19. Щоби́ наве́сти чужу́ га́дку або чужи́й ви́сказ, ужива́ємо знакі́в наве́деня „ “.

ДОДАТОК II.

Українське віршоване.

Чоловік, утїхою або смутком глубоко зворушений, висказує свої гадки також і піснею. Сьпівана річ, так само як і мельодия, мусить бути збудована після якогось ритму, т. зн. наголошені склади (сиЛяби) пісні, так само як з притиском піднесені тони мельодиї, мусять все наново і правильно по якімсь часї по собі наступати. Ритм спочиває отже в тім, що наголошені склади з ненаголошеними після якогось певного правила чергують ся. Н. пр.:

Нема танцю на всїм сьвітї, як та коломийка,
Вона душу вириває із мого сердейка.

В гадцї, висказаній таким способом, кождий відчуває ритм, так що при тім можна навіть танцювати.

Окрім того на поданім примірі бачимо, що гадки виливають ся тут в дуже правильні ритмічні (мельодийні) періоди, до яких і мова мусить пристосувати ся. Аби се і в письмі зазначити, пишемо ритмічно збудовану річ осібними рядками, які від того прозвано з латиньска віршами (versus) або з грецька стихами (στίχος).

В ритмі важна річ наголос, а найважнїйший є наголос при кінцї кождого вірша. Сей наголос є головним наголосом ритмічним. Тут мусить наголос мовний вповнї згоджувати ся з наголосом ритмічним. Н. пр.: *коломийка — сердейка.* — Буває однак, що ритмічна періода (вірш) розпадає ся на кілька окремих частин, а тодї більшого значіня може набрати ся і наголос при кінцї кождої такої частини вірша.

Як з ритмічним наголосом наголос мовний мусить згоджувати ся, так само бачимо, що у віршах конець слів паде завсїди на конець ритмічної періоди або окремої частини, так що на сих місцях вірш немов пересїкає ся (пересїчка, цезура).

Наголо́шені кінцеві склади́ віршів підно́сять ся ча́сто в ритмічній періо́ді ще й таки́м чи́ном, що чу́ти в них ті самі звуки, т. зн. вони́ риму́ють ся. Бува́є, що і віршові части́ни на пере́січці та́кже риму́ють ся. Н. пр.:

Сонце гріє, вітер віє,
А дївчина з жалю млїє ...

Рим назива́ють му́жеським[1]), як наголо́шений послїдний склад вірша (*мід — лїд; четве́р — уме́р*), а же́нським, як наголо́шений передпослїдний склад вірша (*хма́ри — ча́ри; пірє — подвірє*).

До́вші пісні даю́ть ся поділи́ти на стро́фи, т. зн. на одна́ково за вели́кі, а своїм ри́тмом одна́кові ча́сти.

В піснях з осібним хара́ктером ужива́ють ся осібні ри́тми.

А. Українські народні ритми.

I. **Колом́ийка** склада́є ся з двох віршів, що риму́ють ся з собо́ю; ко́ждий вірш ма́є по чоти́ри та́кти, а ко́ждий такт по чоти́ри склади́ однако́вої стійности, лише́ послїдний такт ко́ждого вірша ма́є два склади́ подвійної стійности, і ті два склади́ риму́ють ся. На́голос слів остілько озна́чений, що пе́рший з двох римо́ваних складів наголо́шує ся. Ра́зом з 2-им і 3-им та́ктом ко́ждого вірша му́сить почина́ти ся нове́ сло́во (пере́січка, цезу́ра). Всї ті пра́вила вира́жені на отсім взірцї[2]):

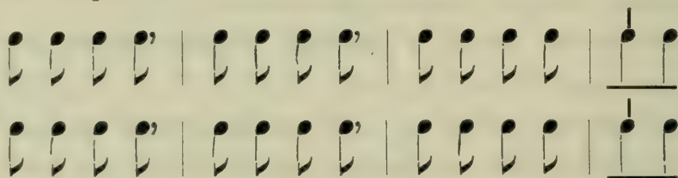

Н. пр.: *Ой піду я межи гори там, де жиють Бойки,*
Де музика дрібно грає, скачуть по легойки.

---

[1]) Сї на́зви (му́жеський і же́нський рим) взя́ті від да́вних Прованса́льців і Францу́зів, у котри́х му́жеські прикме́тники, як н. пр. bonus, ма́ють на́голос на послїднім скла́дї (bon), а же́нські на передпослїднім (bona, bone).

[2]) Для предста́вленя ри́тму послу́гуємо ся музика́льними знака́ми (но́тами, тактови́ми пере́дїлками), причім но́ти пока́зують, кілько часу́ для відповідного скла́ду нале́жить ся (𝅗𝅥 = 2 ♩ = 4 ♪, ♩. = 3 ♪), а пере́дїлки тактові, що на пе́рший склад по пере́дїлцї паде́ ритмічний на́голос. Кілько із часу́, зазна́ченого но́тою, припада́є часо́м на віддих (па́взу), се́го з осібна не тре́ба подава́ти. Окрім то́го зазна́чуємо пере́січку за́пинкою, рим лїнією під но́тами, а головни́й на́голос ритмічний знако́м на́голосу над но́тою.

Отсéй взірцевий коломийкóвий ритм (вірш) подибуєть ся з всякими відмінами, н. пр.:

1. *Козак коня напувáв, Дзюби воду брáла.*
Козак собі засьпівáв, Дзюби заплакáла.

Се виражáє ся так:

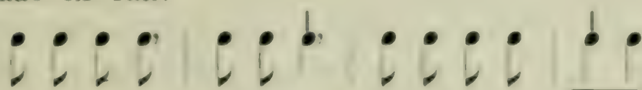

2. *Не ходи, не блуди понад берегáми,*
Не суши, не вялú чорними бровáми.

Т. зн. 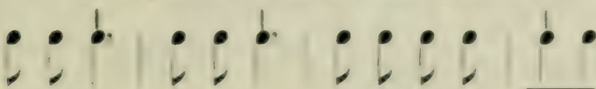

3. *Ой не шуми лýже, зелений байрáче,*
Ой чогож ти плáчеш, молодий козáче.

Т. зн.

4. *Ой летїла зазуленька по Вкраїнї,*
Гей ронила своЇ піря по долúнї;
Ой як тяжко сивим пірям по долúнї,
А ще тяжше сиротинї на чужинї.

Т. зн.

5. *Пливи, пливи селезеню тихо по водЇ,*
Прибудь, прибудь, мій батеньку, тепер ік менЇ.
Ой рад би я, дитя моє, прибути к тобі,
Насипано сиру землю на руки менЇ.

Або: *Ой летїла зазуленька через море в гай,*
Тай пустила сиве пірце у тихий Дунай.
Пливи, пливи, сиве пірце, доли за водов,
А я собі молоденька човном за тобов.
Приплинемо, сиве пірце, на жовтий пісок,
А там собі засьпіваєм усїх сьпіванóк ...

Т. зн.

В навéдених тут відмінах коломийкóвого рúтму бáчимо 1.) що в другім тáктї замість чотирóх складів однакóвоЇ стійности є три

складú, а трéтий склад має тоді подвійну стійність; 2.) що не лишé в дрýгім, але і в пéршім тáкті два складú заступáють ся одни́м. На складáх подвійної стійности спочивáє тоді нáголос. Дальше 3.), що в дрýгім тáкті замість чотирóх складів є два складú подвійної стійности, а на пéршім з них спочивáє нáголос; 4.) що в трéтім тáкті замість чотирóх складів є два складú подвійної стійности (тут без вúзначного нáголосу); 5.) що нарéшті в четвéртім тáкті замість двох складів подвійної стійности є лишé одéн склад.

Можлúві є ще й úньші відміни коломийкóвого рúтму і всї вонú мóжуть нáвіть з собóю чергувáти ся. Н. пр.:

Вибирав ся Козубéй у бій з ворогáми,
Та взяв собі самопáл і лук зо стрілáми;
Казав собі коня дати, коня воронóго,
Шаблю із похвóю, фляшку із водóю.

Т. зн. ... два рази

... *а* ... *а*

Або: *Ой на горі жúто, на долинї жúто.*
В чистім полї край дороги козаченька вбúто.

Т. зн. ... *а* ... *а*

... *а*

Або: *Ой їхав чумáк сїм лїт по долáх,*
Не найшов си пригодоньки на своїх волáх.

Т. зн.

Або: *Ой там за дунаєм, крутим беріжком,*
Ой там розмовляє сокіл з коником.

Т. зн.

II. **Шу́мка** збудо́вана подібно як коломийка. Вона́ склада́є ся із чотиро́х вíршів, які то по два, то лише́ дру́гий з четве́ртим риму́ють ся. Ко́ждий вірш є два та́кти завдовжки, а ко́ждий такт ма́є по чоти́ри склади́ однако́вої стійности. Характеристи́чно для шумко́вого рíтму се, що він почина́є ся двома́ ритмічно ненаголо́шеними склада́ми (Auftakt), і що пере́тинка не паде́ на коне́ць та́кту. Всі ті пра́вила ви́ражені на отсім взірці:

а *Сонце гріє, вітер віє.*
а *А дівчина з жалю мліє;*
б *Знати, знати по тім личку,*
б *Що тужила цілу нічку.*

Отсе́й взірцеви́й шумкови́й ритм подибує ть ся з вся́кими відмінами, які ко́ждий із наве́дених взірців сам собі пояснити мо́же:

1. а *Ой дівчино чорноока,*
а *Не ходи ти до потока,*
б *Ой бо там глибока вода,*
б *Як ся втопиш, буде шкода*

2. а *Що там, хлопці, за біда?*
а *Сіть у мене любови!*

Косїть, хлопцї, лободу́,

Забувайте всю біду́ . . .

Гиля, гиля, сїрі гу́си,

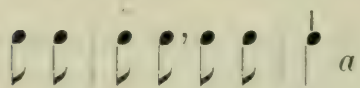
Гиля, гиля на ріку́,

Завязала голівóньку,

Не розвяжу до віку́.

І шумить і гуди́ть,

Дробен дощик ідé,

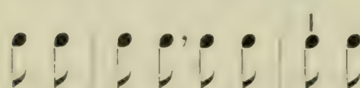
А хтож мене молоду́ю

До домоньку поведé.

III. В колядка́х, щедрівка́х, весїльних і обжинкóвих піснях чу́ти ритм відмі́нний від коломийкóвого і шумковóго. Характеристи́чна ріжни́ця є та, що та́кти склада́ють ся не із чотирóх або двох, а з трох або шістьóх рівних часови́х одини́ць. На́голос ритмі́чний падé завсїди на пéрший склад послїдного та́кту (і перед перéсїчкою).

1. Колядкóвий ритм виглядáє так:

Н. пр.: а) *Діва Марія церкву строїла*
З трьома дверіма, з трьома вікнами ...

б) *В перше віконце скочило сонце,*
В друге віконце ясен місяць,
В третє віконце янгол уринув ...

Ва́жне се, що по ко́ждім віршу іде́ коро́тший або до́вший при́сьпів (рефре́н) на́віть з відмінним ри́тмом, так що коля́дка вигляда́є власти́во н. пр. так:

Чий же то плу́жок найраньше вийшов? — Ой дай Бо́же!
Василів плу́жок найраньше вийшов. — Ой дай Бо́же!
Сам милий Го́сподь волики юнить — Ой дай Бо́же!
Пречиста Діва їстоньки носить — Ой дай Бо́же! і т. д.

Але є колядки́ і без при́сьпіву (рефре́ну) і з тро́хи відмінним ри́тмом:

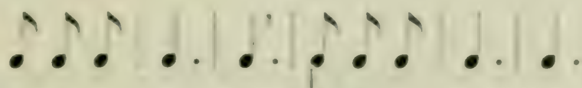

Н. пр.: *Пречиста Діва, десь Христа діла? —*
Хрестила єго во Йордані ...

Вже на отсих примірах бачимо, що колядко́ві вірші не му́сять римува́ти ся, що число́ віршів неозна́чене і що ко́ждий вірш розпада́є ся на дві ча́сти (пере́січка по середи́ні).

Ча́сто повтаря́ють ся в колядка́х дру́га полови́на вірша в насту́пнім віршу, н. пр.:

Ой скаржило́ ся сьвітле сонійко,
Сьвітле сонійко милому Богу:
Не буду, Бо́же, рано схожати,
Рано схожати, сьвіт освічати ...

Щедрівки́ так са́мо збудо́вані як колядки́:

Чи дома, дома газдин дома?
Ой аже він дома, нам не сказали.
Ой щож він робить? — Червінці лічить.
Ой чи не дасть нам хоч по червінці ...

2. Своїм рітмом подібно збудовані і весільні пісні;

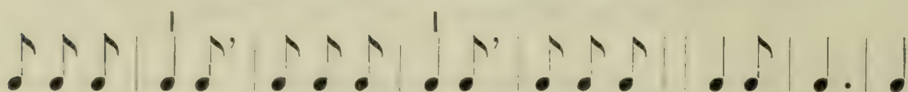

Н. пр.:

Ой ходи мáмко, ой ходи сéрце, до біленького стола,
Викупи мáмко, викупи сéрце, віночок від жіночок ...

Або:

Ой забреніли ковані вóзи на дворі,
Ой заплакáла Ганина мáти в коморі.
Ой не плач нé плач, моя матїнко за мною,
Не заберý я усього дóбра з собою.

Або:

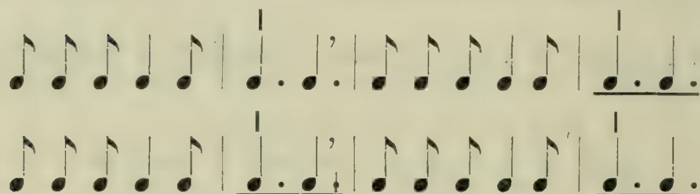

А благослови Бóже і пречистая мáти,
І пречистая мáти весїлє зачинáти.

Міжти́м як пéрша весільна пісня навя́зує ще зóвсім до колядóк, так що і колядкóвий рефрéн тут немóв застýплений словáми *до біленького стола, віночок від жіночок*, то в дрýгій пісні бáчимо вже зáвязки строфовóї будóви і ри́му.

Подібно тричасóвим ри́тмом сьпівáє ся:

Ой зацвили фіялочки, зацвили,
Камяную гороньку встелили.

Т. зн.
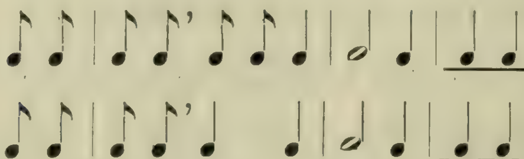
Однáк на весїлях сьпівáють тáкже до тáнцю і очиви́дно в рíтмі ріжних тáнців (коломийкóвім, шумковім).

3. Трóхи инáкший ритм, як у весíльних піснях, подибуємо в піснях обжинкóвих:

а) *Місяцю нарожéньку,*
Сьвіти нам доріжéньку,
Щоби ми не зблудйли,
Віночка не згубили.

б) *Орішок зеленéнький,*
Наш панок молодéнький,
Лощина зеленїйша,
Наша панї молодїйша,
Щасть доленьку має,
Завчасу ся обжинає.

IV. Веснянкй, гаїлкй і купáльні пісні збудóвані у весéлім, понáйбільше чотирочасóвім рйтмі. Рим лéдви слїдно, а головнá річ ритмічний рóзмір, в якім хоровід, чи йньша забáва ідé. Н. пр.:

Ой ми мáйчику,
Ти синесенький,
Ти голубчику,
Ти гарнесенький;
Ані куди вийти,
Ані вискочити і т. д. іде в ритмі

Або: *Вербóвая дощечка, дощечка,*
По нїй ходить Насточка, Насточка,
На всі боки лелие,
Вбки малий надає . . . іде в ритмі

Або: *У нашого жученька, жученька*
Золотая рученька, рученька.
Ой спи, жучку, спи, небоже,
Най ти господь допоможе,
Спи, жучку, спи! — іде в ри́тмі

Або: *Через наше село*
Там летїло помело — стовпом дим!
Ригорова голова
Заняла ся була тай горить — іде в ри́тмі

Але чу́ти і тричасо́вий ритм:

Ой весна, весна, та весняночка.
Деж твоя дочка та паняночка?
Десь у садочку шие сорочку,
Шовком та білю та вишивае
Свойому милому пересилае.

Т. зн.

В піснї: *Чому Галю не танцюеш, Галю, Галю!*
Бо не маю черевичків, козаченьку.

чу́ти власти́во вже коломийко́вий ритм:

V. **Думки́** не съпіва́ють ся до та́нцю, анї при о́брядах; вони́ не ма́ють своі́х осібних ри́тмів, а збудо́вані то в коломийко́вім, то шумковім, то в колядко́вім ри́тмі. Вони́ склада́ють ся звича́йно з бога́то віршів, котрі де́коли лу́чать ся в стро́фи.

Так думки́: *Ой на горі жито, Вибирав ся Козубей, Ой їхав чумак* (гл. ви́сше) зло́жені в коломийко́вім ри́тмі. А ритм отси́х думо́к дасть ся та́кже зве́сти на коломийко́вий ритм:

Гей полети, галко, гей полети чорна,
Та на Січ рибу їсти:
Та принеси, галко, та принеси чорна,
Від кошового вісти.

Або: *Вийду я, вийду, в садок вишнєвий*
Стану си подумаю,
Виломлю я си з рожі квітоньку
Та пущу по Дунаю.

Т. зн. 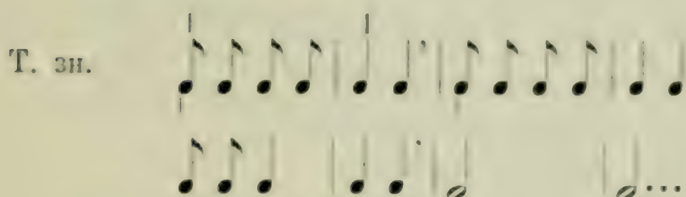

Або ще инакше:

Ой не Байда мід горілочку
Та не день, не нічку, та не годиночку.

Т. зн. 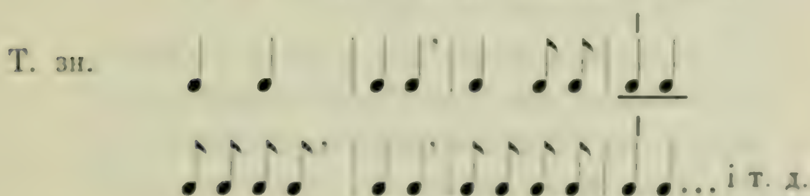 і т. д.

Шумковий ритм чуємо н. пр.:

У сусіда хата біла,
У сусіда жінка міла,
А у мене ні хатини,
Ані жінки, худобини...

Колядковий ритм чуємо н. пр.:

Ой закувала сива зазуля
Та в лісі на терночку,
Ой випрявляла мати синонька
Свого на війночку.

VI. **Думи**, се історичні пісні, які складали бандуристи (кобзарі) і які сьпівають, а властиво більше рецитують бандуристи при грі на бандурі (кобзі). В думах нема музикального ритму, вірші дум не є ритмічними одиницями, але вони понайбільше римовані.

а римо́вані так, що оде́н і той сам рим до́вго чу́ти, до́ки не змінить его и́ньший рим, що знов так са́мо до́вго повторя́є ся. Н. пр.:

Не си́за зазу́ленька в темнім лу́зї кува́ла,
Не дрібна́я пта́шка в садку́ щебета́ла:
Се сестра́ із бра́том з да́лека розмовля́ла,
Поклі́н посила́ла:
„Бра́тику мі́й ми́лий,
Як голу́бонько си́зий!
Прийди́ до ме́не із чужо́ї сторони́,
Навісти́ мене́ при лихі́й годи́нї!“
— „Се́стро моя рідне́нька,
Як голу́бонька сизе́нька!
Як я ма́ю прибува́ти,
Тебе́ навіща́ти
За те́мними за лїса́ми,
За да́льними за степа́ми,
За би́стрими за вода́ми?“…
— „Через темний лїс я́сним со́колом лети́,
Через би́стрії во́ди бі́лим ле́бедем пливи́,
Через степи́ далекі́ї перепе́лочком біжи́,
На моїм, бра́те, подві́рю ти голу́боньком пади́,
До́бре сло́во загово́ри,
Моє се́рце сирі́тськеє звесели́!
Чужі́, бра́те, се́стри з до́му Бо́жого іду́ть,
Всї як пчі́лоньки гуду́ть,
На хлїб, на сіль людий заклика́ють,
Мене́ж, бра́те, сло́вом не займа́ють,
Мов в о́чи не зна́ють…“

На лад пісе́нь на́родних поча́ли поодино́кі лю́ди склада́ти ві́рші, які́ тим ріжня́ть ся від пісе́нь на́родних, що вони́ не призна́чені для сьпіваня, а для чи́таня або декламо́ваня. Такі́ ві́рші назива́ємо штучною поезиєю.

В шту́чній пое́зиї ужива́ють ся по ча́сти украї́нські на́родні ри́тми, а поча́сти чужі́.

З українських нárодних рíтмів в штýчній поéзиї найбільше улюблений коломийкóвий вірш у всяких своїх відмінах. Н. пр.:

1. *Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!*
На що стали на папері сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв в степу як пилину,
Чом вас лихо не приспало, як свою дитину?

(Шевченко.)

Шуми, вітре, шуми буйний на ліси, на гори,
Мою журну неси думу на підлиські двори.
Там спочинеш, моя думко, в зеленій соснині,
Журбу збудиш, натішиш ся у милій годині.

(Шашкевич.)

Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває,
Той у грудях не серденько, тілько камінь має.
Як ту мову мож забути, котрою учила
Нас всїх ненька говорити, ненька наша мила?

(Воробкевич.)

Розвивай ся, лозо, борзо, зелена діброво!
Оживає омертвіла природа наново.
Оживає, розриває пута зимові,
Обновляєсь в сьвітї сила і сьвіжі надії. (Франко.)

2. *Пішов козак молодий в далеку дорогу,*
Кинув жінку молоду та хату убогу.
Повертає за сім літ, хату оглядає,
Дивуєть ся сам собі, хати не пізнає.

(Руданський.)

3. *За горами гори хмарами повиті,*
Засіяні горем, кровю политі. (Шевченко.)

4. *У перетику ходила по оріхи.*
Мірошника полюбила для потіхи. (Шевченко.)

5. *Ой сів же він при столику при свічці думав,*
Писаночко дрібнесенько, а він ю читав.
Писаночко дрібнесеньке, листочок як свій,
Склонив же він головоньку к столови на ра.

(Федькович.)

6. *Ой вийду я з хáти тай стану гадáти,*
Коби то не збрóя, не білі кабáти,
Ой тож бим полéтїв як куля, як кріс,
Дем орлом родúв ся, дем соколом ріс.
(Федькович.)

7. [1]) *Оттак, Николáю, вкраїнські вірля́та*
І веселять дýшу й серце загрівáють,
Оттак, Николáю, руські соколя́та
То в голос, то з тúха матери сьпівáють.
(Шашкевич.)

Коломийкóвим рúтмом, але без рúму злóжена отся́ поéзия (Рудáнського переклáд „Іліяди" і „Боротьби миший з жабами"):

Аж до неї мóвив Гектор шеломéнний:
„Не йди моя мáти вина діставáти;
Вино отумáнить і сили позбáвить.
Не сьмію і Дїю брудними рукáми
Вино проливáти; гріх тому молúтись,
Хто так осквернúв ся кровю і розбóєм.
А збери ти, нéнько, молодиць повáжних,
Та піди з кадúлом до храму Паллáди
І візьми найкращу, найдовшу намітку,
Якая є в дóмі тобі наймилїща,
І поклади в нóги красної Паллáди."
(Іліяда VI. 263.)

Приміри шумкового ритму:

Над Днїпровою сагóю
Стоїть явір між лозóю,
Між лозою з ялинóю,
З червоною калинóю.
(Шевченко.)

Вже сонїчко пригріває,
Теплий вітер подуває,
І річеньки забренїли,
Темні луги зашуміли.
(Головацький.)

---

[1]) З перехрéстними рúмами.

Суне, суне чорна хма́ра
Наче військо із полу́дня,
Короговки сонце вкри́ли
За горою бубни бу́бнять.

(Франко.)

Ой щебечуть соловії,
Розвивають ся лелі̂ї,
Цьвіти сиплють ся з вишéнь;
Пара голубів ґурко́че,
Наче слухати не хо́че,
Соловейкових пісе́нь.

(Пачовський.)

Нехай гнеть ся лозі,
Куди вітер погне́,
Не обходить вона́
Ні тебе, ні мене́.

(Руданський.)

Приміри колядкового ритму:

Сонце захо́дить, гори чорні̂ють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлю ся і серцем лину,
В темний садочок на Украі̂ну.

(Шевченко.)

Цьвітка дрібная молила не́ньку,
Весну ране́ньку: Нене рідная,
Вволи ми волю, дай мені долю,
Щоб я зацвила, весь луг скрасила,
Щоби я була як сонце ясна,
Як зоря красна, щобим звернула
Весь сьвіт до себе.

(Шашкевич.)

Б. Чужі ритми.

У иньших наро́дів пое́зия ма́є зовсім иньші питомі собі форми. Гре́цько-лати́нські вірші не є ритмічні, а метри́чні, т. зн. не на́голос (більше або ме́ньше підне́сене го́лосу), а довгота́ або ко-

ро́ткість складів є характеристи́чною прикме́тою будо́ви сих віршів. А що в українській мо́ві не відріжня́ємо до́вгих і коро́тких складів, то такі́ чужі́ вірші ми (як Ні́мці) сканду́ємо, т. зн. ритму́ємо (до́вгі склади́ наголо́шуємо, а коро́ткі лиша́ємо без на́голосу). Таки́м чи́ном сї чужі́ віршові фо́рми зроби́ли ся прида́тними для українських пое́тів.

В сере́дних і нови́х часа́х повста́ли у Провансальців, Францу́зів, Італія́нців і Ні́мців свої́ римо́вані і ритмі́чні ві́рші, які́ приняли́ ся і у нас.

Чужі́ ві́рші ді́лять, по гре́цькому і лати́нському звича́ю, на сто́пи і розріжня́ють: ямб (◡ _ т. зн. для нас ♪ ♪), трохе́й (_ ◡ = ♪ ♪), дакти́ль (_ ◡ ◡ = ♪ ♪ ♪), анапе́ст (◡ ◡ _ = ♪ ♪ ♪) і т. д.

По три, чоти́ри, пять або шість таки́х стіп склада́ють ся на оде́н вірш, а ті ві́рші ще в дода́тку ча́сто на лад західноевропе́йський риму́ють ся з собо́ю або па́рами, або на перехре́ст або і ще ина́кше.

I. Ямб.

Тристопові вірші:

Заснув глибокий став,
Заснув таємний гай...
Десь пугач закричав:
„Рятуй! Запомагай!“
Прокинулись дуби
Мов браві козаки
На звуки боротьби,
Розправили гильки,
Мов чують всю біду...

(Одарка Романова.)

Чотиростопові вірші:

Ось блиснув метеор і згас
Як у житю щасливий час,
І на всесьвітнім цвинтарі
Лягли десь відламки зорі:
Так розпадають ся сьвіти,
Живуть і гинуть без мети.

(Маковей.)

Чотиростопові вірші чергують ся з тристоповими:

Христос воскрес! Христос воскрес!
Покинь мертвецькі сни.
Прокинь ся й ти, природо, днесь,
Встань, весно, воскресни!

(Василь Щурат.)

З женськими римами:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак.
На лихо здав ся він проворний,
Завзятійший од всїх бурлак...

(Котляревський.)

Пятистопові вірші:

Людина я. Де взять такої вдачі,
Щоб примхи всї у край перемогти?
Нікчемних мрій ті пориви горячі —
Як їх забуть? Куди від них втекти?
Все враз порвать...

(Грабовський.)

Неримовані т. зв. білі вірші:

Давно було. Дітий маленьких двоє,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських стежкою вузькою
Поперек нив в жаркую літню днину
Ішли з села.

(Франко.)

Шестистопові александрийські вірші:

Не вмре поезія, не згине творчість духа,
Поки живе земля, поки на їй живуть,
Поки природи глас людина серцем слуха,
Клейноти крамарські її ще не заб'ють.

(Самійленко.)

2. Трохей.

Чотиростопові вірші:

Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастя водить,
І шумлять ліси все тихше,
Сон малі квітки колише:
Спіть, мої дзвіночки сині,
Дикі рожі в полонині!

(Маковей.)

Пятистопові вірші:

Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінем рвати.

(Франко.)

3. Дактиль.

Чотиро- і тристопові вірші чергують ся з собою:

З неба скотилась зоря промениста
В темну глибінь океана...
В мирі порвала ся чесна та чистая
Жизнь, за братерство оддана.

(Старицький.)

Гексаметер:

Кепська порука, котору дає хто за злих і нікчемних.

Двостих:

Ве́сно, ти мучиш мене! Розсипаєш ся сонця промінем,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш.
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі,
І мов шовкові нитки дощ із них теплий снуєш.

(Франко.)

4. Анапест.

Тристопові вірші почасти з женськими римами:

Я убогий родивсь. І в ті дні,
Як вмирать доведеть ся мені,

Тільки горе та стомлені руки.
Та ще серце зотлїлеє з муки
Я зложу у дубовій трунї.

(Грінченко.)

Ду́же рідко подибати в українській шту́чній поезиї т. зв. силябічний вірш, де без о́гляду на ритм або на́голос рішає лиш скількість складів (си́ляб). Найчастїйше ще стріча́єть ся у нас 11- і 13-складо́вий вірш. Н. пр.:

Тодїшний Га́лич великий, богатий,
Обіймав про́странь на пять годин хо́ду,
Вбира́в ся в кра́сні, золотії шати
Богацтвом тка́ні з горй аж до спо́ду.
Тут то сияли церкви і пала́ти
І тверда́ кріпость князївсько́го ро́ду.

(Могильницький.)

Зра́дник од людий ла́ски не мати ме,
Сам він од се́бе в пу́щі тїка́ти ме,
Його́ рідне сло́во в піснї не гріти ме,
Йому́ пісня в се́рцї ву́глем горіти ме.

(Метлинський.)

Со́нце ясне поме́ркло; світ пітьма насїла.
Вшир і вдовж доокóла сум ся розляга́є;
Чагара́ми пусти́ми тьма вовків завила.
Над тїном опустїлим цілок гамір грає.

(М. Шашкевич.)

Як чужі віршові фо́рми, так са́мо і чужа́ строфова́ будо́ва подибує ся у українських поетів. Змежи них тре́ба особливо назва́ти сонет, окта́ву і терци́ну. Ритм в них звича́йно ямбічний.

Сонет склада́єть ся з чотиро́х строф: двох по чоти́ри, а двох по три вірші. В соне́тї риму́єть ся все пе́рший вірш із четве́ртим, пятим і о́сьмим, дру́гий з тре́тим, ше́стим і се́мим, а девятий, десятий і одина́йцятий риму́ють ся з двана́йцятим, трина́йцятим і чотирна́йцятим. Одна́к поети ча́сто ро́блять ріжні зміни в ри́мах. Н. пр.:

Сонет.

Приходь же, весно: вже готові всї ми
Тебе, богинє пишна, зустрічати,
І вглядївши твої зелені шати,
До тебе вийдем з сьпівами гучними;

А ти устами пишними твоїми
Як рівних всїх нас станеш цїлувати,
І от тодї почнем ми оживати
І замїцнятись силами новими.

І забренить і полетить у гору
Наш сьпів, окрилений твоїм коханням,
І вславить він твої могучі чари.

Усе до одного пристане хору,
І гимн людий з пташиним щебетанням
В однїй гармонїї пронизже хмари.

(В. Самійленко.)

Октава се стро́фа з вісьмо́х ві́ршів. З них пе́рший риму́єть ся з тре́тим і пя́тим, дру́гий з четве́ртим і ше́стим, а се́мий з о́сьмим. Н. пр.:

Ти звеш мене, й на голос милий твій
З горячою любовю я полину;
Поки живуть думки в души моїй,
Про тебе, ненько, думати не кину.
Як мрію чистую з найкращих мрій
Я заховаю в серцї Україну,
І мрія та як сьвітище ясне
Шляхом правдивим поведе мене.

(Самійленко.)

Те́рци́на се стро́фа зло́жена з трох ві́ршів. У нїй риму́єть ся все пе́рший вірш з тре́тим, дру́гий із пе́ршим і тре́тим ві́ршом насту́пної стро́фи. Коне́ць терцино́вої стро́фи станови́ть осібний вірш, яки́й му́сить римува́ти ся з дру́гим ві́ршом оста́тної терци́ни. Н. пр.:

Снїжок паде. Летять листочки білі
Як у садї пахучий вишнї цьвіт,
Коли вітрець порушить з легка гілє.

Сніжок паде… Оттак з минулих літ
Летять на мене незабуті мрії
Такі невинні, як лилеї цьвіт.

Сніжок паде… Немов крізь мраку мріє
Якийсь далекий, добрий, красний сьвіт,
Де все цвите, сьмієть ся і ясніє —

То спомини з моїх дитячих літ…

(Б. Лепкий.)

ДОДАТОК III.

Письмо церковно-словянське.

Украї́нці ма́ють релїґі́йний обовя́зок, учи́ти ся чита́ти ще і свої́ кни́ги церко́вні. Книги сї, як уже́ ви́сше ска́зано, власти́во не украї́нські і друку́ють ся на́віть и́ньшою азбу́кою (кири́лицею):

Ѧ, Б, В, Г, Д, Є, Ж, Ѕ, З, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, ї, й, к, л, м, н, о, п, р, с,

Т, Оу, Ȣ, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь, Є, Ѣ, Ю, Ꙗ, (Ѧ),
т, оу, ȣ, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, є, ѣ, ю, ꙗ, (ѧ),

Ѡ, Ѿ, Ѯ, Ѱ, Ѳ, Ѵ.
ѡ, ѿ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ.

Сї бу́кви назива́ють ся: *аз*, *бу́ки*. *віди*, *глаго́ль*, *добро́*, *єсть*, *живі́те*, *зело́*, *земля́*, *і́же*, *і́же зо слі́тною*, *ка́ко*, *лю́ди*, *мислї́те*, *наш*, *он*, *поко́й*, *рци*, *сло́во*, *тве́рдо*, *унику́*, *ук*, *ферт*, *хір*, *ци*, *черв*, *ша*, *ща*, *йор*. *йори́*, *їр*, *є*, *ять*, *ю*, *я*, *о*, *от*, *кси*, *пси*, *фті́та*, *и́жиця*.

У нас чита́ємо тепе́р церко́вні книги так, що є по голосівка́х значи́ть тільк̀о що *е*, ѕ = *з*, и (найчастї́йше) в на́звуку і по голосівка́х тільк̀о що *і*, в ко́ждім и́ньшім ра́зї = *и*, оу і ȣ = *у*, ъ не вимовля́є ся, ы значи́ть тільк̀о що *и*, ѣ = *ї* (*і*), ꙗ (ѧ) = *я*, ѡ = *о*, ѿ = *от*, ѯ = *кс*, ѱ = *пс*, ѳ = *фт* (*т*, *ф*), ѵ = *і* (*и*), по голосівка́х = *в*. Иньші бу́кви ма́ють таке́ саме́ звукове́ значі́нє що і відповідні бу́кви в украї́нській мо́ві.

Лѹк. XV, 11–32.

Человѣкъ нѣкїй имѣ два сына.

И рече юнѣйшїй єю ѻцꙋ: ѻтче, даждь мнѣ достойнꙋю часть имѣнїѧ: и раздѣли имъ имѣнїе.

И не по мнозѣхъ днехъ собравъ всё мнїй сынъ, ѿиде на странꙋ далече, и тꙋ расточи имѣнїе своё, живый блꙋднѡ.

Изжившꙋ же емꙋ всё, бысть гладъ крѣпокъ на странѣ той, и той начатъ лишатисѧ.

И шедъ прилѣписѧ единомꙋ ѿ житель тоѧ страны: и посла его на села своѧ пасти свинїѧ.

И желаше насытити чрево своё ѿ рожецъ, ѧже ꙗдахꙋ свинїѧ: и никтоже даѧше емꙋ.

Въ себе же пришедъ рече: колико наемникѡмъ ѻца моегѡ избываютъ хлѣбы, азъ же гладомъ гиблю?

Воставъ идꙋ ко ѻцꙋ моемꙋ, и рекꙋ

Те місце читáє ся оттáк:

Человік нїкий імі два сина.

І рече́ юнїйший єю отцу́: óтче даждь мнї достóйную часть імінія: і раздїлй ім імініє.

І не по мнóзїх днєх собрáв все мнїй син, отіде на страну́ далéче, і ту расточи́ іміні́є своє́, живи́й блу́дно.

Ізжи́вшу же єму́ все, бисть глад крі́пок на страні́ той, і той начáт лишá-тися.

І шед прилї́пи́ся єди́ному от жи́тель тоя́ страни́: і послá єго́ на céла своя́ пасти́ свинія́.

І желáше наси́тити чрéво своє́ от рожéц, я́же ядя́ху свинія́: і никтóже дая́ше єму́.

В себé же пришéд речé: колйко наємником отцá моєгó ізбивáют хлїби, аз же глáдом гиблю?

Востáв іду́ ко отцу́ моєму́, і реку́ єму́:

То значить по ру́ськи:

У одного чоловіка було́ два сини,

і молóдший з них кáже бáтькови: Тáту, дáйте менї чáстку ма-єтку, що припадáє на мéне. І розділи́в ім бáтько маєток.

По не богáто днях молóдший син, зібрáвши все, пішóв в далéку стóрону і там розтрáтив свій маєток, живучи́ розпу́стно.

Колй́ж проїв усé, настáла страшéнна голоднéча у тій сторонї, і він зачáв бідувáти.

І пішóв, пристáв до одного жи́теля тої сторони́; і той послáв єгó на поля́ своï, пáсти свинї.

І він рад був наповни́ти чéрево своє́ ріжкáми, щоÏх ïли свинї, та нїхтó не давáв їх єму́.

І схамену́вши ся сказáв: Скілько наймитів мóго бáтька мá-ють надто хлї́ба, а я з гóлоду гину!

Встáну, піду до мóго бáтька і скажу єму́:

є҆мꙋ̀: ѻ҆́ч҄е, согрѣши́хъ на не́бо и҆ предъ тобо́ю:	о́тче, согріши́х на не́бо і пред тобо́ю:	Та́ту, я согріши́в проти́в не́ба і перед ва́ми,
И҆ ᲂу҆жѐ нѣ́смь досто́инъ нарещи́сѧ сы́нъ тво́й: сотвори́ мѧ ꙗ҆́кѡ є҆ди́наго ѿ наέмникъ твои́хъ.	І уже́ ні́сьм досто́ін нарещи́ся син твой: сотвори́ мя я́ко єди́наго от наέмник твоі́х.	і вже я недосто́йний, зва́ти ся си́ном ва́шим; зробі́ть мене́ одни́м з найми́тів ва́ших.
И҆ воста́въ и҆́де ко ѻ҆ц҃ꙋ̀ своемꙋ̀: є҆щѐ же є҆мꙋ̀ дале́че сꙋ́щꙋ, ᲂу҆зрѣ̀ є҆го̀ ѻ҆ц҃ъ є҆гѡ̀, и҆ ми́лъ є҆мꙋ̀ бы́сть, и҆ те́къ нападѐ на вы́ю є҆гѡ̀, и҆ ѡ҆блобыза̀ є҆го̀.	І воста́в і́де ко отцу́ своєму́: єще́ же єму́ дале́че су́щу, узрі́ єго́ оте́ц єго́, і мил єму́ бисть, і тек нападе́ на ви́ю єго́, і облобиза́ єго́.	І встав, пішо́в до ба́тька сво́го. Але ще колі́ він був дале́ко, поба́чив єго́ ба́тько єго́, і жаль єму́ єго́ ста́ло; і побі́г, упа́в на ши́ю єго́ і поцї́лува́в єго́.
Речѐ же є҆мꙋ̀ сы́нъ: ѻ҆́ч҄е, согрѣши́хъ на не́бо и҆ предъ тобо́ю, и҆ ᲂу҆жѐ нѣ́смь досто́инъ нарещи́сѧ сы́нъ тво́й.	Рече́ же єму́ син: о́тче, согріши́х на не́бо і пред тобо́ю і уже́ ні́сьм досто́ін нарещи́ся син твой.	А син ка́же єму́: Та́ту, я согріши́в проти́в не́ба і перед ва́ми, і вже я недосто́йний, зва́ти ся си́ном ва́шим.
Речѐ же ѻ҆ц҃ъ къ рабѡ́мъ свои́мъ, и҆знеси́те ѻ҆де́ждꙋ пе́рвꙋю, и҆ ѡ҆блецы́те є҆го̀, и҆ дади́те пе́рстень на рꙋ́кꙋ є҆гѡ̀, и҆ сапоги̑ на но́зѣ:	Рече́ же оте́ц к рабо́м своі́м: ізнеси́те оде́жду пе́рвую, і облеци́те єго́, і дади́те пе́рстень на руку́ єго́, і сапоги́ на нозї:	А ба́тько сказа́в до рабі́в своі́х: Принесі́ть оде́жу саму́ пе́ршу і одягні́ть єго́, і да́йте пе́рстень на ру́ку єго́ і чо́боти на но́ги.
И҆ приве́дше теле́цъ ᲂу҆пита́нный заколи́те, и҆ ꙗ҆́дше весели́мсѧ:	І приве́дше теле́ц упита́нний заколи́те, і я́дше весели́мся:	І приведі́ть теля́ годо́ване і заріжте єго́; ї́джмо і веселі́м ся,
Ꙗ҆́кѡ сы́нъ мо́й се́й ме́ртвъ бѣ̀, и҆ ѡ҆живѐ: и҆ и҆зги́блъ бѣ̀, и҆ ѡ҆брѣ́тесѧ: и҆ нача́ша весели́тисѧ.	Яко син мой сей мертв бі, і оживе́: і ізги́бл бі, і обрі́тесся: і нача́ша весели́тися.	що отсе́й син мій ме́ртвий був і ожи́в, поги́б був і найшо́в ся. І поча́ли весели́ти ся.
Бѣ̀ же сы́нъ є҆гѡ̀ ста́рѣй на селѣ̀: и҆ ꙗ҆́кѡ грѧды́й прибли-	Бі же син єго́ ста́рій на селї́: і я́ко гряди́й прибли́жися	А син єго́ ста́рший був у по́лї. І надходя́чи колі́ приближи́в

жисѧ къ до́мꙋ, слы́ша пѣ́нїе и҆ ли́ки:	к до́му, слйша ші́нїє і ли́ки:	ся до ха́ти, почу́в співи і та́нції.
И҆ призва́въ є҆ди́наго ѿ ѻ҆́трѡкъ, вопроша́ше, что̀ ᲂу҆̀бо сїѧ̑ сꙋ́ть?	І призва́в єди́наго от о́трок, вопроша́ше, что у́бо сія́ суть?	І покли́кав одно́го з хло́пців і спита́в ся: Що бо се таке́?
Ѻ҆́нъ же речѐ є҆мꙋ̀: ꙗ҆́кѡ бра́тъ тво́й прїи́де: и҆ закла̀ ѻ҆те́цъ тво́й тельца̀ ᲂу҆пита́нна, ꙗ҆́кѡ здра́ва є҆го̀ прїѧ́тъ.	Он же рече́ єму́: я́ко брат твой пріі́де: і закла́ оте́ц твой телца́ упита́нна, я́ко здра́ва єго́ прія́т.	А той ка́же єму́: Що брат ваш прийшо́в, і зарі́зав ваш ба́тько теля́ годо́ване, що отсе́ знов єго́ здоро́вого діста́в.
Разгнѣ́васѧ же, и҆ не хотѧ́ше вни́ти: ѻ҆те́цъ же є҆гѡ̀ и҆зше́дъ моля́ше є҆го̀.	Разгні́вався же, і не хотя́ше вни́ти: оте́ц же єго́ ізше́д моля́ше єго́.	Розсе́рдив ся же він і не хоті́в увійти́. Тож єго́ ба́тько ви́йшов і проси́в єго́.
Ѻ҆́нъ же ѿвѣща́въ речѐ ѻ҆тцꙋ̀: сѐ толи́кѡ лѣ́тъ рабо́таю тебѣ̀, и҆ николи́же за́повѣди твоеѧ̀ престꙋпи́хъ, и҆ мнѣ̀ николи́же да́лъ є҆сѝ козлѧ́те, да со дрꙋ́ги свои́ми возвесели́лсѧ бы́хъ.	Он же отвіща́в рече́ отцу́: се толи́ко лі́т рабо́таю тебі́, і николи́же за́повіди твоя́ преступи́х, і мні́ николи́же дал єси́ козля́те, да со дру́ги свої́ми возвесели́л ся бих.	Він же відпові́в ба́тькови кажучи́: Ось, я сті́лько лі́т слу́жу вам, і ні́коли за́повіди ва́шої я не переступи́в, і мені́ ви ні́ко́ли не да́ли кізля́ти, щоб я з прия́телями свої́ми повесели́в ся.
Є҆гда́ же сы́нъ тво́й се́й, и҆зꙗ́дый твоѐ и҆мѣ́нїе съ любодѣ́йцами, прїи́де, закла́лъ є҆сѝ є҆мꙋ̀ тельца̀ пито́маго.	Єгда́ же син твой сей, ізяди́й твоє́ імі́ніє з любоді́йцами, пріі́де, закла́л єси́ єму́ телца́ пито́маго.	Як же прийшо́в син ваш отсе́й, що з розпу́стниками проі́в ваш ма́єток, зарі́зали ви для не́го теля́ годо́ване.
Ѻ҆́нъ же речѐ є҆мꙋ̀: ча́до, ты̀ всегда̀ со мно́ю є҆сѝ, и҆ всѧ̑ моѧ̑ твоѧ̑ сꙋ́ть.	Он же рече́ єму́: ча́до, ти всегда́ со мно́ю єси́, і вся моя́ твоя́ суть.	А він сказа́в єму́: Дити́но, ти все є зо мно́ю, і все, що моє́, то твоє́.
Возвесели́тиже сѧ и҆ возра́доватисѧ подоба́ше, ꙗ҆́кѡ бра́тъ тво́й	Возвесели́тиже ся і возра́доватися подоба́ше, я́ко брат твой	А тре́ба було́ весели́ти ся і ра́дувати ся, що брат твій отсе́й

се́й ме́ртвъ бѣ̀ и҆ ѡ҆жи́вѐ: и҆ и҆зги́блъ бѣ̀, и҆ ѡ҆брѣ́тесѧ.	сей мертв бі, і оживе́: і ізги́бл бі, і обрі́тесяя[1]). мéртвий був і ожи́в, поги́б був і найшо́в ся.

[1]) Зре́штою так докла́дно бу́ква в бу́кву церко́вних книг звича́йно не чита́ють; але ру́щать єще́ при чи́таню текст більше або ме́ньше, щобй був для на́роду я́ко-та́ко зрозумі́лий. Так чита́ють н. пр.: *ізнесі́те, облеці́те, веселі́м ся, ні́ктóже (ні́хтóже), прия́т, тьми, амі́нь (а́мінь)*. . . за́мість *ізнеси́те, облеци́те, заколи́те, весели́м ся, никто́же, прія́т, тми, ами́нь*. . .; відта́к змі́нюють на́голос: *па́сти, насити́ти, вниті́, ідé, отідé, обрі́тé ся, приближи́ ся, работа́ю, хо́щу, упи́танний, є́ю, то́я, сі́я, моє́го, моє́му, своє́му, стра́ну, сви́нія, ру́ку, те́лец, те́лца, отро́к*. . .

Азбучний показчик.

(Числа товсті вказують §.)

ЗМІСТ.

Часть четверта.

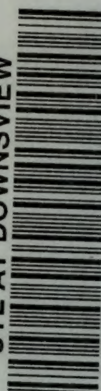
UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 18 06 13 014 3